

TC.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE SİYASET ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ
İTTİHAD-I İSLAM DÜŞÜNCESİNİN
ESAD EFENDİNİN 'İTTİHAD-I İSLAM'
RİSALESİNDEKİ SÖYLEM ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ ERCAN
1150Y81206

İSTANBUL, OCAK 2015

TC.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE SİYASET ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ
İTTİHAD-I İSLAM DÜŞÜNCESİNİN
ESAD EFENDİNİN 'İTTİHAD-I İSLAM'
RİSALESİNDEKİ SÖYLEM ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ ERCAN

1150Y81206

DANIŞMAN: Prof. Dr. Ergün YILDIRIM

İSTANBUL, OCAK 2015

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek lisans öğrencisi Ali ERCAN'ın 'İİ.ABDÜLHAMİT DÖNEMİ İTTİHAD-I İSLAM DÜŞÜNCESİNİN ESAD EFENDİNİN 'İTTİHAD-I İSLAM' RİSALESİNDEKİ SÖYLEM ANALİZİ' konulu tez çalışması jürimiz tarafından ~~Uluslararası~~ Yüksek lisans tezi olarak (oybirliği / oyçokluğu) ile başarılı bulunmuştur.

	Adı-Soyadı	İmza
Tez Danışmanı :	Prof. Dr. Ergün YILDIRIM	
Jüri Üyesi :	Doç. Dr. Oya Dağlar MACAR	
Jüri Üyesi :	Yrd. Doç. Dr. Hasan Basri YALGIN	

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTÜCÜ Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiç bir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup, İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖZET

Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan düşünceler ve Sanayi inkılâbı, Avrupa’da yaşanan modernite, devletlerin siyasal düzeninde ve insanların sosyal yaşamında büyük değişikliklerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Aydınlanma projesine göre insan, din ve gelenek gibi her türlü metafiziksel boyuttan arınarak, dünyevi alana dayanmıştır. Bu konumunu korumak isteyen bireyler hayatın hemen hemen her alanına kendi iradesiyle hâkim olma çabası gütmüştür. Fransız ihtilalinin getirdiği düşünceler din, toplum ve siyasal yaşamı baştan aşağı değiştirecek, yeni bir çığır açacaktır. Özellikle ‘her millete bir devlet’ fikriyle hareket eden uluslar büyük imparatorlukların yıkılmasını beraberinde getirecektir. Ulus-devlet modeli fikriyle hareket eden bu kavimlerin isyan dalgası Osmanlı Devleti’ni de sarsacak ve yaşanan bu değişikliklere kayıtsız kalmayan Osmanlı Devleti mevcudiyetini korumak ve bekasını devam ettirebilmek için özellikle askeri, ekonomik ve özellikle siyasi yaşamda yeni hamlelere ihtiyaç duyacaktır.

Osmanlı aydınları, devleti ayakta tutup, ilerlemesini sağlayabilecek formüller üzerinde kafa yormuşlar ve akabinde önemli siyasi düşünceler ve enstrümanlar geliştirmişlerdir. Osmanlıcılık fikriyle; din, dil, mezhep ayırmaksızın herkesi bir arada tutma teşebbüsü başarısızlığa uğrayınca, bütün Müslümanları tek bir çatı altında tutma anlayışı olan İttihadı İslam fikri 19.yy son çeyreğinde büyük ilgi görmüş ve II. Abdülhamid döneminde devlet politikası olarak uygulamaya konulmuştur.

“İttihad-ı İslam” risalesiyle büyük yankı uyandıran Esad Efendi bu fikrin ortaya çıkışındaki sebepleri ve uluslararası dengeleri daha iyi analiz edecek, bu fikrin niçin ve nasıl uygulanması gerektiği üzerinde dikkate şayan söylemler geliştirecektir. Risale, Müslümanları tek bir çatı altında toplayacak ve gerçek uhuvviyeti tesis edecek bu fikre büyük ilgi duyulmasına ve Devlet-i Ali Osmaniye’yi tekrar bir arada tutabilme usul ve esaslarını belirleyip tartışmaya sevk edecektir. Bu cümleden olmak üzere, müminlerin kardeşliği esası göz önüne alınarak tekrar âlemi İslam-ı bir araya getirebilme ve bu bağı kuvvetlendirme hususunda neler yapılabileceğini ortaya koyan risale, dâhilde ve hariçte birlik ve beraberliğin sağlanmasında hangi hususlara riayet edilmesi gerektiğini açıklamış ve önemli tespitlerde bulunmuştur. Halen bu fikrin tartışılmasında göz atılacak en önemli kaynakların başında gelen risalede Esad Efendi, İttihad-ı İslam fikrini tarihi verilerden de faydalanarak savunmuş ve önemini okuyuculara iletmiştir. Günümüzde bu fikre kafa yoran aydınlar için halen önemli bir başucu kaynağıdır.

ABSTRACT

The ideas occurred with the French Revolution and Industrial Revolution, modernism in Europe had caused great changes in states political systems and people's social life. According to the enlightenment Project human are purified all metaphysical dimensions such as religion and tradition and he leant against earthly area. Individuals who want to protect their status strove for the dominance of every field of life with their own desire. Principles brought by the French Revolution would change religion, society and political life in all dimensions and would make a break through. The nations moving especially with the idea of 'state to a nation' would cause the demolishing of great imperialisms. The move of the rebellion of Thoseclans moving with the idea of 'nation-state' would Jerk Autumn Empire and Autumn Empire which wanted to continue its existence would need new changes in Military, economical and especially; in political life.

The highbrows of the Autumn Empire pandered on the ideas which would help the empires existence and its improvement and subsequently they developed important political ideas and its improvement and subsequently they developed important political ideals and instruments. In accordance with Ottomanism the attempt to unite everybody regardless of making a distinction about their religion, language or sect was a failure but the idea of Islamic union wanting to unite all Muslims became popular at the end of the 19th century and it was used as a state policy during Abdülhamit's reign.

Esad Efendi who caused a great sensation with his work "Islamic Union" would analyze the reasons for this idea and international balance better and he would have notable sayings on why this idea had to be applied and how it could be applied. This work would draw attention to the idea of uniting all Muslim's together and it would also specify the ways to protect the unity of the Autumn Empire. This work, which explains the unification of the Islamic world with the idea of the brotherhood of all Muslims and which explains how to strengthen the ties, explained the important issues on how to provide fraternity. In this work Esad Efendi defended the idea of "Islamic Union" together with the historical sources and explained the importance of it the readers. This work is still one of the most important sources for those who with this idea.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geen eser
a.g.m. :Adı geen makale
c. :Cilt
ev. :eviren
der. :Derleyen
ed. :Editor
s. :Sayfa
S. : Sayı
yy. :Yüzyıl
yay. :Yayınlar

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
Özet	iii
Abstract	iv
Kısaltmalar	v

GİRİŞ

1.OSMANLI'DA DAĞILMA DÖNEMİ'NDE ORTAYA ÇIKAN

DÜŞÜNCE HAREKETLERİ 5

- 1.1 İttihad-ı Osmani (Osmanlıcılık) Fikri 5
- 1.2 İttihad-ı İslam (İslamcılık) Fikri 7
- 1.3 Türkçülük Fikri ve Dayandığı Esaslar 9
- 1.4 Garpcılık (Baticılık) Fikri ve Savunduğu İlkeler 11

2. İSLAM BİRLİĞİ 12

- 2.1. İslam Birliği Düşüncesinin Tanımı 13
- 2.2. İslam Birliği Düşüncesinin Savunduğu Temel Görüşler 15
  - 2.2.1. Siyasi Sahada Savunulan Görüşler ve Halifeliğin Önemi 15
  - 2.2.2. Eğitim ve Öğretim Konusunda ki Temel Görüşler 17
    - 2.2.2.1. Din Eğitimi ve Öğretiminin Yenilenmesinin Temelleri 18
    - 2.2.2.2. Din Eğitimi ve Öğretiminin Yenilenmesine Dair Öneriler 19
  - 2.2.3. Kültürel Sahada Savunulan Düşünceler 21
  - 2.2.4. Kavmiyetçilik (Milliyetçilik) Düşüncesine Karşı Savunulan Görüşler 22
  - 2.2.5. İttihad-ı İslam ve Neşriyat 25

3. ESAD EFENDİ'NİN HAYATI VE İTTİHAD-I İSLAM

RİSALESİ'NİN SÖYLEM ANALİZİ 27

- 3.1. Esad Efendi'nin Hayatı ve Eserleri 27
  - 3.1.1 Eser Hakkında Genel Malumat 28
- 3.2. İttihad-ı İslam Risalesi'nin Söylem Analizi 28
  - 3.2.1. İslam Tarihi'nin İttihad-ı İslam Tarihi Olarak Ele Alınması 28

3.2.2. Ulu'l Emre İtaat Söylemi	31
3.2.2.1. Ulu'l Emre İtaatin Dayanağı	31
3.2.2.2. Ulu'l Emre İtaatin Ehemmiyeti	32
3.2.3. Devlet-i Ali Osmaniye'de Adalet Kavramının Yüceliğine Dair Söylem	34
3.2.4. 19. Yüzyılda Avrupa'da Genel Görünüm	36
3.2.4.1. Avrupa Devletleri'nin Yükseliş ve Milliyetçilik Düşüncesine Dair Söylem	36
3.2.4.2. Avrupa'daki Milliyetçilik Akımlarıyla İttihad-ı İslam Fikrinin Karşılaştırılması	37
3.2.5. Müsavat Fikri Söylemi	38
2.2.5.1. Dâhilde İttihad Fikri ve Tatbiki	38
2.2.5.2. Hariçde İttihad Fikrinin Tatbiki ve Önemi	39
3.2.6. Rusya'ya Karşı Osmanlı İnan İttifakı	39
3.2.7. İslam Dünyası'nın Durumu	41
3.2.7.1. Dünya Üzerindeki İslam Ülkeleri Hakkında Malumat	41
3.2.7.2. Bedevilerin Medeniyet Dairesine Girmeleri İçin Yapılması Gerekenlere Dair Söylem	41
3.2.8. Müslümanların Kardeşliği ve İttihad-ı İslam Söylemi	45
3.2.8.1. Müslümanlar Arasında Saadet İçin İttihad-ı İslam Ve İnkıyad	46
3.2.8.2. İslam Birliğinin Zarureti	47
3.2.8.3. İttihad-ı İslam'ın Faydaları ve Medeniyete Katkıları	47
3.2.9. Şeriatın Emirlerinin İttihad-ı İslam Prensipleri Olarak Formülüze Edilmesine Dair Söylem	49
3.2.9.1. Namazın Önemi	49
3.2.9.2. Hac Hususunun Önemi	49
3.2.10. İslam Medeniyetinin Kaynakları ile Batı Medeniyetinin Kaynakları Hususundaki Karşılaştırma	52
3.2.11. Hristiyanlar Arasındaki Mezhep Ayrılığı ve Başlarına Açtıkları Gaileler	52

3.2.12.Ortak Lisan Söylemi	53
3.2.13. Misyonerlik Faaliyetleri ve Alınacak Önlemlere Dair Söylem	55
3.2.13.1. İslam Ülkelerine Âlimlerin Gönderilmesi	55
3.2.13.2. Eğitim Kurumlarının Açılması ve Eğitimin Önemi	56
SONUÇ	58
EKLER	60
KAYNAKÇA	94

GİRİŞ

Aydınlanma Dönemi, Fransız İhtilali ve sanayileşme, Avrupa'nın tarihi sürecinde büyük siyasal, sosyal ve ekonomik tarihi dönüşümlere yol açtığı gibi, Osmanlı Devleti'nde de aynı kırılmalara yol açmıştır. Fransız İhtilali ve sanayileşme, Osmanlı Devleti'nin geleneksel askeri, ekonomik, siyasal ve sosyal düzeninin sorgulanmasını hem hızlandırmış hem de olumsuz etkilemiştir. Aydınlanma projesine göre insan din ve gelenek gibi her türlü metafiziksel boyuttan özgürleşip, dünyevi alana oturur. Tanrıdan koparak otonom bir varlığa dönüşür. Fransız ihtilali ile siyasi güç dini taassubu kısılcasına almış, yeni siyasal teoriye göre; siyasi erk ile dini erk ayrılmıştı. Kendisine egemenlik sahası bulmak isteyen bu fikri tartışan ve uygulamaya koymak isteyen gerek mütefekkir gerekse devlet adamları uygun bir zemin ve zaman beklemeyi daha faydalı görmüşlerdir.

XVII. yy başlayan ve onu izleyen dönemlerde kalıcı olarak Avrupa'ya gönderilen elçiler, Avrupa yaşantısının Osmanlı ülkesinde tanınmasında büyük rol oynamış, göreve gittikleri devletlerin umumi durumlarını raporlaştırarak Bab-ı Âli'ye bildirmişlerdir. Lale devrinde geçici elçiler vasıtasıyla hem Avrupa, hem de inkişaf eyleyen devlet kurumları hakkında malumat toplanmıştır. Gerek elçiler gerek sefaret başkatiplerinin raporları ve eserleri o dönemdeki Avrupa'nın genel durumu, medeni kurumları hakkında geniş bilgi vermekle kalmamış, Osmanlı devlet adamları bu bilgiler ışığında yeni hamlelere girişmişlerdir. Osmanlı devletini eski günlerine döndürmek ve içeride de barışı yakalayabilmek adına 19.yy'da önemli fermanların yayınlanması aslında Batı medeniyetinin içerideki etkisine birer örnektir. İslami hassasiyetler ve islami bakış açısı kimi zaman göz ardı edilerek, sadece batı kurumlarını oluşturmakla çöküşün ve sıkıntıların kaldırılabilceğine inanılan fikri tezahür ileride toplum ve devlet içerisinde büyük gailelere yol açacaktır.

19.yy'da yaşanan ağır savaşlar, bu savaşları finanse edebilmek için alınan dış borçlar, ekonomik olduğu kadar yaşanan siyasi istikrarsızlıklar sebebiyle Abdülaziz moratoryom ilan edecek ve Avrupalı devletlere bunu bildirecektir. Zaten bu yüzyılda sıkıntı ve gaileler her dönemde etkisini hissettirecek, hanedan içerisinde Osmanlı devlet adamlarının yönlendirmesiyle darbeler yapılacaktır. Avrupa'ya seyahat eden ilk Osmanlı Sultanı Abdülaziz Han bir tertiple ortadan kaldırılmasından sonra gelişen süreç içerisinde yenilikçi tavrıyla isminden söz ettirecek II. Abdulhamid idareyi ele alacaktır.

Kanun-i Esasiyi ilan eden, Meşrutî rejime geçişi sağlayan II. Abdülhamid, askeri, siyasi ve ekonomik buhranlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bazı devlet adamlarının yanlış yönlendirmesi sebebiyle, Ruslarla savaşa giren Osmanlı Devleti ağır bir yara alacak, II. Abdülhamid kontrolü ele almak için meclisi feshetmeyi elzem görecektir. Bununla birlikte kendilerini Jön Türk diye adlandıran bir takım yazarlar ve düşünürler Sultan Abdülhamid'in bu politikalarına karşı bir duruş sergileyeceklerdir. Onlar için Avrupa yani batı medeniyeti, herşeyiyle alınıp tatbik edilmeli ve kurtuluşun çaresi olarak görülmeliydi.

19.yy'da Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan tüm ulusları tek bir çatı altında toplama fikri olarak ortaya çıkan İttihad-ı Osmani düşüncesi Tanzimat, Islahat Fermanları ile desteklenmiş, lakin kavmiyetçilik etkisiyle art arda çıkan Sırp, Yunan ve Balkan isyanları yeni bir fikrin uygulamaya sokulmasına zemin hazırlamıştır. Bu politika, emperyalist bir tavır sergileyen Batı ülkelerine karşı Müslümanların birlikteliğini ön gören İttihad-ı İslam politikası olacaktır. Kimi Batılı yazarlara göre Pan-İslam çok eskilere dayandığını belirterek, bu birlikteliği İslam'ın ilk yıllarına kadar götürmüşlerdir. İttihad-ı İslamı Müslüman Arapların bir tehlike anında bir araya gelmeleri olarak okumuşlardır. Tabiki Müslümanlar tarihin birçok döneminde Pan-İslam diye çerçevelenen bu düşünce ışığında bir araya gelecek, lakin bu fikir, II. Abdülhamid döneminin temel siyasi argümanı olarak döneme damga vuracaktır.

II. Abdülhamid'in dönemine damga vuran batı aydınlarına göre Pan-İslamizm kavramını İslamcılık ideolojisi çatısı altında tanımlayan İsmail Kara kapsayıcı bir tanım yapmıştır. "İslamcılık, XIX.-XX: yy 'da İslam'ı bir bütün olarak -inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim yaşantısını- yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanlara, İslam dünyasına batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir harekettir".

Hayreddin Karaman İslamcılık düşüncesini Batıcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık gibi ideolojilere karşılık gelen bir düşünce ve hareketin adı olarak tasvir etmiştir. Yenileme ve bozulanı düzeltme kavramları üzerinde duran Karaman, İslam'ı düzenin temel kaynağı olarak almış, İslamcı mütefekkilere göre insanların yaptıkları hatalar

kendilerini bağlar ve İslam'ın asıl kaynaklarının insanları doğru yola götüreceğini savunur demiştir.

Esad Efendi özellikle Avrupalı düşünürlerin Pan-İslam dedikleri bu fikre katılmadığını beyan etmekle birlikte, Panslavizm, Pangermenizm gibi kavramların coğrafi, kültür ırk ve dil açısından benzerlik gösteren uluslar için kullanılabileceğini ama Pan-İslam kavramının doğru olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı coğrafyası içerisinde Batı literatürünün iddia ettiği bu siyasetin uygulanamayacağı açıktır. İslami bir birliktelik söz konusu olmakla beraber, bu fikir paralelinde İttihad-ı İslam ya da İslamlaşma kavramının kullanılmasını daha uygun gören Ergün Yıldırım ise İslamlaşmayı şu şekilde tahlil etmiştir: “İslamlaşma, İslam'ın çeşitli veçheleriyle ortaya konması, içinden geçilen tarihsel dünyanın ihtiyaçlarına göre yorumlanması ve yine bu yorumlar aracılığıyla İslam'ın itikat, ahlak, siyaset ve toplumsal dinamiklerine hareket kabiliyetinin verilmesidir.”

İslamcı denilen düşünürlerin çoğu İslam'ı, salt siyasal form ya da ideoloji olarak yapılandırmamışlardır. Kendilerini tanımlamak için de İslamizm kavramını kullanmamışlardır. Said Halim Paşa gibi bazı aydınlar, İttihad-ı İslam savunucuları risalelerinde İslamlaşma kavramını kullanmışlardır. “İslamizm kavramı ise Batı endeksli olup içinde oryantalizmi, Avrupa merkezliliğini, ötekileştirmeyi ve politik tahakkümün emperyalist dilini taşımaktadır. Önemli ölçüde Müslüman toplumların hegemonyaya karşı çıkan arayışlarını dışlayan, damgalayan ve mahkûm eden “ötekici” düşünce sisteminin bir ürünüdür.”

İslamcılık siyasetinin ortaya çıkışı, gelişmesi ve uygulanışı hususunda tespitler yapan Yusuf Akçura “Artık var kuvveti bazuya verip İslam anasının evvela memalik-i Osmaniye'dekileri sonra bütün küre-i arzdakileri ihtilâf-ı ensaba bakmayarak dindeki iştirakten istifade ile tamamen birleştirmeye, her Müslim'in en küçük yaşında ezberlediği “din ve millet birdir” kaidesine iktifa en bütün Müslümanları son zamanın millet kelimesine verdiği mana ile bir millet-i vahide haline koymaya çalışmak lüzumuna kani oldular. Devlet-i Osmaniye idaresinde ki bir cümle Müslümanlar ve binaenaleyh onun bir cüzü olan Türkler, pek kayı rabıta ile sımsıkı birleşecekler, böylece ecnaz ve edyan-ı muhtelif eden mürekkep “Millet-i Osmaniye'ye” nispetle pek ziyade sıkı ve bu sıklık ciheti ile mülkçe, adetçe, arazice, servetçe olan nekayısına rağmen daha kuvvetli bir heyet, heyet-i İslamiye vücuda getireceklerdir.” ifadeleriyle

önce memleket dâhilinde sonra da bütün Müslümanların birleşmesiyle çok daha güçlü bir birlikteliğin inşası için bu fikrin önemine işaret etmektedir.

II. Abdülhamid Han'ın devlet kademesinde faydalandığı önemli bürokrat ve âlimler vardı. İttihad-ı İslam politikası için müslümanlar arasında büyük çaba sarfeden âlimler, hem halkı irşad etmişler hem de önemli projelere destek vermişlerdir. Örneğin Müslümanlar arasında bu birlikteliğin tesis edilebilmesi için Hicaz demiryolları projesine destek vermişler ve çalışmışlardır. Bu proje yıllar sonra hayata geçirilecek ve o gün ki faaliyetlerin değeri anlaşılacaktır.

İttihad-ı İslam politikası gereğince II. Abdülhamid, hilafet gücünü de kullanarak dünyaki bütün müslümanları birleştirmek istiyordu. Özellikle İngiliz, Fransız ve Rusya sömürüsü altında bulunan ve ümmet bağıyla bağlı olan Müslümanlarla çok iyi ilişkiler kurmuştur.

Bu ilişkileri oluşturacak olan temsilciler çoğu âlimler ve şeyhleriydi. Dünya'nın bir çok kadar gönderilen bu görevliler hem ümmet bilincinin kuvvetlenmesine hem de halifelik makamının bir siyasi enstrüman olarak kullanılmasına ortam hazırlayacaklardır.

Tez konumuz da, yayınlandığında büyük ses getiren ve çok önemli tartışmalara konu olan, İttihad-ı İslam fikrinin Abdülhamid döneminde bir temele oturtulması ve hayata geçirilmesi hususunda kamuoyunu etkileyen Esad Efendi'nin 'İttihad-ı İslam' risalesinin, söylem analizini incelemek olacaktır. Dönemin nabzını tutan Basiret Gazetesinde yayınlandığı günden itibaren, İttihad-ı İslam fikrinin savunulması ve dile getirilmesinde referans olarak gösterilebilecek bu eser aynı zamanda bu fikir akımı ile aynı adı taşıması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

1. OSMANLI'DA DAĞILMA DÖNEMİ'NDE ORTAYA ÇIKAN DÜŞÜNCE HAREKETLERİ

19.yy ıslahatlarının temel hedefi Osmanlı devletini tekrar ayağa kaldırmak ve eski günlerine döndürme çabalarından ibaretti. Bununla birlikte uluslararası siyasette Osmanlı devleti etkin bir güce tekrar sahip olacak ve hem içeride hem de dışarıda aktif bir politika izleyecekti. Devlet-i ebed müddet anlayışıyla beka sorununu halledecek ve iç huzuru yakalayacaktı. Bunun için o dönemin aydınları çeşitli fikirler ortaya koyacaktır. Dönemin aydınları kadar gazetelerinde tartıştığı bu konuda bu tatbikin nasıl gerçekleştirileceğine dair fikirler ileri sürülmekteydi. Basiret gazetesinin o günkü sayısında Osmanlı Devleti ya herşeyi ile bir Avrupa devleti olacak ya da kendi değerleri ile ilerlemiş bir Avrupa devleti hüviyeti kazanacaktı. İlerlemek elzemdi ama kimi aydınlar bunun İslami hassasiyetlerini koruyarak elde etmesinin önemini ortaya koyuyor ve bu cereyanda ortaya çıkan İslamcı düşünceleri savunuyordu.¹

1.1. İTTİHAD-I OSMANİ (OSMANLILIK) FİKRİ VE TEMELLERİ

Osmanlı Devletinde, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan reform süreci içerisinde öncelikli meselelerden birisi de geleneksel millet sisteminin çözülmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan toplumsal eşitliğin sağlanması sorunsalı olmuştur.² Osmanlılık mefkûresi yeni bir manada Osmanlı Milleti teşekkül etmeyi gaye ediniyordu. Bu maksadla kavim, din, mezhep ayrımı gözetilmeden Osmanlı halkları, haklar ve ödevler bakımından eşit vaziyete getirilecekti. Mamafih, müşterek bir vatan ıstılahı etrafında yegâne bir Osmanlı Milleti teşekkül edilecektir. Osmanlı Milleti'ni yaşatmanın tek gayesi ise imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak, mevcut hududları mukâvemet etmekten ibaret olacaktı. Bu akımın maksadı Osmanlı Milleti'ne dayanan bir ulus devlet kurmaktır.

Osmanlı teb'asını ayakta tutma fikri Batıdan esinlenerek meydana gelmiştir. Hususiyetle Osmanlı Milleti oluşturma fikrine misal Fransa olmuştur, zira Fransız Milleti Germen, Selt, Latin, Grek ve çeşitli soyların birleşmesinden vücuda gelmiştir. Bu fikrin II. Mahmud zamanında zuhur ettiğini müşahade ediyoruz. Sultan II. Mahmud: "Ben teb'amdaki din farkını ancak Cami, Havra ve Kiliselerine girdikleri zaman

¹ Mümtaz'Er Türköne, Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, İstanbul: Nesil Yayınları, 2011, s. 56'dan Basiret, 'Muvazene-i Efkâr-ı Atika ve Cedide', 11 Haziran 1872.

² Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1007-1024.

görmek isterim”³ demiştir. Binaenaleyh, Âli ve Fuat Paşalar Tanzimat Dönemi içerisinde bu fikrin mühim savunucu ve temsilcilerinden olmuştur. Yapılan çalışmalar neticesinde Osmanlı Devleti’ndeki Rum, Ermeni ve Musevi Cemaatlerinin 1862–1865 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin nizamata olarak tanımladığı kedi yasalarını yapmalarına zemin hazırladı. Bu yasal temsil ilkesi resmen her millet için ayrı ayrı yapılan yazılı anayasaları da beraberinde getirdi.

Sultan II. Abdülhamid bir taraftan Pan-İslamist fikirleri ön planda tutarken diğer taraftan farklı unsurları çeşitli memuriyetlerde değerlendirmeye çalıştı. Bunun en büyük misalleri de Ermenilerin memuriyet görevlerinde son derece fazla yer almasıydı lâkin bu siyaset uzun sürmedi. 93 Harbi’nde bu unsurların devletin siyasetine mugayir davranışlarda bulunması Osmanlılık fikrini arka plana itti.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlılık yahut Osmanlılık siyasetinde karşımıza çıkan mühim fikir adamlarından birisi de Tunalı Hilmi Bey’dir. Tunalı Hilmi, İmparatorluğun tek kurtuluş çaresinin bütün ulusal bağlantıları aşacak bir Osmanlı kimliğinin yaratılmasında bulmakta ve bunu sağlayan bir devlet modelini alternatif olarak sunmaktadır. Binaenaleyh, dönemin çeşitli neşriyatlarda (yurt dışında) bir siyasal fikir olarak Osmanlılığa işaret edildiğini müşahede ediyoruz. Hatta Meşveret gazetesi bu fikri göstermek için çeşitli unsurların temsilcilerinden oluşan bir başyazarlık kadrosu oluşturmuştu lâkin bu gayretlere İmparatorluğun diğer unsurları tarafından müsbet cevaplar verildiğini söylemek son derece zordur. Müslüman unsurlara bağlı, fakat Türk olmayan kimselerin de kendi milliyetçilikleriyle Osmanlılık fikri arasında kararsız kaldıkları bir dönem göze çarpıyor. Nitekim İbrahim Temo, Derviş Hima (Maksut İbrahim) gibi kimseler bir yandan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti için çalışırken, diğer yandan Arnavutluk bağımsızlığı için çalışan örgütlere para yardımında bulunuyorlardı.⁴

Hulâsa, Fransız İhtilalinin etkisi ile yükselen ulusçuluğun Osmanlı Devleti’ndeki etkisini önlemek maksadı ile geliştirilen Osmanlılık istenilen neticeleri vermekten uzaktı. 1862–1865 yılları arasında çıkarılan kanunlarla tarihte ilk kez Osmanlı ülkesinde yaşayan insanlara devlet eliyle yeni bir kimlik vermekle sonuçlandı. İlk bakışta oldukça basit görünen vatandaşlık kavramı ve oradan kaynaklanan kimlik, köklü değişmelere ve

³ Ramazan Hurç, “Osmanlılarda Son Dönem Fikir Hareketleri”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, S. 2, s. 267

⁴ Şükrü Hanioglu, “Osmanlılık”.

m.friendfeed-media.com/6ebca1b27e7fa5d509da715e785da873b5024bca (Erişim Tarihi: 12.04.2015). s. 3.

yeni gelişmelere neden oldu. Milyonlarca kişiyi etkileyen bu gelişme özellikle Hristiyan teb'a yeni Osmanlı kimliği girişimini kendileri için bir çeşit asimilasyon tuzağı olarak algıladı. Diğer bir grup ise imparatorluk içinde muhtariyet ya da istiklal için yaptıkları çalışmalara zemin hazırlamaya çalıştı.⁵

1.2. İTTİHAD-I İSLAM (İSLAMCILIK) FİKRİ

İslamcılık akımı Tanzimat döneminde iktidara muhalif çevrede ortaya çıkan bir bunalım toplumu hareketidir. M. Türköne, bu hareketi “Kitle iletişiminin gerçekleştiği, okur-yazar oranının arttığı, yani eğitimin yaygınlaştığı -batıdaki gibi sınıfsal farklılaşmanın ortaya çıkmamasına rağmen- aydın zümresinin doğduğu kültür ortamında dönüşüme uğrayan İslam düşüncesine İslamcılık denir” diye tarif etmektedir.⁶ İslamcı bir aydın olan Said Halim Paşa ise bu ıstılâhı: “İslam”ın din ve dünyayı, maddiyatı ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul ederek, İslam”ın itikat, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir surette tefsir ve buna uymaktır” diye tarif eder.⁷

Genel mahiyette İslamcılık cereyanı için ayrı yazarlarca değişik zamanlarda çeşitli adlandırmalar yapılmıştır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük hareketleri üzerinde toplu olarak fikir yürütenlerden biri ‘Üç Tarz-ı Siyaset’ adlı makale-kitabıyla Yusuf Akçura olmuştur. Akçura bu eserinde İslamcılık için birden fazla kelime ve terkib kullanmaktadır. Bunlardan bazıları, İslamiyet Politikası, İslam Siyaseti, Tevhid-i İslam politikası gibi ifadelerden müteşekkildir. 1913’te Ziya Gökalp ‘Üç Cereyan’ başlığı altında makaleler yazdı ve büyük ölçüde Akçura’nın ele aldığı konuları tekrar gündeme getirdi. Bu makaleler daha sonra Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak adı altında kitaplaştı. İslamcılık kelimesi ilk defa Gökalp tarafından mezkûr yazılarda kullanılmıştır. Gökalp aynı anlama gelmek üzere İslamlaşmak ve İslamlık kelimelerini de bu yazılarında söz konusu etmiştir.⁸ Babanzâde Ahmed Naim 1914’de Sebilü’r Reşad’da yayımlanan Milliyetçilik-Türkçülük fikirlerini tenkid ettiği İslam’da dava-yı kavmiyet başlıklı makalesinde İslamcı, İslamcı-Türkçü ve İslamcılık kelimelerini

⁵ Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid’in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul: Orkun Yayınları, 1983, s. 177.

⁶ Mümtaz’ Er Türköne, a.g.e., s. 28.

⁷ Mehmet Saffet Sarıkaya, Osmanlı Türkiyesi’ndeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış, Arayışlar, 1/1, Isparta 1999, s. 19.

⁸ İsmail Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, 4.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 33.

kullanmaktadır. 1918’de ise Said Halim Paşa yazdığı kitabına İslamlaşmak ismini koymuştur.

Ortak paydaları aynı olsada İslamcılar arasında da ılımlı ve tavizsiz fikirlere haiz olan bir takım kimseler bulunmaktadır. Bir kısmı Şeyhülislam Musa Kâzım, Mahmud Esad gibi daha sert ve tavizsiz kimselerden müteşekkildir. Bunlar için ‘şeriat, mahzı(sadece) hikmet, mahzı hakikat ve mahzı adalettir. Ahkâmı diniye ve şer’iyeden zerre kadar inhiraf(dönme) caiz değildir. Diğer kısım ise Mehmed Akif, M.Şemseddin, Said Halim gibi ecnebi dil bildikleri ve garp kültürüyle temaas ettikleri için daha ılımlı ve garbın tekniğinden faydalanılması gerektiğini düşünen insanlardan oluşuyordu.

Mezkûr İslamcıların fikir teatileri doğrultusunda müşterek olarak savundukları esaslardan söz etmek mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Büyük İslam Birliği: Cemiyetlerin temel direği dindir. Dinle millet birdir. Dini İslamla müşerref olan bütün akvam, hiçbir kavmiyet farkı gözetmeksizin, merkezi muallayı hilafet ve halifei ruyi zemin etrafında geniş bir İslam camiası teşkil ederler. Yeryüzündeki Nüslümanların halifesi bulunan bu memleket bir defa daha akvamı İslamiyenin başına geçecek, onları semti saadete doğru sevkedecektir.
2. İslam Terakkiye Mani Değildir: Bütün İslamcılar burada muvafıktırlar.
3. Muasırlaşma Derecesi: En büyük hatamız, İslamın terakkiye mani olduğunu sanarak garba dönmek olmuştur. Biz Avrupanın yalnız ulûm ve sanayiini kabule mecburuz. Lakin Avrupalıların bütün âdet ve ahlakını hayat tarzını kabul edemeyiz.
4. Kadının Hakları: Şeirat kadınların kendilerine mahrem olmayan erkeklerden kaçmalarını emrediyor. Tesettür kadına hiçbir meşru hakkını kaybettirmez. Namus dairesinde gezer eğlenir. Erkek gibi malını tasarruf edebilir.
5. Taaddüdü Zevcat: Birkaç kadınla evlenmek tabî zaruretlerdendir. Hayvanlarda da bu hal görülüyor. İslamdan evvel poligaminin hududu yoktu. İslam dini dörtten fazlasına cevaz vermedi. Taaddüdü zevcatın faydaları nüfusu çoğaltmaktan başlar. Fuhuştan korur.
6. Talâk:
7. Diğer Ahkâm:⁹

---

⁹ Peyami Safa, Türk İnkılâbına Bakışlar, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 43-44-45.

1.3. TÜRKÇÜLÜK FİKRİ VE DAYANDIĞI ESASLAR

Türkçülükle ilgili çalışmaların geçmişi Tanzimat dönemine uzanır. Tanzimat dönemine kadar Türk sözünden yalnız Osmanlı Türkleri anlaşılıyordu(Burada anlatılmak istenen, devlet dâhilindeki bakış açısidir, zira Avrupa'da ise Türk sözü, Osmanlı Devleti'ni yani Türk İmparatorluğu'nu, bunun yanı sıra Müslüman kişi manasını ihtiva ediyordu). Tanzimat devrinde Türk kelimesinin anlamı birdenbire genişledi ve "Türk" sözü dünyadaki bütün Türkler için kullanılır hale geldi.

Bursalı Tahir, Necib Asım, Şemsettin Sami gibi yazarların Türkçülükle ilgili çalışmalarının yanı sıra Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset (Osmanlıcılık -İslamcılık - Türkçülük) eseri bu hususta bilgi veren kaynaklardandır.

Türkçülük düşüncesi sadece Türkiye'de yaşayanları değil, dünyanın her yerindeki Türkleri kapsayan, "Bütün Türkçülük" fikrini canlandırmaya çalışan bir harekettir. Türk sözü anlamı genişleyerek, yalnız Osmanlı Türkleri için değil, dünyada çeşitli adlar altında yaşamış, devlet kurmuş ve yaşayan bütün Türkler için kullanılmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, dönemin aydınlarının önemli bir bölümü Türkçülük ideolojisinin etrafında toplanmış, bir kurtuluş ümidi ile Türkçülük anlayışına dört elle sarılmıştır. Bu anlayışın İttihat ve Terakki içinde de güç kazanmıştır.

Milliyetçilik hareketi 1908'den sonra önce kültürel bir akım olarak başladı. Bu hareket, Balkan Savaşları'ndan sonra dernekler ve yayın organları oluşturmak suretiyle siyasi bir nitelik kazandı, teşkilatlanmaya başladı. Türk Milliyetçiliğini temel alarak kurulan ilk örgüt "Türk Derneği" olmuştur. 1908 yıllarının sonlarına doğru İstanbul'a gelen Yusuf Akçura, burada Necip Asım(Yazıksız) ve Veled Çelebi(İzbudak) gibi bazı Türkçüler ile görüşmüş, bunun sonucu olarak 25 Aralık 1908 tarihinde Türk Derneği kurulmuştur. Amacı "Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve haldeki âsâr, ef'al, ahval ve muhiti öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin âsâr-ı atfıkasını, tarihini lisanlarını avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, ahvâl-i içtimaiyye ve medeniyet-i hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp taraştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel ilim lisanı olabilecek surette geniş bir medeniyete elverişli bir dereceye

gelmesine çalışmak ve imlâsını, ona göre tetkik etmektir.”¹⁰ Bu derneğin kapanmasından sonra önce "Türk Yurdu Cemiyeti" daha sonra da "Türk Ocağı" kuruldu. Türk Yurdu Cemiyeti Türk Yurdu Dergisini çıkardı. Türk Ocağı Derneğinin kurucuları Mehmet Emin Yurdakul, Ağaoğlu Ahmet ve Dr. Fuat Sabit'tir. Türk Ocağı milliyetçi dernekler için de en sürekli olanıdır.

Türkçülük akımının en mühim temsilcilerinden biri olan Ziya Gökalp'ın eserlerinden Türkçülükle ilgili bir takım mefkûrelere ulaşmamız mümkündür. Ziya Gökalp; Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı eserinde bu görüşlerine değinmektedir. Gökalp, Türkleşme ve İslamlaşma'nın bir arada olabileceği ve bunun da muasırlaşmaya engel olmadığına bahsetmektedir. Bu fikirlerin 'Muasır-Türk-İslam'ın oluşturulması için tamamlayıcı unsurlar olduğunu beyan etmektedir.¹¹

Türkçülük akımı, genel mahiyette Osmanlıcılık düşüncesinin Balkan Savaşları'nda başarısız olmasıyla ortaya çıkmıştır. Türkçülerin programı şunlardır:

- **Büyük Türk Birliği(Pan-Türkizm):** Dilleri, ırkları, adetleri hatta dinleri bile bir olan Asyan'nın büyük kısmıyla Avrupa'nın şarkına yayılan Türklerin birleşmesi ve böylece diğer milletler arasında varlığını muhafaza edebilmesini sağlamaktır. Bu büyük yapıda, türk cemiyetinin en medenisi ve kuvvetlisi olduğu için Osmanlı, en ehemmiyetli merkezdir. Osmanlı, Japonya'nın yapmak istediği rolü alacaktır.¹²
- **Türk Tarihi:** Türk Tarihi Osmanlı ile başlamaz. Daha evvel büyük bir geçmişe ve medeniyete sahiptir. Türklerin geçmişteki ahlakını, yaşayışını, lisanını vs tetkik etmek lazımdır. Türk şiiirlerinde, masallarında, romanlarında Turan'ın asli tipleri, kabileler, çadırlar, yenilmez şecaatleri canlandırılmalıdır.
- **Türk Dili:** Arapça ve Acemce kaidelerin kullanılmayıp tedricen dilde sadeleşmenin yapılmalıdır.
- **İslam Beynelmileliyeti:** Tüm İslam toplumlarında ortak bir takvim, kongre ve yakınlaşmalar meydana getirmek için çabalamak ve 'hilal'in kutsiyetini muhafaza etmek
- **Muasırlaşmak:** Avrupa'nın tekniğini almak ve muasır bir toplum haline gelebilmek

¹⁰ Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1.c., İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 119-120.

¹¹ Ziya Gökalp, Kültür ve Medeniyet Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak, İstanbul: Gençlik Kitabevi, 2010. ss. 12-14

¹² Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara: TTK Yayınları, 7. Dizi, 1976, s. 8.

- **Milli İktisad:** Türk köylüsü sefaletle dûçar olmuştur. Bu durumdan kurtulmak gerekir.
- **Milli Edebiyat:** Milli vezin olan ‘hece’ nin kabulü ve halka inilmesidir.

1.4. GARPÇILIK (BATICILIK) FİKRİ VE SAVUNDUĞU İLKELER

Batıcılık, batıcı modernliğin birebir karşılığını anlatan bir toplumsal-politik arayıştır. Bu siyasette, her şeyimizle Batıya katılarak onun bir parçası haline gelmemiz önerilmektedir.

“Bu yaklaşıma göre Osmanlı toplumsal düzeni, bütün kurumsal düzenlemeleri ve toplumsal değerleriyle Batı toplum düzenine dönüşmeliydi. Hiçbir eklektik tutuma yönelmeden, Batı uygarlığı bir bütünsel model olarak benimsenmeliydi. İslamiyet, kurumsal yapıları ve düşünsel içerikleriyle tarihsel ilerlemenin getirdiği yenilikler karşısında yetersiz kalmıştı”¹³

“Batıcılık, II. Meşrutiyet’ten sonra ortaya çıkan bir akım olarak güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Nitekim bazı temsilcileri, çıkardıkları yayınlarla ve geliştirdikleri güçlü ilişkilerle Cumhuriyet döneminde de etkinliklerine devam etmişlerdir.”¹⁴

Misal olarak, Dr. Abdullah Cevdet tarafından kurulan II. Meşrutiyet döneminin aşırı Batıcı yayın organı olan ‘İçtihad’ dergisinde Batıcı düşüncenin neler olabileceğine dair bilgileri müşahade edebiliriz. “İçtihad, Tanzimat’ın uzlaştırıcı Batıcılığına karşıdır. Doğudan gelen her şeyi geri, Batı kökenli olanları ileri ve medeni bulur. İlericilik-gericilik, İçtihad’çıların Osmanlı mefkûre hayatına kazandırdıkları ıstılahlardır. Geleneğe bağlanmak gericiliktir; geçmiş her yönüyle dışlanmalıdır. İçtihad, kadın hakları ve çağdaş aile modelini savunur. Medreseye karşı çıkar. Laikleşmeyi önerir. Arap harflerinin değiştirilmesini, uluslararası tartı ve ölçü sisteminin benimsenmesi İçtihad’ın gündemindeki diğer mevzuulardır.”¹⁵

Batıcılar aynı zamanda kadınların istediği gibi giyineceğini, erkeklerden kaçmayıp her erkeğin gözüyle beğendiği kızla evlenmesi gerektiğini, tekke, zaviye ve medreserin ilga olunması gerektiğini, sarık sarmanın yalnızca ulemaya özgün olmasını, Padişah’ın tek zevcesinin olup hiçbir cariyeye dokunmaması gerektiğini ve şer’i mahkemelerin ilgasının gerçekleştirilmesi gibi bahislerde düşünce ve talepleri vardır.

¹³ Ergün Yıldırım, Hayali Modernlik Türk Modernliğinin İcadı, 2.b., İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012. s. 71

¹⁴ Ergün Yıldırım, a.g.e., s. 72

¹⁵ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet’te Fikir Dergileri”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, 1.c., (1985), s. 127-128.

2. İSLAM BİRLİĞİ

Osmanlı Devleti 1838 yılında kendi koşulları gereğince ve kendi arzusuyla Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek tüm Osmanlı teb'asının eşit olduğunu beyan etmiştir.

1856 yılında ise Kırım Harbi'nde İngiltere ve Fransa'nın desteğini yanına alan Osmanlı Devleti, mezkûr devletlerin baskısı ile Islahat Fermanı'nı ilan etmiş ve Gayri-Müslim teb'aya bir takım ayrıcalıklar lütfetmek mecburiyetinde kalmıştı. Tüm bu uğraşlar Gayri-Müslim teb'a arasında başgösteren ayrılıkçı fikirleri önleme maksadı taşıyordu.

Yapılan yeni düzenlemelerle tüm milletlerin Osmanlı teb'ası olduğu ve hukuk önünde eşit olduğu mülahazası verilmek istenmiştir. Her ne yapılsa yapılsın milletler arasında ayrılıkçı faaliyetler artıyor ve bir takım milletler Osmanlı'dan ayrılarak kendi devletlerini kuruyorlardı. Tüm bu faaliyetlerin yanı sıra II. Abdülhamid döneminde Müslümanların ittihadına dair bir takım çalışmaların hâsıl olduğunu müşahede ediyoruz. İslamcılık denilen bu gaye ile tüm Müslüman tebaa yek vücud olacak ve emperyalist devletlere karşı ayakta kalma mücadelesi verilecekti.¹⁶

Emperyalist devletler, hususiyetle İngiltere, pek çok Müslüman sömürgeyi tahakkümünde tutuyordu. II. Abdülhamid'in büyük bir kabiliyetle Müslümanlar üzerinde gerçekleştirmek istediği hedef, İngiltere ve Fransa'nın kabul edebileceği bir politika değildi. Sultan II. Abdülhamid'in siyasi olarak Almanya'ya yaklaşması ve genel manada İslamcılık olarak nitelendirebileceğimiz fikri hareketi, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin arasını açmış ve hasım haline gelmelerine sebep olmuştur. Müslüman sömürgelere hâkim olan ve İslam medeniyeti üzerinde sindirme harekâtı gerçekleştiren İngiltere, II. Abdülhamid'in uyguladığı bu politikadan onun iktidarı müddetçe imtina etmiş sömürgelerindeki Müslümanların organize edildikleri takdirde bağlılıklarını ve tercihlerini "Allah diyenden yana" kullanacaklarını ve İslam medeniyetinin yok olamayacağını bilmekteydi.¹⁷

XIX. yüzyılın son çeyreğinde mevcut siyasi gelişmelere de paralel olarak sömürgeci devletlere karşı her alanda başarılı olabilmek ve baskıları ortadan kaldırmak için aydınlar, mütefekkirler ve devlet ricâli yeni fikirler üretmeye

¹⁶ İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, 4.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 29.

¹⁷ Hakan Albayrak, İslam Birliği'nin Nüvesi Olarak Türkiye Suriye Birliği, 2.b., Ankara: Vadi Yayınları, 2007, s. 21-22.

başladılar. Bununla beraber o dönemde en etkili düşünce olarak ortaya çıkacak akım İslam dini ve ümmet birliği referans alınarak oluşturulacak bir ittihat düşüncesi olmuş ve büyük rağbet görmeye başlamıştır.¹⁸

2.1 İSLAM BİRLİĞİ DÜŞÜNCESİNİN TANIMI

Sultan II. Abdülhamid döneminde mevcut siyasi şartlar mucibince Tanzimat döneminden itibaren süregelen Osmanlıcılık fikrinin yanında etkili bir şekilde İslamcılık yahut İttihad-ı İslam denilen fikir akımının ortaya çıktığı müşahede edilemektedir. Bu fikir akımı, dünyadaki tüm Müslümanların saadetini arzuladığı gibi emperyalist devletlere karşıda yek-vücut olarak mukavemet edebilmeyi öngörüyordu. Aynı zamanda İslam'ın hakiki manada tesis edilebilmesi, bidatların kaldırılması da hedefler arasındaydı. İslamcılık için İslam dünyasında İttihad-ı İslam kavramı tercih edilirken, Batı literatüründe farklı ıstılahlarla birlikte dile getirilen kavramlar bu husus ve mahiyeti kapsamıştır.¹⁹

Pan hareketlerini savunanlar ırki birlikteliği esas alarak beslenmektedir. Bu fikir hareketlerin mümessili olan devletler bunları uygulayarak ırka dayalı bir imparatorluk kurmak hevesinde idiler. Esad Efendi de Avrupa'daki ırki birlikteliğe dayanan Pan hareketleriye İttihad-ı İslam kavramlarını mukayese ederek, İttihad-ı İslam fikrinde asıl önemli olanın din ve ümmet birlikteliğine dikkat çekmiştir.²⁰

II. Abdülhamid, iktidarı döneminde dünyadaki Müslüman toplulukların derdi ve hâli ile hemhal olmuş, elinden geldiği müddetçe onları koruyup gözetmeye gayret etmiştir. İttihad-ı İslam, emperyalist devletlerin faaliyetlerine karşı Müslüman toplulukların bir dik duruşu ve haklarını müdafaa etmelerinin diğer bir adı olacaktır.²¹

İslamcılık tanımında verilen “yenileme ve iyileştirme” kavramları üzerinde tahliller yapan H. Karaman, bir düzen dâhilinde detaylı bir çalışma yapılırsa sosyal, siyasi ve dini alanda başarıya ulaşılacağını dile getirmiştir. İslamcı âlimlerin ve fikir adamlarının düşüncelerinde başarıya ulaşmanın temel yolunun İslam'dan geçtiğini yeni

---

¹⁸ Ali Bulaç, “İslamcılık Nedir?”, İslamcılık Öldü Mü? Hazırlayan Seyfullah Özkurt, Ufuk Yayınları, 2012, s. 17.

¹⁹ İsmail Kara, a.g.e., s. 17.

²⁰ Esad Efendi, İttihad-ı İslam Risalesi, s.9-11

²¹ Cezmi Eraslan, II. Abdülhamid ve İslam Birliği. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992, s. 27-28.

yorum ve faaliyetlerle yenileme, özüne dönme ve ihya etmenin zarurietini ortaya koymuştur.²²

Herhangi bir ırk temeline dayanmayan bu fikir hareketini İttihad-ı İslam şeklinde nitelendirmek makuldür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra yeni bir bilinçle Müslüman teb'a bu fikir çerçevesinde irşad edilmeye çalışılmıştır.²³

S.Halim Paşa "İslamlaşmak" adlı eseriyle çerçeve çizdiği çerçeveye, İslamlaşma hareketini İslam'ın çeşitli veçheleriyle ortaya konması, yorumlanması ve halka hizmet aracılığıyla da İslam'ın temel toplumsal dinamiklerine hareket kabiliyeti verilmesini içerik olarak ortaya koymuştur²⁴

Türkiye'de İttihad-ı İslam yahut İslamcılık olarak nitelendirilen bu fikir hareketi, Batı'daki 'Pan' hareketlerinden farklılık arz etmekteydi. Herhangi ırk, kültür farkı tasavvur edilmeden müşterek bir dinin etrafında toplanmayı ve emperyalist kuvvetlere karşı mukavemet etmeyi hedefleyen bu mefkûre, Tanzimat'tan beri süregelen Osmanlıcılık fikir akımına bir nevi alternatif olarak peydâ olmuştu. Aynı Osmanlıcılık gibi İslamcılık da devleti yeniden ayağa kaldırmak için üretilen bir siyasi hareket hüviyetinde idi.

İslamcılık ya da İttihad-ı İslam fikri II. Abdulhamit'in ardından daha entelektüel bir fikir akımına dönüşmüştür. Batılı düşünürler ve Oryantalistler tarafından kullanılan Pan-İslamizm kavramı yerine Ergün Yıldırım, 'İslamizm, İslamlaşma ve İttihad-ı İslam Makalesi'nde İslamlaşma veya İttihad-ı İslam kavramlarının kullanılmasının daha uygun olacağını vurgulamıştır. "Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra İslam dininin ve kurallarının yeni siyasi düzende ve devlet kurumlarının işleyişi dışında kalması, bir döneme damga vuran bu teorinin farklı şekillerde isimlendirilmesine sebep olmuştur. İslamcılık fikrinden doğup günümüzde yaşanan tartışmalar, önemli bir fikir tartışmasını ortaya koyacak nitelikte olmuştur."²⁵

---

²² Hayreddin Karaman, İslami Hareket Öncüleri, 2.b. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, s. 8.

²³ Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 33.

²⁴ Said Halim Paşa, İslamlaşmak, s.15-24.

²⁵ Ergün Yıldırım, Plural İslamism in Plural Modernities"/ Çoğul Modernlikte Çoğul İslamcılık, Insight Turkey, Vol.14,No:4, 2012. s. 35-47.

2.2. İSLAM BİRLİĞİ'NİN SAVUNDUĞU TEMEL GÖRÜŞLER

2.2.1. SİYASİ SAHADA SAVUNULAN GÖRÜŞLER VE HALİFELİĞİN ÖNEMİ

1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilan edilmesi ile 1876 yılında Kanun-u Esasi'nin ilanı arasında ki geçen dönem 'Tanzimat Dönemi' olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde gerek Osmanlı aydınları, mütefekkirleri gerekse devlet erkânı tarafından pek çok yeni ıslahat teşebbüsünün olduğunu müşahade ediyoruz. Bu ıslahatlar, artık yegâne ordunun Batılı sisteme göre yeniden tasarılmaktan ziyade, devlet idaresinin ve kurumlarının hızla yükselen ve rekabet edilmesi güç bir hale gelen 'Batı' ile bütünleşmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Tanzimatçılar olarak addedilen mütefekkir ve devlet erkânı, Batıya haiz kurumların ve fikir hayatının Osmanlı'ya aktarılmasının zaruri olduğuna inanıyorlardı. Tanzimatçılar içerisinde bir gurup Batı'nın teknik üstünlüğünün misal alınarak bu yönde ilerlenmesi gerektiğini belirtirken bir başka gurup ise modern fikir hayatının da aktarılmasını istiyordu. Bu maksadla devlet işleyişinde birçok teceddüd icra olundu. Her ne kadar kurumlarda değişiklik yapılmışsa da, Batı'nın fikir hayatına Osmanlı toplumunun teveccüh etmediği aşikârdı. Son dönemde açılan gerek devlet gerekse özel okullar yeni faaliyetlerine teşebbüs etse de, bunlar yeni düşünce üretmekten çok uzakta idiler. Geleneksel eğitim ve düşünce metodları halen devam ediyordu.²⁶

1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu yahut nam-ı diğer Tanzimat Fermanının muhtevası mühimdir. Fermanının girizgâh kısmında öncelikli olarak devletin neden kötü bir hale geldiği, nelerin değiştiği ve yapılmadığından ve bunun nasıl giderileceğinden bahsedilmekteydi. Buna göre Devlet-i Aliyye eskisi gibi şer'i hükümleri hakkı ile uygulamıyor ve bu da devletin sisteminin sarsılmasına neden oluyordu. Devlet-i Aliyye şer'i hükümleri uyguladığı için hızla büyümüş ve güçlenmişti fakat artık gücünü yitirmişti. Devletin gücünü yeniden tesis edebilmesi için şer'i şerifin yeniden ihdas edilmesi gerekmektedir. Bu girizgâhtan anlaşılacağı üzere bu yıllarda dahi devletin eski gücünden uzaklaşmasının şer'iat hükümlerinin uygulanmamasından kaynaklandığı ve gücün yeniden tesis edilebilmesi için şer'iat hükümlerinin tesis

²⁶ Mümtaz'Er Türköne, Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, İstanbul: Nesil Yayınları, 2011, s. 59.

edilmesi gerektiği düşünölmekteydi. Her alanda, siyasi ekonomik, sosyal alanlarda yaşanan buhranlar, ahlaki sıkıntılar, aslında daha önce yaşanan ve asıl olan doğru yola ve ana kaynaklara tekrar rücu etmekle aşılabilecektir.²⁷

Sultan II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkarak siyasi bir savunma mekanizma olarak kullanılan ve mütefekkirlerce de arzulanan bir ideal olan İslamcılık yahut İttihad-ı İslam, hem dâhili vatandaki ittihaddan başka, hariçte de tevhide savunmakla birlikte bedevviyeti medeniyete çevirme çabasıdır.²⁸

Ortaya çıkan fikir teatilerini genel itibariyle değerlendirdiğimizde birbirinin muârizi olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. İslamcılık fikrinin de bir kısım devlet erkânı ve yine bir kısım aydınlar tarafından sürekli savunulan ve toplumu yeniden tasarılmak isteyen Batıcılık fikrine tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Dört Halife döneminde İslam Dini'nin yayılması ve ilah-i kelimetullah fikri olanca hızı ile tatbik edilmiştir. Hz. Osman döneminde başlayan iç karışıklar Hz. Ali döneminde iç kavgalara dönüşmüş buna müteakip Emevi ve Abbasi Devletleri hem halifeliğin devamı hem de İslam'ın yayılması hususunda Orta Asya'da, Anadolu'da, Kuzey Afrika ve İspanya'da katkıda bulunmuştur. Selçuklulardan sonra İslam Dünyası'nın koruyuculuğunu ve sancaktarlığını üstlenen Osmanlı Devleti hem İslamiyeti yayma hemde Müslümanların koruyuculuğunu üstlenme hususunda önemli rol oyanacaktır. Esad Efendi risalesinde bu hususu şöyle dile getirmiştir: 'Bu keşmekeş-i nifâkı mu'akkıb, ümmet-i Muhammed'in bekâ-yı se'âdetine te'alluk buyurulan fermân-ı İlâhî muktezâ-yı hikmet-ihtivâsınca ehl-i îmân yine tecdîd-i ittihâd ve tevsîk-ı ahd ü peymân ederek, bu sırada Emeviyye ve Abbâsiyye Devletleri zuhûr edip, Endelüs'de dahî teşekkül eden Devlet-i İslâmiyye sâyesinde hâlâ elsine-i beşeriyyede senâsı dâ'ir olan ma'mûriyyet ü medeniyet, bütün âlemlere buradan yayılmış ve satvet-i İslâmiyye, ez-ser bütün dünyâyı tutmuş idi. Şevket-i İslâmiyye bir vakt Garb'da kisb-i kuvvet eylemekte iken, Şark'da dahî neyyir-i kudret-i Osmâniyân, pertev-nisâr-ı tulû' olmağa başlayup, mânend-i âftâb, ziyâ-yı kudret-i şân u ma'deleti az vakt zarfında âfâka intişâr ve Anadolu ve Arabistân ve Rûmili'ye işrâk ederek, kâffe-i Müslimîn için bir merci' ü hâmî-i zî-şevket te'sîs etdi.'²⁹

²⁷ Hayreddin Karaman, a.g.e., s. 7-9

²⁸ Esad Efendi, a.g.e., s. 11.

²⁹ Esad Efendi, a.g.e., s. 5.

Esad Efendi tespitlerine devam ederek şunlardan bahseder: 'Dâhilde ve hariçte İttihad-ı İslam'ın gerçekleştirilebilmesi için halifelik müessesesi oldukça önem arzeder. Bütün İslam memleketleri ve bu memleketler içerisinde yaşayan birçok din, dil, ırk ve millet hilafetin gölgesinde rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayacak adaletle yönetilecek ve kuvvetli bir bina teşekkül edilecektir. Halifeliğin koruyucusu ve sahibi Osmanlı Devleti 'O metbû' ve mutâ'-ı meşrû' ise, dünyâda ne kadar Hükûmât-ı İslâmiyye var ise, kâffesinin kuvvetlisi olarak, Şerî'at-i Garrâ'nın ta'yîn ü irâ'e etdiği şerâ'it-ı hilâfeti câmi' ve bu cihetle bütün ehl-i îmâna hakk-ı metbû'iyet ü mütâve'ati delâ'il-i Şer'iyye ve 'akliyye ile müsbet ü müsellemler olan Devlet-i zî-şevket-i Osmâniyye'dir.³⁰

Müslüman dünyası ile daima yakından ilgilenmeye çalıştı. İslam âlimlerini koruyup gözetti. Filistin'e yerleşmeye çalışan Yahudiler'e önlem olarak onların Filistin'e yerleşmelerini yasakladı. İstanbul'a güneydoğu Asya'dan gelen hacı kabilelerine o yörelerin kültürünü yansıtan tekke ve zaviyeler açtıracaktır.³¹

Osmanlı Devleti şeriat hükümlerine göre yönetildiği için halifelik makamı ön planda olmuştur. Özellikle hilafetin Sultan I. Selim döneminde devralınmasından sonra Padişahlık otoritesinin yanına halifelik otoriteside eklenmiş ve Hükümdarlar hem siyasi hemde dini otoritenin temsilcisi konumuna erişmişlerdi. Halk nezdinde padişahlık otoritesinin yanı sıra Müslümanların halifesi sıfatının biraz daha fazla mühim olduğu düşünülmektedir.³²

Müslümanların selameti ve birliği açısından hem yerel hem de dış basın takip edilmiştir II. Abdülhamid döneminde hilafet kurumu, önceki yıllara nazaran daha etkili kullanılmaya çalışılmıştır.³³

2.2.2 EĞİTİM VE ÖĞRETİM KONUSUNDA Kİ TEMEL GÖRÜŞLER

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında çok büyük hamlelerin görüldüğü en önemli dönemlerin başında II. Abdülhamid devrindeki gelişmeler örnek olarak gösterilebilir. Klasik kurumlar kadar batı tarzı eğitim kurumlarının açıldığına şahit olunmaktadır. Eğitim büyük bir inkişafın ve yükselişin temelidir şiarıyla hareket edilecek ve ileride Devlet-i Âli Osmaniye'yi her alanda yüceltecek gençler bu kurumlarda hem ahlaki

---

³⁰ Esad Efendi, a.g.e. s.11.

³¹ Ali Satan, a.g.e, s: 40-45

³² Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 198-199.

³³ Ali Satan, a.g.e., s: 40.

açından kişisel gelişimini sağlayacak hem de fen ve sosyal bilimler açısından kendilerini yetiştirecekti.³⁴ Devletin okullarında eğitim görecektir bu genç nesil, devletin istikbâlini güvence altına alacak ve hem İslamı yaşayan ve idrak eden hem de Osmanlı Devleti'nin istikbâli açısından büyük bir sermayeyi bünyelerinde barındıracaktı. Bu maksatla klasik eğitim kurumlarından olup müfredatında dini eğitimi barındıran kurumların ihtiyaçları giderilecek, ülkenin en ücra köşesine kadar eğitim kurumları açılacak, bu okulların müfredatında dini, o günün şartlarına uygun dersler hem de mesleki eğitime yönelik derslerin verilmesi, ihtiyaca dönük müfredatında tatbik edilmesi görüşleri sunulacaktır.³⁵

İlim adamlarının bu görüşleri dikkate alınacak, devlet erkânı eğitim ile büyük bir hamleyi gerçekleştirebilmek için faaliyete geçecektir. Kurullar ve komisyonlarda bu meseleler tartışılıp, eğitimi yeniden ıslah edebilmek için o günün düşünürlerişne ve ilim adamlarınada müracaat edilecektir. Esad Efendi, risalesinde batılı ülkelerin eğitim adı altında okullar kurarak propaganda yaptığını, yetiştirilecek muallimler ve açılacak okullar vasıtasıyla bunun önüne geçmek gerektiğini bildirmiştir.³⁶ Bu eğitim çalışmalarına da görüşleriyle katkıda bulunan Muhammed Abduh, bu minvalde değerlendirilmek üzere eğitim komisyonlarına devlet kurumlarına bir rapor sunmuştur. İki bölümden oluşan bu rapor gerekçeler ve öneriler bölümlerinden meydana gelmektedir.

2.2.2.1 DİN EĞİTİMİNİN VE ÖĞRETİMİNİN YENİLENMESİNİN TEMELLERİ

19. yy gelindiğinde devletin birçok kurumlarının yenilenmesi gerektiği gibi eğitim kurumlarının da ıslah edilmesi zaruri hale gelmiştir. Bu eğitim kurumlarının içerisinde dini müesseselerin ıslahı ve o güne hitap eden yenileyici şartlar taşıması dönemin aydınları tarafından tartışılan en önemli meselelerin başında gelmektedir. Açılacak bu nitelikli eğitim kurumlarında hem sağlam bir eğitim verilecek ve daha

---

³⁴ Yaşar Baytal, Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı:11, Ayrıbasım, s. 34.

³⁵ Cezmi Eraslan, II. Abdülhamid Sempozyum Bildirileri, Hazırlayan: Çoşkun Yılmaz, İstanbul: Seha Yayınları,1992, s. 39-40.

³⁶ Esad Efendi, a.g.e. s. 28

sonra buradan yetişecek görevliler Osmanlı Devleti'nin her tarafında halkı irşad etmek için önemli vazifeler yükleneceklerdir.³⁷

Dönemin aydınları arasında görülen ve yazmış olduğu raporla açılacak dini kurumlarda nasıl eğitim verilmesi gerektiğini ortaya koyan Muhammed Abduh, bu raporunu hazırlarken meseleyle yakından ilgili ve bilgili şahsiyetlerle istişare ettiğini onların görüşlerinden faydalandığını ve daha sonra bu layihanın ilgili eğitim komisyonuna sunulduğunu bildirmektedir.

Dini eğitimin ve müesseselerinin ıslahının zaruri hale geldiğini savunan Muhammed Abduh, burada önce tevhid inancının inşası, Devlet-i Âli Osmaniye'nin ve dolayısıyla İslam Halifeliği'nin bekası, Emir'ül Müminin'e bağlı olmanın önemini ortaya koymuştur. Müslümanların itikadının zayıfladığını, insanların Allah'ın hükümleri, Peygamberimizin emirlerinin ve halifelerinin değerinin olup olmadığını sorgulamadıklarını dile getiren Muhammed Abduh, batı tarzı eğitim ve okullarla beraber hain fikirlerin ve gurupların Osmanlı memleketlerinde kol gezdiğine değinmektedir. Batı razı okullara rağbet eden ve oradan yetişen bir neslin dini hassasiyetleri göz önüne almadan lezzet ve şehâvet içerisinde dünyalıklarını düşündüklerini yine bu okullara giden Müslüman çocuklarının itikadlarının zayıflayıp bozulduğunu vurgulamaktadır. En nihayetinde dini eğitimdeki marazlığın vücudun her yerine nüfuz edeceği uyarısını yapmakta ve yine az bir eğitim almış, hoca kisvesi içerisinde olanların yanlış tavırlarının ve fikirlerinin insanlar tarafından 'din böyleymiş' gibi algılanmasının önüne geçmek için hem dini müesseselerinin varlığının hem de verilecek dini eğitimin muhakkak yenilenmesi gerektiğinin zaruri olduğunu orta koymuştur.³⁸

2.2.2.2.DİN EĞİTİMİNİN VE ÖĞRETİMİNİN YENİLENMESİNE DAİR ÖNERİLER

Eğitim komisyonuna verilen layihada din eğitiminin yapılması için verdiği tekliflerin başında Muhammed Abduh, sahih akaid ve samimi iman üzerine ilimlerin inşaa edilmesi gerektiğini, imana dayalı takvadan sonra nefislerin terbiyesine, ahlakı ve ahlakı yok eden yalancılığı, hıyaneti, dedikoduyu, hasedi, cimriliği ve sair

³⁷ Esad Efendi, a.g.e., s. 28

³⁸ İhsan Süreyya Sırma, II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti, 9.b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2007, s. 29 33.

kötülüklerden kaçınılması gerektiğini öğretmek, helalin, haramın, sadakat, emanet, rıza, cesaret ve benzeri meziyetlerin tam anlamıyla çocuklara verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu konunun iki temel ilmi olduğunu savunan Abduh, bunların ıslah ilmi ve terbiye ilmi olduğunu vurgulamıştır.

Dini tedrisatta ıslahat yapmanın ayrıntılarına girmeden önce insanların eğitim ile alakalı bazı sınıflara ayrılması gerektiğini savunmuş olup bunların ilk gurubunun zanaatkâr, sanat, ticaret ve toprakla ilgilenenler olduğunu, ikinci kısmın da devlet bürokrasisinde görev yapan askeri, siyasi ve yargı mensuplarının yani devlet idarecilerinin olduğunu, üçüncü kısımda ise irşad ve terbiyeyi yürüten âlimler tabakasının bulunduğunu dile getirmiştir.

Buna göre ilk guruba; okuma yazma öğretilmeli, vatan ve millet duygusunun aşılması, ehlisünnet arasında ittifak olunan ve islam akaidini kuran ve ayet ışığında tartışmasız bir şekilde açıklayan, Hz. Peygamberin ve sahabeler hakkında bilgi ve davalarının ne olduğunu ortaya koyan bir İslam Tarihi kitabının ve yine bidatleri ortaya koyan ve uzak durulması gerektiğini açıklayan kitapların okunmasını önermiştir. Bu kitaplar Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Araplar için Arapça, Türkler için Türkçe diğer milletler için de kendi dillerinde bastırılmalıdır.³⁹

İkinci guruba verilecek eğitimde en önemli husus devlete ve millete sadık kalmaları olacaktır. Askerler, zafer ya da ölüme kadar kılıçlarını kınlarına sokmayacaklar, hâkimler, ölüm dahi olsa haktan ayrılmayacaklar, devlet idaresinde görev alan yetkililer vatandaşın hakkını gözetip hem devletine hem vatandaşına sahip çıkmayı bileceklerdir. Ayrıca bu gurup için eğitim yapabilecek üst okullar açılmalı, akli ve kat'i delillere dayanan İslam mezhepleri arasındaki ihtilafları en aza indirecek ahiret saadetini temin edecek bir akaid kitabı okunmalı, iyi ve kötü huyları, bunların sebep ve illetlerini ikna edici bir metodla açıklayacak eserler okunmalıdır.

Üçüncü gurupta yer alan talebeler, ilk iki guruptaki kitapları hazmeden, istidad ve kabiliyetli, zeki ve ahlaklı öğrenciler arasından seçilecek. Bunların mükemmel bir eğitim almaları için gerekli her türlü imkân sağlanacaktır. Bu tabaka önemli âlim ve müderrislerin nezaretinde yetiştirilecek, onlara tefsir, hadis ilmi, Arapça Lisani'na dair Sarf, Nahiv ve dil tarihi eğitimi, usul-u fıkıh, tarih, hitabet ve irşad ilmi öğretilmeli ve kelim ilmiyle düşünce fikri yapı geliştirilmelidir.

---

³⁹ İhsan Süreyya Sırma, a.g.e., s. 34-43.

Muhammed Abduh, taşra insanına eğitimin öneminin anlatılması gerektiğini, devletin, en ücra köşelere kadar bu eğitimi verecek okullar açmasını ve buraya eğitimciler göndermesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Halkı irşad edecek müşidlerin hem ahlaki hemde ilmi açıdan donanımlı olması gerektiğini, halkın devletine ve Emir'ül Müminin'e bağlı olmasının bu müşidler aracılığıyla yapılması gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Eğer bu eğitimi verecek hoca sıkıntısı yaşanırsa, İslam ülkelerinden hocaların bulunup getirilmesi gerektiğini ve hazırlanacak kitaplarla bu işin başarıya ulaşacağını ortaya koymuştur.⁴⁰

2.2.3 KÜLTÜREL SAHADA SAVUNDUĞU DÜŞÜNCELER

Devletlerin hayatında siyasi gelişmeler kadar sosyo-kültürel faaliyetler bunların cereyanı ve topluma etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Türk-İslam Devletleri'nin din ve kültürel hayatına damga vuran tarikatlar, dini ve tasavvufi hareketler buldukları dönem derinden etkilemişlerdir. II. Abdülhamid hükümdarlık süreci içerisinde dini ve tasavvufi hareket öncülerıyla bağ kurmuş ve karşımıza İttihad-ı İslam fikri olarak çıkan Müslümanların birlikteliği fikrine, onların söylemleri ve fikirlerini dayanak olarak kullanmıştır. Kendisinin hükümdarlığından önce bile, İttihad-ı İslam fikri doğrultusunda verilen eserler ve söylemler dönemin entellektüelleri arasında tartışılıyordu. Öyle ki Ticaret Kâtibi Esad Efendinin “ İttihad-ı İslam” risalesi, döneme damga vuran müslümanları başta Rusya olmak üzere birlikte olmaya davet eden ve yazılı basında oldukça tartışılan bir eser ve söylemdi.⁴¹ II. Abdülhamid bu fikri gerçekleştirilme adına birçok âlim, din adamı ve tarikat ehliyle doğrudan ve dolaylı olarak bağ kurmuştur. Osmanlı'yı paylaşım projelerinden haberi olan II. Abdülhamid devleti ayakta tutabilmek için bu hareket tarzını bir siyasi araç olarakta kullanmıştır. İttihad-ı İslam fikriyle ülkenin birçok bölgesinde yaşayan Osmanlı milletini sosyo-kültürel açıdan birlikte hareket edebilmesi için tasavvuf erbabından, dönemin İslam âlimlerinden faydalanmış, istikbâlde birlikteliği sağlayabilmek için hem onlardan hem de yazmış oldukları eserlerden istifade etmeyi elzem görmüşlerdir.

Esad Efendi, Osman Selahaddin Efendi, Kuzey Afrika'da özellikle Trablus'da büyük faaliyet gösteren Şeyh Muhammed Zafir Efendi, Suriye'de çok etkin olan Ebu'l

⁴⁰ İhsan Süreyya Sırma, a.g.e., s. 34-43

⁴¹ Kemal Karpat, İslam'ın Siyasallaşması, 4.b. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2010, s. 27-28

Hüda Hazretleri, hem eserleri hem de hem de kişisel gayretleriyle kavimleri ortak bir ideal ve faaliyet içerisinde tutabilmek ve kültürel birlikteliği sürdürebilmek için yoğun çaba harcamışlardır. O dönemin entelektüel yapısını yansıtan gazetelerde bu fikirler neşredilmekle beraber, sosyo-kültürel açıdan İslam ümmetinin birlikteliği hususunda ki tartışmaları barındıran söylem ve yayınlar geniş ölçüde hem İstanbul'da hem de eserlerin farklı bölgelerde sunulmasıyla tazeliğini korumuştur.⁴²

2.2.4. KAVMIYETÇİLİK (MİLLİYETÇİLİK) DÜŞÜNCESİNE KARŞI SAVUNDUĞU GÖRÜŞLER

Bu konuda yer alan Milliyetçilik mefhumu, kendi milletinin değerlerini sevmeye, saymaya ve onu muhafaza etme anlayışı olmayıp, yüzyıllardır süregelen kendi kavmini diğer kavimlerden üstün tutma ve diğerlerini daha aşağı ve sefil görerek kendi kavminin menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen, insanları tefrikaya sürükleyip dağılmasına sebebiyet veren fikri kapsamaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz fikre karşı İslam Dini, insanlar arasında herhangi renk, kültür, asabiyet, kavmiyetçilik gibi insanları tefrikaya düşürecek öğelerin yerine uhuvvet ve müsavat duygularının teşkil edilmesini emretmiştir. Zira bu gibi unsurlar, Müslümanları güç ve kuvvetten düşürecek, Müşriklerin ve Münafıkların Müslümanlara galebe çalmasına sebep olacaktır.

Muhtelif ayet ve hadislerde insanların arasında herhangi ayrımcılık, aşağılık yahut üstünlük duygusunun bulunmadığı, üstünlüğün yegâne takvâda olduğu beyan edilmiştir. Bu manada kavimlerin birbirlerine üstün olduğuna dair bir taassubun izine rastlanmamaktadır.⁴³ İslam Dini, bu görüş nisbetinde pek çok kıtaya yayılmış ve toplumları 'ümme't' olarak bir kılmıştır. Hz. Muhammed'de Veda Hutbesi'nde bu hususa dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber: 'Ey nâs, Rabbiniz birdir. Hepiniz, Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise, topraktır. Allah indinde en şerefli olanınız, takvâca en ileri olanınızdır. Arab'ın Arab olmayan üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arab olmayanın da Arab üzerine bir üstünlüğü yoktur. Siyahın beyaz üzerine bir üstünlüğü yoktur. Beyazın da siyah üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takvâ ileldir. Şüphesiz ki Allah katında en değerliniz Allah'tan en çok sakınanızdır'⁴⁴ demiştir. Bir başka Hadis-i

⁴² İlhan Yerlikaya, Basiret Gazetesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1994, 115-119.

⁴³ Kemal Erol, Mehmet Akif'in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime: 'Cehalet' ve 'Kavmiyet', Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7.c, sayı.32, s. 103.

⁴⁴ Vedahutbesi.gen.tr, Beyhaki.

Şerifte: “Kavmiyet dâvasına çağırın, bizden değildir. Kavmiyet uğruna savaşan da bizden değildir. Keza kavmiyet dâvası üzerine ölen de bizden değildir”; “Zulüm ve haksızlıkta kavmine yardıma kalkışan kişi, kuyuya düşmüş deveyi kuyruğundan tutup çıkarmaya çalışan gibidir”⁴⁵ diyordu.

Kavmiyetçilik taassubu hususunda aşırı dereceye ulaşan Yahudiler, İsrailoğulları'nı Allah'ın seçkin kulları kabul etmiştir. Hatta son peygamberin kendilerinden gelmesi gerektiğini iddia eden Yahudiler, daha aşağı bir toplum olarak gördükleri Araplar içerisinde Peygamber çıkınca onu inkâr etmişlerdir. Hindularda'da toplum içerisinde Brahmanlar'ın üstünlüğü kurulmuş, yüksek tabakadan olanlar karşısında diğer bütün insanlar aşağı ve pis kabul edilmiştir. Amerika ve dünyanın pek çok yerinde siyah-beyaz ayrımı yapılarak Afrikalılar insan olarak dahi kabul edilmemiştir. Yüzyıllarca zulüm ve işkencenin en dehşetlisini tarih sayfalarına yansıtmıştır.⁴⁶

İttihad-ı İslam hususunda Bediüzzaman Said-i Nursi, birlik ve beraberliği risalelerin de özellikle vurgulamıştır. 27 Mart 1909 tarihinde dile getirdiği şu görüşler nazar-ı dikkati celbetmektedir:

‘Tarik-i Muhammedi(Peygamber yolu), şüphe ve hileden münezzehtir(noksanlıktan uzak) olduğundan şüphe ve hileyi ima eden gizlemekten de müstağni(uzak)dir. Hem de o derece azim ve geniş ve muhit bir hakikat, bahusus bu zaman ehline karşı hiçbir cihetle saklanmaz. Bahr-ı Umman(Umman Denizi) nasıl bir destide saklanacak? Tekraren söylüyorum ki: İttihad-i İslam hakikatında olan İttihad-ı Muhammedi'nin (A.S.M) cihetü'l-vahteti tevhid-i ilahidir. Peyman(söz) ve yemini de imandır. Müntesibini umum mü'minlerdir. Nizamnamesi Sünen-i Ahmediye'dir. (A.S.M) Kanunu, evamir(emirler) ve neva-i-i şer'iyyedir(dini bildiriler). Bu ittihad, adetten değil; ibadettir. İhfa(gizlemenin), havf(korkusu) riya(iki yüzlülük)dandır. Farzda riya yoktur. Bu zamanın en büyük farz vazifesi, İttihad-ı İslamdır' demiş ve yine benzer olarak şu görüşlerini beyan etmiştir:

Meselâ, her ikinizin Hâlıkınız (Yaratıcınız) bir, Mâlikiniz (Sahibiniz) bir, Mâbudunuz (İbadet ettiğiniz) bir, Râzıkınız (Rızık vereniniz) bir, bir, bir, bine kadar bir, bir. Hem Peygamberiniz bir, dininiz bir, kıbleniz bir bir, bir, yüze kadar bir, bir. Sonra köyünüz bir, devletiniz bir, memleketiniz bir, ona kadar bir, bir.

⁴⁵ Ebû Dâvud, Edeb, 113, 121.

⁴⁶ Kemal Erol, a.g.e., s. 102.

Bu kadar birler vahdet ve tevhidi, vifak (birleşme) ve ittifakı, muhabbet ve uhuvveti (din kardeşliği) iktiza ettiği ve kâinatı ve küreleri birbirine bağlayacak mânevî zincirler buldukları hâlde, şikak (ayrılık) ve nifaka (riyaya), kin ve adâvete (düşmanlığa) sebebiyet veren örümcek ağı gibi ehemmiyetsiz ve sebatsız şeyleri tercih edip mü'mine karşı hakikî adâvet etmek ve kin bağlamak, ne kadar o rabita-i vahdete (birlik bağına) hürmetsizlik ve o esbab-ı muhabbete karşı bir istihfaf (küçümseme) ve o münasebât-ı uhuvvete karşı ne derece bir zulüm ve i'tisaf (haksızlık) olduğunu, kalbin ölmemişse, aklın sönmemişse anlarsın..⁴⁷

Bedizzaman Said Nursi gibi Mehmet Akif Ersoy'da tefrika yerine İttihaddan yanadır. Akif'in şiirleri İslam Dünyası için fevkalâde mahiyette değerlidir. Arnavut kökenli olan Akif, her biri İslam ümmetinin bir unsuru olan Müslüman halkları birlik olmaya çağırırken, Batı medeniyetinin İslam milletine dış bilemediğini, evvela parçalamak, sonra da yutmak istediğini ifham eder. Nitekim isyan hareketini organize eden "Başkım"çıların etkisinde ulusal bağımsızlık mücadelesini vererek Osmanlıdan ayrılmayı planlayan milliyetçi Arnavutların birçoğu, bu faaliyetlerinden dolayı Mehmet Akif'i öfkelenendirir. Akif, ayrılık yolunda 'şûrîde siyâset'in ve 'fâsid dâva'nın içinde olduğunu öne sürdüğü Arnavutları söz konusu tehlikeli girişime karşı uyarır. Hnagi kavimden olduğunu, 'Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum.. / Başka bir şey diyemem: İşte perişan yurdum!' dizesiyle duyuran Akif, farklı bir kavme ait olmanın doğal olduğunu, ancak bunun ayrılıkçı olmayı gerektirmediğini vurgular:

O hâlde vahdete hâil ne varsa çiğneyiniz!

Bu ayrılık da neden? Bir değil mi her şeyiniz?

Ne fırka herzesi, lâzım, ne derd-i kavmiyet;

Bizim diyânete sığmaz sekiz, dokuz millet!⁴⁸

Yine Mehmet Akif, bu konuda yazdığı başka bir şiirinde şu ifadelere yer vermiştir:

Hani, milliyetin İslam idi... Kavmiyyet ne!

Sarılp sımsıkı dursaydın a milliyetine.

"Arnavutluk" ne demek? Var mı şerîatte yeri?

Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!

Arap'ın Türk'e; Lâz'ın Çerkez'e yahut Kürt'e;

⁴⁷ Abuzer Kalyon, "Bediüzzaman Said Nursi ve Mehmet Akif Ersoy'da İttihad Düşüncesi", www.iikv.org/academy/index.php/conferences/article/download/.../3035 (Erişim Tarihi: 10.04.2015) .s. 2.

⁴⁸ Kemal Erol, a.g.e., s. 104-105.

Acem'in Çin'liye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlıkta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber.

.....

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.⁴⁹

Esad Efendi, birliğin ve ilerlemenin yolu olarak İttihad-ı İslam fikrini savunmuş kavmiyetçilik fikrinin Müslümanlar arasında ayrılığa sebep olacağını ve tarihte nice devletlerin bu fikirle bölünüp parçalandığını dile getirmiştir.⁵⁰

2.2.5 İTTİHAD-I İSLAM VE NEŞRİYAT

Hususiyle, II. Meşrutiyet döneminde İslâmcı dünya görüşü oldukça yaygınlık kazanmış, bu görüşü savunanlar oldukça çok sayıda süreli yayın çıkarmışlardır.

Bu yayınlar arasında en mühimi şüphesiz ki 'Sebilü'r-Reşad'dır. Siyasi, dini, ilmi, edebi, ahlaki mevzuulardan bahseden derginin ilk 182 sayısı 'Sırat-ı Müstakîm' ismi ile yayımlanmıştır. İl sayısı Eylül 1908 tarihinde çıkan derginin sahibi Eşref Edip(Fergan)dir. Haftalık olarak yayımlanan Sebilü'r- Reşad'da dönemin önde gelen İslamcı yazarlarının yazıları yayımlanmıştır. Yazarlar arasında derginin isim babası Mehmet Akif(Ersoy), Manastırlı İsmail Hakkı, Şeyhülislâm Musa Kâzım, Babanzade Ahmet Naim, Bursalı Mehmed Tahir, Ebulûla(Mardin), Mithat Cemal(Kuntay), Halim Sabit(Şibay) gibi kişiler bulunmaktadır. Dergi sadece Osmanlı Devleti hududları içerisinde değil, diğer İslam ülkelerinde de beğenilmiş ve okunmuştur.

1908-1912 yılları arasında Cemiyet-i ilmiye-i İslamiye tarafından yayımlanan 'Beyanü'l- Hak' dönemin bir diğer mühim İslamcı dergisidir. Haftalık olarak yayımlanan derginin başyazarlığını Mustafa Sabri Efendi yapmıştır.

Tasavvufi, dini, siyasi, ahlaki, edebi, Türk Ceride-i İslamiyesi olan 'Cerid-i Sufiye' 1910-1920 yılları arasında haftalık olarak yayımlanmıştır. Derginin başyazarlığını bir süre Ali Fuat yapmıştır. Başlığının altında 'Rehber şariat-ı Muhammediye, kefil hukuk-u Osmaniye, hâdim milleti-i İslamiyedir' ibaresine yer verilen dergide din, tasavvuf, felsefe ve edebiyat mevzuularında yazılar çıkmıştır. Ceride-i Sufiye'nin yazarları arasında Ali Fuad, Gelenbevî Mustafa, Fazıl(Berki),

⁴⁹ Abuzer Kalyon, a.g.m., s. 3.

⁵⁰ Esad efendi, a.g.e., s. 4.

Bursalı Mehmet Tahir, Tahirü'l- Mevlevi(Tahir Olgun), Ahmet Muhtar Paşa, Hamamizade İhsan, Ahmed Ferid, Rıza Tevfik, İbnülemin Mahmut Kemal(İnal) gibi dönemin ileri gelen birtakım yazarları bulunmaktadır.⁵¹

Dönemin bir diğer mühim İslamcı dergisi, 'Meşihat-ı celile-i İslamiye'nin ceride-i resmiyesi' olan 'Ceride-i İlmiye'dir. Deği 1915-1922 yılları arasında aylık olarak yayımlanmıştır. Şeyhülislamlık makamının resmi organı olan bu derginin ilk sayısında medreselerin ıslahı üzerinde durulmuş, 'İslah-ı Medrese Nizamnamesi' yayımlanmıştır. Dergide, Şeyhülislamlık makamı ile ilgili haberler, medreselerle şer'i mahkemelere ilişkin yazılar çıkmıştır. Bu arada, harple ilgili olarak yayımlanan fetvalar, iradeler de dergide yer almıştır.

Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyye tarafından yayımlanan 'Cihan-ı İslam' dergisi de dönemin ilginç süreli yayımlarından biridir. 10 günde bir yayımlanan dergi Türkçe, Farsça, Urduca dillerinde çıkmıştır.

Şehsuvarzade Mehmed Behçet tarafından çıkarılan ve dini, ilmi, iktisadi, içtimai, edebi bir dergi olan 'El- Medaris' 1913 yılında yayın hayatına atılmıştır. İlk sayıda yayımlanan bir yazıda, böyle bir derginin çıkarılmasından amacın İslam medreselerinin ve buralarda okuyan talebelerin çıkarlarının korunması olduğu belirtilmiştir. El- Medaris, İslamcı dünya görüşünün gençliğe nasıl baktığını göstermesi açısından ehemmiyet taşıyan bir dergidir.⁵²

---

⁵¹ Bülent Varlık, a.g.e., s. 122.

⁵² Bülent Varlık, a.g.e., s. 123.

3.ESAD EFENDİ’NİN HAYATI VE İTTİHAD-I İSLAM RİSALESİ’NİN SÖYLEM ANALİZİ

3.1. ESAD EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

19.yy son çeyreğinde (1873-1875) yazdığı risale ile büyük tartışmaların doğmasına sebep olan Esad Efendi aslen Çorlulu olup, ailesi İstanbul’a avdet eylemiş ve burada eğitim hayatına devam etmiştir. Kalem kudretine sahip, siyaset diline vakıf hamiyetsever bir zattır. İstanbul’da tahsilini bitirdikten sonra devlet kalemlerinde ve matbuatta kaleminde hizmetlerde bulundu. Osmanlı devletinde bürokrasi kademesinde çeşitli görevler alan Esad Efendi İzmir’e MAHKEME-İ TİCÂRET-İ BAHRİYYE ZABT KÂTİBİ olarak atanmış ve burada görev yapmıştır. Dönemin aydınları arasında tartışmalara konu olan ve döneme damgasını vuran fikirlere, yazmış olduğu eserler ile ortak olan Esad Efendi, cesur ve dikkate şayan beyanlarıyla kamuoyunun ilgisini celp etmiştir. İttihad-ı İslam risalesi bunu yansıtan en güzel örnektir.

Yine o güne damgasını vuran ve Osmanlı idare sistemini revize etmeyi düşünen aydınların savunduğu Meşrutiyet fikri ve sistemi üzerine yazdığı ‘Hükümet-i Meşruta’ isimli eser o günün tartışmalarını göz önüne sermiştir. Anayasa hukukuyla ilgili olarak ilk kitap olma özelliğine sahiptir.* 1876’da yazılan, halka anayasa rejiminin ne olduğunu, anayasayla toplumun neler kazanabileceğini öğretmeyi amaçlayan bu eser, Meşrutî bir hükümetin varlığını sağlam bir zemin üzerine ve temele oturtmayı amaçlaması bakımından ayrı bir öneme haizdir. Yer yer Montesquieu’yu anımsatan fikirleriyle ve söylemiyle dikkat çeken Esad Efendi, bu kitabın gelirini Hediye-i Askeriye Cemiyetine bağışlamıştır. Zamanının iktizasına göre muhtelif sürgünlere uğrayan Esad Efendi daha sonra buradaki görevinden ayrılmış, Bitlis’e tayin mahiyetinde sürgüne gönderilmiş ve 1899’ta burada vefat etmiştir.⁵³

Basılmış eserleri:

1 — [İttihâd-ı İslâm],

2 —• [Hükümet-i Meşruta],

3 — [Coğrafya Lügati]: Doktor Albay Hüseyin Beyle ortaklaşa hazırlanmıştır.

Kuleli Askeri Lisesi’nde yazı muallimliği, Basiret Gazetesi’nin baş muharrirliği, «İstikbâl», «Hayâl», «Vakit» ve «Dimişk-Şam» gazetelerinde bir çok makaleleri vardır.

⁵³ Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, 2.c., İstanbul,1923, s. 93.

*Esad Efendi Hükümet-i Meşruta adlı risalesinde ‘Hükümet-i Meşruta nasıl bir hükümettir? sorusunu ‘Kâffe-i muamelatı bir şer’i kanunla mukayyed olan hükümettir’ diye açıklamıştır.

3.1.1. ESER HAKKINDA GENEL MALUMAT

1873 yılı Ekim ayında Basiret gazetesinde yayınlandığı günden itibaren büyük ilgi gören İttihad-i İslam risalesi o günün en büyük kamuoyu olarak nitelendirilen gazete ve neşriyatlarda yer almış ve bu fikir dönemin aydınları tarafından oldukça hararetle bir şekilde tartışılmıştır. Bu gazetede yayınlandıktan sonra çoğaltılıp Mekke’de hacılara dağıtılmıştır.⁵⁴ Risalenin en önemli özelliği, İslam birliğini ilk kez resmen ve uzun boylu olarak ele almış olmasıydı.

Osmanlıcılık fikrinin büyük revaç gördüğü bu dönemde, Balkan uluslarının kaynaması ve ayrılıkçı düşünceler, Müslümanları tek bir çatı altında toplayacak ve gerçek uhuvviyeti tesis edecek bu fikre büyük ilgi duyulmasına ve Devlet-i Ali Osmaniye’yi tekrar bir arada tutabilme usul ve esaslarını belirleyip tartışmaya sevk etmiştir. Bu cümleden olmak üzere, müminlerin kardeşliği esası göz önüne alınarak tekrar âlemi İslam-ı bir araya getirebilme ve bu bağı kuvvetlendirme hususunda neler yapılabileceğini ortaya koyan risale, uluslararası politikada yaşanan gelişmeleri tahlil etmiştir. Dâhilde ve hariçte birlik ve beraberliğin sağlanmasında hangi hususlara riayet edilmesi gerektiğini açıklamış ve önemli tespitlerde bulunmuştur. Risale, halen bu fikrin tartışılmasında göz atılacak en önemli kaynakların başında gelmektedir. Esad Efendi, İttihad-ı İslam fikrini tarihi verilerden de faydalanarak savunmuş ve önemini okuyuculara iletmiştir. Eserin ihtiva ettiği konulara ve dikkate şayan söylemlere teferruatıyla söylem analizi bölümünde değinilecektir.

3.2. İTTİHAD-I İSLAM RİSALESİ’NİN SÖYLEM ANALİZİ

3.2.1 İSLAM TARİHİ’NİN İTTİHAD-I İSLAM TARİHİ OLARAK ELE ALINMASI

Esad Efendi, İslam tarihini İttihat-ı İslam siyaseti açısından ele alarak yorumlamaktadır. Böylece geliştirdiği düşünceler ve savunduğu siyasetin İslam tarihinin bir devamı olduğunu ortaya koymakta ve tarih ile meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. İttihat-ı İslam Müslümanların hayatının bir parçası olduğu ve aniden ortaya çıkan geçici bir fikir olmadığı vurgulanmaktadır.

---

⁵⁴ Kemal H.Karpat, a.g.e., s. 223.

Zulüm ve cehaletin kol gezdiği yeryüzünde, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in gelişi ve müminleri biraraya toplamasıyla, İlayı Kelimetullah uğrunda cem eden Müslümanlar büyük zaferlere imza atmıştır. Zulm ehli düşmanlar Müslümanların ilerlemesine mani olamamışlar, bu ittihad neticesinde başta Ceziretül Arap olmak üzere büyük fetihler gerçekleştirmişlerdir. Cihad fikri gönüllerde, Hak kelamını zikrederek birçok beldenin İslam ile müşerref olmasına sebep olmuşlardır. İtaat ve Müminler arasındaki İttihad meyvesini vermiş ve nice beldeler bu birliğin birer parçası olmuşlardır. Daha sonra Müslümanlar arasında ittihad yara almış, Muhammed ümmeti arasında nifak peyda olmuş, Sıffıyn ve Kerbeleda Müslümanlar kırılmıştır. Büyük sancıların yaşanması sadece o günü değil kıyamete kadar gidecek ceriha-ı belalara yol açmıştır. Zorda olsa Müslümanlar arasında ittihad hâsıl olmuş ve Emeviler, Abbasiler birliği tesis etmişler, aynı zamanda Endülüste teşekkül eden Devleti İslamiye varolan medeniyetin âleme yayılmasına vesile olmuştur. Bir vakit sonra Şarkta Osmanlılar Anadolu, Arabistan ve Rumelide kudretli bir devlet tesis etmiş, Müslümanların hamiliğini üzerlerine almışlardır.

“Vaktâ ki aktâr-ı cihânı ihâta eden zalâm-ı cehl ü dalâletin zevâliyle uyûn-ı nev'-i beşerin âftâb-ı pertev-feşân-ı îmân ü 'umrân ile tenvîrine irâde-i Rabbânî tecellî-bahş-ı sâha-i zuhûr olunca, {*Lev lâ-hu mâ kâne'l-vücûd. Aleyhi efdalü salevâtu'llâhi'l-Vedûd*}⁵⁵ Efendimiz Hazretleri'nin ni'met-girân-ı kıymet-i bi'set ü da'vet-i seniyyeleriyle âlemde işrâk-ı enfüs ü âfâk eden nûr-ı hidâyet ü İslâm'a karşı zulmet-i cehl ü inâd ve sivâd-ı bağy u fesâd beliyyesiyle pûyende-i mugaylân-zâr-ı dalâlet olan kûteh-şu'ûrânın gayret-i câhilâne ve mefsedet-i Ebû Cehlâneleri kuvve-i kâdire-i İttihâd-ı Müslimîne tâb-âver olamayup, encâm-ı kâr, o gürûh-ı dalâlet-girdâr {Duribet aleyhimü'z-zilletü ve'l-meskenetü}⁵⁶ Nass-ı Celîli mantûkunca cümlesi perîşân ü târumâr ve üftâde-i derekât-ı züll ü hasâr oldular.”

“Cem'iyet-i İslâmiyye gitdikçe kisb-i kuvvet edip, birtakım firkaların ise husûl-i salâh u nizâm-ı ahvâli, satvet-i İslâmiyye'ye mürâce'atı iktizâ etmekle, ol vakte kadar dâ'ire-i nâciyye-i İslâmiyye'ye dâhil olarak herbiri birer kıt'anın fethiyle bârika-i medeniyyet ü insâniyyeti tenşîre ve ahâlîsinin kulûb-i sivâd-âlûdını eşi''a-i îmân ile tenvîre me'mûr olan e'âzım-ı ümmetin bir ellerinde seyf-i sârim-i düşmen-şiken-i adl ü

⁵⁵ Vedûd, Allâhü Teâlâ'nın salâtı ve selâmı, bütün mahlûkatın kendisi için yaratılana [Muhammed aleyhissalâtü vesselâm Hazretleri'ne] olsun!”

⁵⁶ Kur'an-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 61. Âyet-i Kerîmesi'nin ortalığı: “Onlara yoksulluk ve düşkünlük damgası vuruldu.”

cihâd ve bir ellerinde râyet-i felâh-efken-i emn ü dâd ve gönüllerinde ve dillerinde zikr ü inkiyâd-ı evâmir-i Hazret-i Rabbü'l-ibâd olduğu hâlde her kangı iklîme ayak basdılar ise sekene-i mevcûdesini şeref-i İslâm ile müşerref ve alâ mâ emera'llâh, makdûrları ni'met-i rağbetle iktigâdan ibâret olanları zîr-i cenâh-ı himâyet ü adâlete alarak multaf oldılar.”

“Pîrâye-bend-i miyân-ı İslâmiyân olan seyf-i ittifâk u ittihâd sâyesinde hutta-i mukaddese-i Arab-istân kâmilen feth olunup kûşe ve bucakda kalan şîrzime-i muhâlîfin dahî kuvve-i mu'azzama-i ittihâd ve savlet-i İslâmiyye ile lerze-nâk olarak fermân-ı vâcibü'l-ımtisâline gerden-dâde-i mütâve'at ü inkiyâd oldılar.”⁵⁷

Müslümanlar arasında Hz.Peygamberden sonra tefrikaların çıkması ve hz.Osmanın şehit edilmesiyle birlikte gelişen olaylar savaflara ve zikredilen hadiseler müminler arasında büyük yıkıntılara ve yaralara sebebiyet vermiştir. Risalede Esad Efendi bunu, “İ'tilâ-yı şân-ı İslâm'ı müceb olan işbu ittihâd u ittifâka bir zemân sonra turyân eden halel, ümmet-i Muhammed arasında bir nifâk peydâ ederek, o sebeble Cenâb-ı {Fârûk-ı A'zam'la Hazret-i Osmân} ve mü'ahharan Sıffeyn ve Kerbelâ Vak'a-i cihân-sûz u cân-güdâzlarının ser-zede-i meydân-ı musîbet olup {Aliyyü'l-Mürtezâ ile nûr-ı çeşm-i Hazret-i Mustafâ, Hasen ve Hüseyin-i Müctebâ} “rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecme'in”in ma'lûm olan ser-güzeşt-i zâhirîleri, kulûb-i ehl-i îmânda kıyâmete kadar nâ-pezirâ-yı devâ birtakım cerîha-i belâ açdı.”⁵⁸ şekliyle dile getirmiştir.

Emevi ve Abbasiler İslam tarihinde siyasi birlikteliği sağlamakla beraber İslam kültür ve medeniyetinin Farklı kıtıklarda inkişaf eylesine vesile olmuşlardır. Anadoludan Asyaya Kuzey afrikadan İspanyaya kadar bu büyük medeniyetin izlerini görmek mümkündür. Aynı zamanda Osmanlı Devleti Anadolu'dan Rumeli'ye, Balkanlar'dan Orta Avrupa'ya kadar büyük bir siyasi teşekkülün ve medeniyetin tesisi için büyük gayret sarf etmiştir.

“Bu keşmekeş-i nifâkı mu'akkıb, ümmet-i Muhammed'in bekâ-yı se'âdetine te'alluk buyurulan fermân-ı İlâhî muktezâ-yı hikmet-ihtivâsınca ehl-i îmân yine tecdîd-i ittihâd ve tevsîk-ı ahd ü peymân ederek, bu sırada Emeviyye ve Abbâsiyye Devletleri zuhûr edip, Endelüs'de dahî teşekkül eden Devlet-i İslâmiyye sâyesinde hâlâ elsine-i beşeriyyede senâsı dâ'ir olan ma'mûriyyet ü medeniyyet, bütün âlemlere buradan yayılmış ve satvet-i İslâmiyye, ez-ser bütün dünyâyı tutmuş idi. Şevket-i İslâmiyye

⁵⁷ Esad Efendi, İttihad-ı İslâm Risalesi, s. 4.

⁵⁸ Esad Efendi, a.g.e., s. 4.

bir vakt Garb'da kisb-i kuvvet eylemekte iken, Şark'da dahî neyyir-i kudret-i Osmâniyân, pertev-nisâr-ı tulû' olmağa başlayup, mânend-i âftâb, ziyâ-yı kudret-i şân u ma'deleti az vakt zarfında âfâka intişâr ve Anadolu ve Arabistân ve Rûmili'ye işrâk ederek, kâffe-i Müslimîn için bir merci' ü hâmî-i zî-şevket te'sîs etdi.''59

3.2.2. ULU'L EMRE İTAAT SÖYLEMİ

3.2.2.1 ULU'L EMRE İTAATIN DAYANAĞI

Ululemre itaatin dini bir referansı vardır ve bütün siyasi, ideolojik çekişmeler bir yana Müslümanlar İslam üzere olan emirül müminine iaati bir farz bilmelidirler. Esad Efendi bundan hareketle İslam dininin bunu emrettiğini ve Müslümanların bir ve beraber olmasını gerektiğini vurgulamıştır. Dini referansları ayet ve hadislerle belirtmiş, asr-ı saadetten vakıalar ve tatbikler gözler önüne serilmiştir. Allahın kelimasında ve Resulullahın sözlerinde emirlere itaatin farz olduğu beyan edilmiş ve müminlerin emirlerişne karşı nasıl davranması gerektiği vurgulanmıştır.

'' Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulu'l emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resul'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.''60

"Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Emîrime kim itaat ederse bana itaat etmiş olur. Emîrime kim isyan ederse, bana isyan etmiş olur."

Ehl-i îmân birbirlerinin kardeşidir. Cümlesinin İmâmü'l-Müslimîn olan Zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî'ye itâ'at ve devâm-ı ubûdiyyetleri vâcibdir. İşte buraları mülâhaza olunup birtakım yanlış efkârda bulunmamalıdır. Sebebi, hemân bütün Müslimânların merkez-i vâhide ictimâ' ile ittihâdlarından hâsıl olan kuvvet ü şevket idi. Muktezâ-yı dînimizden olan şu ittihâd u hamiyet ve şu mu'âveneti dâ'imâ hâtırdan çıkarmayup bedreka-i dîniyyeden istifâza ile peşisıra koşup gitmeliyiz.''61 Tekrâr olunur ki, İmâmü'l-mü'minîne itâ'ate farîza-i ittihâdı bir ân hâtırdan çıkarmamalıyız.'

⁵⁹ A.g.e., s. 5.

⁶⁰ Kuran-ı Kerim, Nisa suresi, 59 ayet,(Etî'u'llâhe ve etî'u'r-rasûle ve üli'l-emri min-küm..)

⁶¹ Esad Efendi, a.g.e., s. 20.

3.2.2.2 ULUL EMR'E İTAATIN EHEMMİYETİ

Ulul Emr'e itaatin farz olduğunu risalesinde birçok defa hatırlatan Esad Efendi , Hz. Muhammed'den sonra Müslümanlar arasında çıkan ayrılıklara değinmiş, Emevi ve Abbasi devletleri İspanya'da güçlü bir medeniyet ihtas eden Endülüs Emevi Devleti'nin yaşadığı sıkıntıları tahlil etmiş, bu ayrılıklar neticesinde hem İslam kültür ve medeniyetinin hem de fethedilen bölgelerdeki siyasi iktidarın sarsıldığını, göç edemeyip bölgelerinde kalmak zorynda olanların ise zaman içinde eridiğini vurgulamıştır. 'Bunun sebebi kendi başına ulu'l emre bağlı kalmayıp ve birbirleriyle işbirliği etmeyerek makam hevesi ve şahsi menfaatlerle ayrılık belasıdır. Bu şevket ü saltanat bir müddetler devâm etdikden sonra, nihâyet erbâb-ı hikmet üç günlük riyâset hevesiyle {Ulû'l-Emr}e farîza-i itâ'ati unudup ve birbirlerini çekemeyüp, herbiri istiklâl hevâsına tâbi' olarak yek-diğerleri aleyhine kıyâm ile birbirlerinin kuvvet ü şevketlerini mahv etdiler.

Böylece ulu'l emre itaat ederek İslam dünyasında yaşanan parçalanma tehditlerinin aşılabileceğine dikkat çekilir. Parçalanma tehdidini savacak en önemli araçlardan biri olarak ulu'l emr otoritesi görülür.

'Nihâyet kendülerinin yüz binde biri kadar hamiyet-perverân-ı Millet-i İslâmiyye'nin seyf-i hamiyet ü ittihâdıyla feth olunup serîr-ârâ-yı şevket-i İslâmiyân olan birtakım hükûm-dârânın himmetiyle Avrupalılara karşı durup nüzhet-gâh-ı âlem demeğe sezâ-vâr olan koca bir Endelüs kıt'a-i latiffesini kendü elleriyle düşmanlarına teslîm edip gözyaşı dökerek terk-i vatanla diyâr-ı âhara gitdiler.

Hicret edemeyen bî-çâreler, gördükleri cebr ü tazyîk üzerine (Ne'üzü bi'llâh) tenassur ederek kâmilten bitdiler.

Bunun sebab-i müstekıllı {Ulû'l-Emr}e itâ'at ve birbirleriyle ittifâk etmeyerek, heves-i riyâset ve menâfi'-i şahsiyye ile nifâk belâsıdır.'⁶²

Esad Efendi, müminlerin kardeş olmakla birlikte, Emirlerine de iaat noktasında zaafiyete düşülmemesi gerektiğini, en zor anlarda Halifenin Müslümanlara yardım için seferber olacağını aynı zamanda Halifelik makamında bulunan Devlete Ali Osmaniyeye bağlılığın elzem olduğunu beyan etmiştir. Osmanlı halifelerinin Halifei Ruyi Zemin sıfatıyla mücehhez odugunu, müslümanların âlim ve ulemaların telkini ve nasihatleriyle birlikte bu itaati layıkıyla yerine getirmesinden bahsetmiştir. 'Hayfâ ki, ittihâdın gâyeti se'âdet olduğunu bilmiyorlar. Ehl-i îmân birbirlerinin kardeşidir. Cümlesinin İmâmü'l-

⁶² A.g.e., s. 5.

Müslimîn olan Zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî'ye itâ'at ve devâm-ı ubûdiyyetleri vâcibdir. İşte buraları mülâhaza olunup birtakım yanlış efkârda bulunmamalıdır. Bir vaktler âlemi tutan samîmiyyet ü uhuvvet ü hamîyyet-i İslâmiyye, mesâfe-i ba'ideden bir bî-çâre kadının (*Vâ Mu'tesimâ!*) sadâsını işidince atlı, piyâde nice mü'minîn der-hâl imdâdına yetişirdi. »⁶³

“Sebebi, hemân bütün Müslimânların merkez-i vâhîde ictimâ' ile ittihâdlarından hâsıl olan kuvvet ü şevket idi. Muktezâ-yı dînimizden olan şu ittihâd u hamîyyet ve şu mu'âveneti dâ'imâ hâtırdan çıkarmayup bedreka-i dîniyyeden istifâza ile peşisıra koşup gitmeliyiz. Tekrâr olunur ki, İmâmü'l-mü'minîne itâ'ate farîza-i ittihâdı bir ân hâtırdan çıkarmamalıyız.

İşte evvelâ bunun çâresine bakup kâffe-i kabâ'il ü aşâyire farîza-i itâ'at ve uhuvvet-i dîniyye ve kânûnumuzun bütün nev'-i beşerin kâfil-i se'âdeti Kânûn-ı İslâmiyye olan Şerî'at-i Muhammediyye olup, siyâsiyye ciheti dahî yine andan iktibâs ile vaz' olunduğunu, zihnlerine yerleştirmek için esnâ-yı hacc-ı şerîfde ulemâ ve fusahâdan ba'zıları bunlara anlayabilecekleri lisânla va'z u nasîhat ile Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin İmâmü'l-mü'minîn ve Halife-i Rû-yı Zemîn olduğunu⁶⁴ ve bu devlet-i ebed-müddetden başka kavîyyü's-şevket bir İslâm devleti olmadığı ve kavânîn-i münîfesi umûm-ı nev'-i beşerin ve husûsan cemî-i ehl-i îmânın mûcib-i felâh u se'âdeti olan ve ana mütâbe'at vâcibeden bulunan Şerî'at-i Muhammediyye olarak kâffe-i ehl-i îmânın mutâ'-ı meşrû'u “Sultân İbnü's-Sultânü's-Sultân Abdülazîz Hân dâme devletühü ilâ âhiri'z-zemân” olup, hasebü'l-İslâm'a itâ'at, vâcibeden bulunduğunu anladiverseler, ahd-i karîbde lezzet ve medenîyyet-i ittihâd ne imiş tadup anlarlar ve hele Der-Se'âdet'de erbâb-ı hamîyyet ü ma'lûmâtdan mürekkeb bir coğrâfiyyâ cem'îyyeti teşekkül ederek Ehl-i İslâm hakkında iktizâ eden tahkîkâtı icrâ etdikden ve anların mehmâ emken ahvâl ü lisân u ahlâkına ma'lûmât hâsıl eyledikden sonra, ulemâdan ve talâkat-i lisân eshâbından lüzûmu kadar zevât tedârük olunarak, vücûb-ı itâ'at ü ittihâdı ve lüzûm-ı medenîyyeti âmir Âyât-i Celîle ve Ehâdîs-i Nebeviyye ile güzel ve mü'essir nesâyih u vesâyâyı hâvî risâle ve mev'izeler tertîb ve o vâsıtalarla anlara îsâl ü tesrîb olunmak ve evvel-i emrde anların ulemâ ve ukalâsının kulûbü cem'

⁶³ A.g.e., s. 20.

⁶⁴ A.g.e., s. 21.

olunup cevâmi'-i şerîfelerinde va'z u nasîhat icrâsı gibi tedâbîre himmet buyurulsa, maksad-ı se'âdet-i mersad-ı ittihâd pek sür'at ü sühûletle hâsıl olur.''65

3.2.3. DEVLET-İ ÂLİ OSMANİYE'DE ADALET KAVRAMININ YÜCELİĞİNE DAİR SÖYLEM

Adalet mülkûn anlayışıdır temeliyle hareket eden Osmanlı Devleti büyük fetihler yapıp geniş coğrafyalara yayılmasına karşın itaat altına almış olduğu milletlere karşı adaletli bir yönetim sergilemiştir. Bu husus dini, dili, mezhebi ve milliyeti farklı ulusuların Osmanlı Devleti'ne tabi olmasını kolaylaştırmış ve itaat edip bağlı kalmasını beraberinde getirmiştir. Osmanlı yönetim sınıfı tabi'yyetine adil davranmakla kalmayıp adalet hükmünün uygulanabilmesi için idarecileri adil olmaları için emirnameler yayınlamıştır.

Halil İnalçık, Osmanlı Devleti'nde adaleti, zulm üzerinden tanımlar ve yöneten adına halka zulm yapanların bertaraf edilmesi ve yasal olmayan vergilendirmeye karşı üreticinin korunması olarak tarif eder. Egemenin görevi⁶⁶ yetki dışında davranan ve hükümdarlığı tanımayan kendi yöneticilerini kontrol ederek zulmü ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle, adaletnameler, "halkın ezilmemesi için sadrazamın valilere gönderdiği emir"dir.

Adaletin olmadığı yerde devletin ve selametın olamayacağını bildiren Esad Efendi birlikteliğin ve istikbalin adaletle temin edilebileceğini, dinimizin adil olmayı emrettiğini ve Osmanlı Sultanlarında bu kavrama ehemmiyet verdiğini açıklamıştır.

"Öyle şevket ki, şimdiye kadar tesâdüf ettiği haddsiz, hisâbsız sademâtdan mü'essesân-ı hamîyyet-nişânı olan Müslimânların mütâ'-ı meşrû' u celîlü's-şânlarına vecîbe-i itâ'at ü sadâkatde devâmlarıyla berâber rûkn-i a'zam-ı binâ-yı saltanat dahî 'adâlet ü merhamet üzerine mebnî olduğundan, hamd olsun, esâs-ı ademü'l-indirâsına kat'â tezelzül gelmedi.''67

"Bu ise, ittihâd ile berâber, adâletin eser-i mahsûsı olduğına nazaran (İnşâallâh) kıyâmete kadar dâ'im ü bâkî ve bu ümîd-i se'âdetin el-yevm İmâmü'l-Müslimîn ve Hâmî-i Dîn-i Mübîn, Halîfe-i Peygamber-i Güzîn, Pâd-şâh-ı adâlet ve şevket-penâh u şehen-şâh-ı merâhim-iktinâh, veliyy-i ni'met-i beytimiz [bî-minnetimiz] ve veliyy-i cihâniyân Efendimiz Hazretleri'nin devlet ü milletin bekâ-yı se'âdet ü selâmetleri

⁶⁵ A.g.e., s. 22.

⁶⁶ Halil İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005, s. 71.

⁶⁷ Esad Efendi, a.g.e., s. 7.

esbâbının mevkûfun aleyhi olan adâletle berâber, kuvve-i berriyye ve bahriyye gibi esbâb-ı mahsûsa-i satvetden olan vesâ'il-i selâmetimizin muhâfaza ve terakkîsi hakkındaki efkâr-ı merâhim-düsârları âsârından olarak bugün ki günde nazar-ı mefharet ü şükrâniyyetle görüp bi-hakkın mübâhât etmekde olduğumuz muvaffakiyyât-ı se'âdet-âyât, Cenâb-ı Hilâfet-penâhîleri'yle günden güne kulûb-i hayr-hâhân-ı devlet ü milletde kisb-i kuvvet etdiği bedîhîdir.⁶⁸

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayanların kavim, din ve mezhep ayırmaksızın ırz, can, malları muhafaza altında idi. Dillerini rahatlıkla kullanıyorlar dini ritüellerini rahatlıkla tatbik ediyorlardı. Çünkü gayrimüslimlerinde hak ve hukukları bulunuyor ve bunları koruma noktasında Osmanlı devleti oldukça dikkatli davranıyordu. Dininin gerektirdiği hükümler ve akıllı siyasetleri onları farklı kılıyordu.

Risalede, Esad Efendi bunu, ‘İslâm’a arz-ı emân edenler ırzlarından, mâllarından, cânlarından emîn olup, muhâfazası bile der-uhde olundu. Hiçbir zemânda lisân ve âyînlerinin men'ine kadar te'addîye kalkışılmadı. İşte, ittihâddan maksad, nâ'ire-i gadr u te'assubla ebnâ-yı nev'i sûzân etmek olmayup, ittihâd sâyesinde, medeniyyet-i insâniyyeyi ta'mîm edip hâlen ve istikbâlen met'n bir hisâr içine almaktır. O metbû' ve mutâ'-ı meşrû' ise, dünyâda ne kadar Hükûmât-ı İslâmiyye var ise, kâffesinin kuvvetlisi olarak, Şerî'at-i Garrâ'nın ta'yîn ü irâ'e etdiği şerâ'it-ı hilâfeti câmi' ve bu cihetle bütün ehl-i îmâna hakk-ı metbû'iyet ü mütâve'ati delâ'il-i Şer'iyye ve 'akliyye ile müsbet ü müsellemler olan Devlet-i zî-şevket-i Osmâniyye'dir.⁶⁹

Bir de ma'lûmdur ki, Müslimânların hepsi, kelime-i vâhideye ictimâ' ile şevketleri bütün âlemi ihâta etdiği vaktlerde dahî bi-gayr-i hakkın kimsenin hukûkuna, dînine, milliyetine ve âyîn ü âdâtına dokunmayup, bi'l-aks, evvelleri vukû'-yâfte olan birtakım gadr u mezâlîmi ortadan kaldırarak, uyûn-ı nev'-i beşeri envâr-ı medeniyyet ü adâletle tenvîr etdiler. İşte bu ittihâddan da maksad, medeniyyet ü se'âdet-i insâniyyeyi hem-dîn ve hem-mezhebimiz olup da henüzâlem-i bedeviyyetde yaşayan akvâma dahî ta'mîm ve bu cihetle âlem-i medeniyyete bir büyük hıdmet etmektir. O hâlde, böyle bir ittihâd uittifâkın husûlüne, kimsede lisân-ı i'tirâz isti'mâline salâhiyyet olamaz⁷⁰ sözleriyle beyan etmiştir.

⁶⁸ A.g.e., s. 7.

⁶⁹ A.g.e., s.19.

⁷⁰ A.g.e., s. 33.

3.2.4. 19.YY'DA AVRUPA'DA GENEL GÖRÜNÜM

3.2.4.1. AVRUPA DEVLETLERİ'NİN YÜKSELİŞİ VE MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNÇESİNE DAİR SÖYLEM

Milliyetçilik, milli hisse dayalı duygu, davranış tarzı ve tutumlar anlamında oldukça eskilere götürülebilse de; bir ideoloji veya siyasi hareket olarak modern dönemlere ait bir olgudur. Bu haliyle milliyetçiliğin, son iki asır zarfında dünyanın ulus esaslı olarak düzen kazanmasında, bir siyasi örgütlenme biçimi olarak ulus devlet modelinin ortaya çıkıp evrenselleşmesinde ve yaşanan uluslaşma süreçlerinde başrolü oynadığı söylenebilir.⁷¹

Fransız İhtilali'yle uluslararası dengeleri sarsan ve büyük imparatorlukların yıkılmasına sebep olan milliyetçilik fikri Pan- Germenizm, Pan-Slavizm gibi akımların ortaya çıkmasını tetiklemiştir.

Esad Efendi, Risalesinde, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri ele almış mutlu bir gelecek yakalamak isteyen ulusların birleşmeye muhtaç olduklarını vurgulamıştır. Bu birliktelik sayesinde içeride barış ve huzur yakalayan milletler uluslararası politikalarda da söz sahibi olmaya aday olmuşlardır. Nitekim Almanya, İtalya, Amerika ve birkaç şehri hariç bu birleşmeyi gerçekleştiren Macaristan 19yy siyaset arenasında söz sahibi olabilmek için hamle yapmışlardır. Kavmiyetçilik fikriyle kendi içlerinde birliği sağlayan ulusların, devletlerinin menfaati gereği çabalara girmiş ve beraberinde yükselişe geçmişlerdir.

“Kaldı ki, her devlet ü milletlerin husûl ü bekâ-yı se'âdeti, ittihâda muhtâcdır.⁷²
“İttihâd-ı milel mâddesi, bir zemândan berü Avrupa devlet ve milletlerince nazar-ı i'tinâyâ alınup, hattâ bunlardan en evvel Amerika Hey'et-i Müttehidesi, işbu vifâk u ittihâd sâyesinde birinci dereceye vardı ve yakîn vaktde mes'ele-i ittihâdî esbâb-ı se'âdet ü selâmetin birincisi add ile, kâtibe-i efkârını anın husûlüne hasr eden Prusya Devleti, Sadove Muzafferiyeti'yle Sidân ve Pâris Gâlibiyeti'ne muvaffak ve nâ'il olup, bu kadar kuvvet ü nüfûsa mâlik olarak Avrupa'nın göbeğinde Almanya İmparatorluğu'nu teşkil ve nihâyet-i derecede şânını tebcîl eyledi.

⁷¹ Köksal Şahin, “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/12/makale/ksahin.pdf> (Erişim Tarihi:05.05.2015). s. 2.

⁷² Esad Efendi, a.g.e., s. 8.

Bir vaktler hâkim-i milel ü düvel da'vâsında iken mecmû'a-i ittihâhînin şîrâzesi mikrâz-ı nifâk ile pâre pâre olup el-yevm salâh u nizâm-ı hâlleriyle meşğûl bulunan Fransız Milleti, az zemânda böyle büyük bir felâkete nifâk sebebiyle uğradı.

Dahâ Kırım mes'elesinde adı Sardunya iken az müddet zarfında İtalya nâmını alup bugünkü günde Avrupa'da nüfûz kazanarak düvel-i mütevevssita sırasına geçmesi, ittihâd sâyesindedir.

Sadova Mağlûbiyeti üzerine nihâyet-i derecede tehlike hâline gelen Avusturya Devleti, mü'ahharan Macâristân ve dahâ birkaç eyâlet ahâlîsinin ittihâdını kazanup, mehmâ emken, tahfif-i muhâtaraya muvaffak oldu.⁷³

3.2.4.2. AVRUPA'DAKİ MİLLİYETÇİLİK AKIMLARIYLA İTTİHAD-I İSLAM FİKRİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Pan-Germenizm fikriyle Prusya, Alman Prenslüklerini birleştirmek için büyük çaba sarf etmiş bir yandan da Rusya Balkan ulusları üzerinde hâkimiyet tesis edebilmek için Slavları bir araya toplama yolunda faaliyetlerde bulunmuştur. Hadd-i zatında Pan-Germenizm, Pan-Slavizm ırki bir ittihadı öngörmekle meşgul olmuş, bu yolda büyük gayretler sarfetmişlerdir. Mezheb ve kavmiyet birlikteliği esasında yek-vücut olabilmek ve bu sayede güçlü bir devlet kurabilmek 19.yy'da bu devletlerin başlıca temel hedefleri arasındaydı. Esad Efendi, risalesinde, Müslümanlar arasındaki İttihad-ı İslam fikrini, cinsiyyet mezhebten ziyade, İslam dinine inanmış müminlerin kardeşliği, bir çatı altında toplanma fikri ve İmamü'l Müslimin'e itaatten geçtiğine bağlamıştır. Bu husustaki karşılaştırmasında risalede Rusya'yı ve Almanya'yı örnek göstererek, şöyle beyanda bulunmuştur; ‘Rûsya Devleti, efkâr-ı cihân-gîrânede bulunup, buna muvaffakıyyeti İslav ittihadının husûlünde bildiği için, mahsûs komiteler teşkil ederek, taraf taraf muvazzaf me'mûrlar gönderiyor.

Lâkin bunların ve husûsiyle Almanların beyninde politikadan başka bir dürlü vâsita-i ittihad dahâ iddi'â olunuyor ki, o da mezheb ve cinsiyyet mâddesidir. Bu da, dâ'î-i ittihad esbâb[ın]dan dan biri olduğu münker değildir.⁷⁴

‘Gelelim bizde olan esbâb-ı ittihâda: Ma'lûmdur, Hazret-i Kur'ân ile Ehâdis-i Nebeviyye iktizâ-yı celîlince Müslimânların ‘İmâmü'l-Müslimîn’ olan zât-ı hazret-i

⁷³ A.g.e., s.9.

⁷⁴ A.g.e., s. 9.

hilâfet-penâhîye itâ'atleri farzdır. Dîn-i İslâm, vahdet-i kelimeyi emr ettiği cihetle, bizde vâsıta-i ittihâd, cihet-i câmi'a-i İslâmiyye'dir.⁷⁵

Avrupa milletleri içeride cinsiyet ve mezhep birliğinden başka kendi vatanlarının dışında da kalan soydaş ve akrabalarını bu birlikteliğe katabilmek için din ve mezhep birliğini siyasi bir araç olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir.

“Düvel ü milel-i sâ'ireden herbiri, dâhil-i vatanda bulunan ebnâ-yı vatana, rişte-i ittihâdı te'yîde çalışdıklarından başka, hâricdeki hem dîn ve hem mezheblerile de ittihâda sa'y ediyorlar.

Binâ'en aleyh, biz de cihet-i câmi'a-i İslâmiyye'den temâmıyla istifâdeye sa'y ü himmet etmeliyiz.⁷⁶

Esad Efendi, milliyetçiliği Avrupa modern toplumlarında birleştirici bir rol oynadığını ve ortaya çıkan önemli bir olgu olduğuna göndermede bulunur, ancak İslam toplumlarında birleştirici özelliğin İslam toplumu(cami'ayı İslamiyye) olduğunu söyler. Böylece İslam toplumlarında farklı kavimlerin milliyetçilik düşüncesiyle hareket ederek yol açacakları olası parçalanmayı İslam toplum idealiyle gidermeye çalışır.

3.2.5. MÜSAVAT FİKRİ SÖYLEMİ

3.2.5.1. DÂHİLDE İTTİHAD FİKRİ VE TATBİKİ

Osmanlı Devleti sınırları ve yanı başında yaşayan ve bağılıklarını her seferiyle tasdik ettiren kardeşler arasında uhuvviyet bağı daha da güçlendirmeli, bir birbirlerine yakın olmaları hasebiyle bu kardeşiliği devletin bekası elzem görmelilerdir. Bu aynı zamanda saadetinde ta kendisidir. Esad Efendi, ülke içinde birlikte olunmasını, merkezde vahdetin gerçekleştirilmesi olarak görmüştür. “Dâhil-i vatandaki ebnâ-yı vatanla ittihâddan başka, hâricde ya'nî ötede berüde, husûsiyle etrâfımızda bulunup hâlâ hayme-i bedeviyet altında yaşayan kabâ'il ü 'aşâyir-i İslâmiyye'yi dahî medîne-i medeniyet içine aldıktan fazla, harem-serây-ı ittihâd u ittifâkla idhâle, dâmen-i dermiyân-ı i'tinâ ve ihtimâm olmalıyız.

Çünkü Dîn-i İslâm, vahdet-i kelimeyi emr eder. Merkez-i vâhidde ictimâ', vehâmet-i âtiyyenin imhâsını müstelzim bir kuvvet ve ümmet-i Muhammediyye'yi her gûne sademâtdan vikâyeyi müceb bir vâsıta-i se'âdetdir.

⁷⁵ A.g.e., s.:10.

⁷⁶ A.g.e., s. 11.

Bu da bir metbû' ve mutâ'-ı müşri'in vücûdına vâbestedir.⁷⁷

3.2.5.2. HARIÇDE İTTİHAD FİKRİNİN TATBİKİ VE ÖNEMİ

Esad Efendiye göre, dâhilde kardeşler arasındaki birliği temin ettikten sonra uzak diyarlarda Emirel Müminine biat eden ve edecek olan Dünyadaki bütün İslam memleketleri ve hükümetleri bu İttihad dairesine girecek ve kudretli bir bina vücuda gelecektir. İttihad fikri sadece coğrafi birlikteliğe ait olmamakla birlikte, bir kültür ve medeniyet fikrinin tatbikidir. Halifeliğin merkezi olmakla birlikte azametli Osmanlı Devletinin etrafında olması gerektiğini vurgulamıştır. “O metbû' ve mutâ'-ı meşrû' ise, dünyâda ne kadar Hükûmât-ı İslâmiyye var ise, kâffesinin kuvvetlisi olarak, Şer'at-i Garrâ'nın ta'yîn ü irâ'e etdiği şerâ'it-ı hilâfeti câmi' ve bu cihetle bütün ehl-i îmâna hakk-ı metbû'iyet ü mütâve'ati delâ'il-i Şer'iyye ve 'akliyye ile müsbit ü müsellemler olan Devlet-i zî-şevket-i Osmâniyye'dir.”⁷⁸ Dâhilde de, hariçtede bu birlik, halifeliği elinde bulunduran Osmanlı Devleti bünyesinde olacaktır. Hem içerde hem de dışarıda âlem-i dünyaya gösterilecektir.

Esad Efendi, İslam dünyası yaklaşımını benimsemekte ve bunu somut Osmanlı toplulukları olarak “dâhili” ve bu toprakların dışında yaşayan Müslümanları kapsayarak da “harici” ifadesini kullanmaktadır. Nitekim Malezya, Endonezya, Hindistan gibi birçok İslam beldelerinde aynı dönemde II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslamcılık siyaseti çerçevesinde çeşitli yayınlar, elçiler ve görüşmelerle bir takım faaliyetlerin gerçekleştirildiğini görüyoruz.

3.2.6. RUSYA'YA KARŞI OSMANLI İRAN İTTİFAKI

Şimâlden gelen Rus tehlikesine karşı Devlet-i Âli ile İranilerin ittifak yapması tavsiye edilmekle birlikte, mezhep kavgasının Müslümanlar arasındaki birliğe vuracağı darbe daha büyük sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet verecektir. Rus taifesi kuzeyden aşağıya iner ise ve İran –Osmanlı arasında bu ittifak sağlanamazsa Alah korusun mahv olunabilir. Çünkü Kafkas memleketlerindeki Müslümanların ahvali ortadadır ve ibret alınmalıdır. Müslümanların birliği yara almıştır ve siyaseten ittifad şu an gerçekleştirilememiştir. Lakin ortaya çıkan tehlikeler göz ardı edilmemeli, farklı

⁷⁷ A.g.e., s. 11.

⁷⁸ A.g.e., s. 11.

fikirlere takılıpta düşmanlara fırsat verilmemesi gerektiği uyarısını Esad Efendi risalesinde vurgulamıştır.

“Binâ’ en aleyh, giriftâr olduğumuz nifâk ve bedeviyyet cihetiyle birtakım barbar ve vahşîlerin atlarının ayakları altında kalan aşâyir-i İslâmiyye’nin ahvâl-i felâket-iştîmâlinden intibâh ederek çâre-i selâmet ü se’âdetleri olan livâ-yı ittihâd altına hemân ilticâ eylemeleri için Asyâ’da ve sâ’ir-i taraflarda kendi başlarına te’ayyüş ü tevattun eden nüfûs-ı İslâmiyye’nin şimdiden nazar-ı dikkat ü basîretleri celb olunur. Ale’l-husûs, ittisâlât-ı hudûdiyyemizden başka, cihet-i câmi’a-i İslâmiyye sâ’ikasıyla cümleden ziyâde Devlet-i Aliyye ile akd-i ittifâk u ittihâda muhtâc olan İrânîler, bu dakîkayı bir ân hâtırdan çıkarmamalıdır.”⁷⁹ Çünkü şurasını herkes bilür ki, ba’z-ı taraftan kendülerine olunan nümâyîşler, hep celb-i menfa’at içündür.⁸⁰

Esad Efendi, risalesinde, Fas’tan Kuzey Kafkasya’ya kadar olan toprakların bir zamanlar İslam birlikteliği altında olduğunu, İslam Dünyasının koruyucusu olan Emirel-Müminine tabi olup arzuhallerini rahatlıkla palaşabildiklerini, ama ortaya çıkan yeni mezheple Müslümanların halifeye olan itaat ve ittihad hususunda arızalar yaşandığını ve ittihad-ı İslamın yara aldığını vurgulamıştır, ama durumun farklılaştığını dile getirip, şimaldeki Rus tehlikesine karşı birlikte olunulması gerektiğini belirtmiştir.

“Bir kerre, harîtaya dikkat olunsun. Fâs’ın müntehâ-yı cenûbundan tâ müntehâ-yı şimâle kadar bir hatt-ı müstekîm üzerine tesâdüf etmiş akvâm bütün Müslimândır. Bunlar, bir vaktlere kadar bir merkezin evâmirine itâ’atle, birbirleriyle ittihâd üzere idiler. Yek-diğerlerinin feryâd [ü] şikâyetlerini işidir ve meded-res olurlar idi.

Mü’ahharan arada bir mezheb-i cedîd çıkdı. Bu kadar Müslimânın arasına bir hadd-i fâsıl çekdi ve merkez-i hilâfete vâcib olan inkıyâdda ba’zılarının önüne hâ’il olarak ittihâdı bozdu. Hâlâ da bu ‘âdem-i irtibât devâm edüp gidiyor. Burası müsellemdir ki, bu teşettüt ü tefâvukun mazarratı, evvelâ sebep olanlara te’alluk eder! Zîrâ bir kerre mülâhaza olunsun, (ma’âza’llâhü te’âlâ) birgün şimâl tarafından bir tûfân-ı belâ zuhûr eder ise, en evvel kelime-i ittihâd hilâfına olarak nifâkda musır bulunanları mahv edip, silüp süpürür.”⁸¹ “Topun ağzında bulunanlar, buralarını bir ince düşünsünler. Hâl-i melâlleri, gözümüzün önünde duranlardan ibret alsunlar.”⁸²

⁷⁹ A.g.e., s. 11..

⁸⁰ A.g.e., s. 12.

⁸¹ A.g.e., s. 12.

⁸² A.g.e., s. 13.

Müslümanların birliği için nasıl ki milliyetçilik ya da kavmiyetçilik tenkid ediliyorsa, benzer bir biçimde mezheplerin olası tefrikaları ve kutuplaşmaları da yanlış görülüyor. İttihad-ı İslam anlayışına uygun bir biçimde İslamiyet, mezhepler üstü bir şekilde ele alınmaktadır.

3.2.7. İSLAM DÜNYASI'NIN DURUMU

3.2.7.1 DÜNYA ÜZERİNDEKİ İSLAM ÜLKELERİ HAKKINDA MALUMAT

Bu bahiste İslam dünyası yaklaşımı benimsenmektedir. Osmanlı coğrafyasının geniş beldelerini içine alan ve yine Osmanlı haricinde kalan İslam beldelerini de ilgi konusu yapan bir İslam dünyası yaklaşımı söz konusudur. Sumatra, Cava ve Hindistan'dan da bahsedilecektir.

Yüce dinimizin yaşandığı nice memleketler ve şehirler mevcuttur. Bunları birbirine bağlayacak yegâne haslet, din-i mübindir. Âlemi cihanda birçok belde Müslümanları ve hükümetlerini görebilmek mümkündür. Risalede, Esad Efendi dünya üzerinde İslâm kültür ve medeniyetinin yaşandığı yerlere vurgu yapmıştır. “Dâ'ire-i ittihâd u medeniyete da'vetle, lezâyiz-i medeniyeyi tatdırmak niyyet-i hayriyyesinde bulunduğumuz, Müslimânların buldukları mevâkı'ı düşünelim: Ma'lûmdur ki, Avrupa kıt'asında Bahr-i Siyâh'ın cihet-i şarkıyyesinden ve Tuna Nehri'nden İstanbul Limanı'na ve buradan tâ Asyâ Kıt'ası'ndan Bahr-i Siyâh'ın bütün cenûb sevâhiliyle Bahr-i Sefid'in şark ciheti ve bütün cenûb sevâhili ki, Mısır ve Trablus-ı Garb ve Tûnus Ehl-i İslâm ile memlûdur.”⁸³ “Bunlardan başka Fâs ve Cezâyir (ve Ümîd Burnu) ve Bahr-i Ahmer'in iki ciheti ve Asyâ'nın cihet-i şarkıyyesinin hemân kâffesi ve kıta'ât-ı mezkûrenin cenûbu Hindistân'la (bunun sülüsânı İslâm'dır.) Sumatra ve Câva ve sâ'ir-i cezâyir, Ehl-i İslâm ile meskûndur.”⁸⁴

3.2.7.2. BEDEVİLERİN MEDENİYET DAİRESİNE GİRMELERİ İÇİN YAPILMASI GEREKENLERE DAİR SÖYLEM

İslâm dininin yasakladığı Cahiliye devrine ait kötü alışkanlıklar arasında bedevîlerin bazı davranış ve tavırları da bulunmaktadır. Bedevîler müslüman olunca Medine'ye hicret etmeleri istenmiş ve İslâmiyet'in yayılması uğrunda cihad ile mükellef

---

⁸³ A.g.e., s. 31.

⁸⁴ A.g.e., s. 31.

tutulmuşlardır. Hicretten sonra yerleşik hayatı terk ederek tekrar bedeviliğe dönmek de cemaatten uzaklaşmak, İslâm'ı müdafaa hususunda müslümanlara verilen vazifeyi terk etmek, iyi ve güzel şeyleri, cemiyeti kalkındırarak işleri bırakmak anlamında kabul edilerek büyük günahlardan sayılmış ve yasaklanmıştır.⁸⁵

Hz. Peygamber'in hicretten sonraki siyasî hedefi, Cahiliye devri bedevî kabile teşkilâtına son vermek, onun yerine inananlardan oluşan bir şehir toplumu kurmaktır. Bu düşünce ile aile, ceza ve savaş hukuku gibi sahalardaki değişiklikleri gerçekleştirdi. Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in çağdaşı olan bedevîleri açık bir şekilde tenkit etmiş, onların büyük bir çoğunluğunun takındığı menfi tavırları gözler önüne sermiştir.⁸⁶

Özellikle bedevilerin medeniyet dairesine alınmasında dini emirler referans gösterilecek ve bu medeniyet hasletinin önemi sıklıkla vurgulanacaktır. Bedeviyeti kontrol altına almak kolay değildir. Bu gerçekleştirilmelidir. "O hâlde, medeniyet ü insâniyete de pek büyük hizmet edilmiş olur. Şurası da müsellemdir ki, hâl-i bedeviyette bulunan Müslimânların merkez-i hilâfetin evâmîr-i celîlesine inkıyâd ve dâ'ire-i medeniyete dehâlet etmeleri için olunacak da'vete icâbetleri, Âyât-i Kur'âniyye ve Ehâdîs-i Nebeviyye'ye tevessüle muhtâcdır. Çünkü akvâm-ı bedeviyeye-i Müslimenin dâ'ire-i medeniyete sür'at-i duhûlleri, başka dürlü olamaz."⁸⁷

Risalesinde bedeviyete karşı söylem geliştiren Esad Efendi, Asya kıtasında İran, Çin memleketi sınırları dâhilinde ve civarında, Afganistan ve Türkmenistan ve Asyanın ddrinliklerinde İslam ile müşerref olmuş lakin bedeviyeti yaşayan kavimlere dikkat çekmiş, İttihad dairesine girmek ve birliktelikle bu arızalardan kurtulunabileceğini vurgulamıştır. Esad Efendi, İttihadı sadece siyaseten ve coğrefi olarak değil bir kültür ve medeniyet projesi olarak telakki etmiştir. Dini referanslar ile birlikte bu ittihadı girmek zaruriyetini belirtmiş ve coğrafi olamasada kültürve meeniyet perspektifinden bu birlikteliğin önemine dikkat çekmiştir. "Asyâ-yı Vustâ'nın şâmil olduğu Tâtâristân ve Buhârâ ve Afgânistân ve Acemistân ve Belûcistân ve Çîn Memâliki'nde birçok ehl-i îmân olup, bunların doğrudan doğruya imâmü'l-müslimîn ve halîfe-i rû-yı zemîn olan zât-ı hazret-i hilâfet-penâhînin taht-ı itâ'at ve irâde-i seniyye vü âdilesinde bulunanlardan ve düvel-i mütemeddine tâbi'iyetinde olanlardan mâ-adâsı, bir hâl-i eser-i iştîmâlde olup, bedeviyet ü vahşetle yaşıyorlar. Ba'zıları da ekser-i vakt, zulm ü i'tisâf görüyorlar. Bâlâda arz olunan tedâbire kemâl-i hulûs u metânetle mürâce'at ü

⁸⁵ Buhâri, "Fiten", 14; Müslim, "İmâre", 82; Müsned, I, 409.

⁸⁶ Mustafa Fayda, 5.c., Tdv İslam Ansiklopedisi, s. 315.

⁸⁷ A.g.e., s. 32.

teşebbüs ü devâm olunur ise, kendi hâl ü âlem-i bedeviyet ü vahşetinde bulunup da bize yakîn olanları az vaktde ve uzak bulunanları da ilerüde dâ'ire-i medeniyet ü ittihâda girüp şimdiki bedeviyet ü hâl-i vahşetden halâs olurlar.’’⁸⁸ ‘‘Çünkü İslâmiyyet iddi'âsında bulunan kesânın kâffesi, Âyât-i Celîle ve Ehâdîs-i Nebeviyye ahkâm-ı münîfesine itâ'atle, muktezâ-yı âlîsi üzre hareketle, iktisâd-ı medeniyete mecbûr olduklarından, o vedî'a-i me'mûriyyet ya'nî (şeref-i İslâmiyyet) sâ'ika-i fâ'ikasıyla emr-i ülü'l-emre bi'l-inkıyâd, dâhil-i dâru'l-emân-ı ittifâk u ittihâd ü medeniyet ve târik-i mugaylân-zâr-ı irtifâk ve inâd ü bedeviyet olacakları, emr-i tabî'îdir.’’⁸⁹

Esad Efendi yine bedeviyet hususunda, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Arap ve Kürt aşiretlerinin bu ittihad fikriyle bir potada eritilebileceğini, medeniyet dairesine alınarak samimi bir şekilde çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çalışmalar sadece o gün için değil gelecek nesillerin terbiyesi ve ahlaklanmasında da önem arz etmektedir. ‘‘Devlet-i Ali Osmaniyeye bedeviyet dairesinde yaşayan Arap ve Ekrad(Kürtler) itaat etmekle medeniyet dairesine hasseten dahil olacaklar ve bunu ittihadı taçlandıracaktır. İşte bunun için derece-i vücûba varmış olan işbu ittihâdın husûlü, evvelâ râbita-i dîniyyenin i'ânesine muhtâc olmasıyla, hâricen bâlâda beyân olunan tedâbirin icrâsıyla berâber, dâhilen dahî Devlet-i Aliyye'nin tâbi'iyetine ya'nî Arabistân ve Kür[d]istân'da bulunup bedeviyetle yaşayarak ara sıra ebnâ-yı nev'ini ızrâr eden Urbân u Ekrâd dahî sür'atle dâ'ire-i medeniyete alınarak o hâlde mâddî ve ma'nedî fevâ'idi istilzâm etdikden başka, isbât-ı lüzûmu sadedinde bulunduğumuz ittihâd-ı dâhilî ve samîmî dahî tabî'atıyla hâsıl olur.’’⁹⁰

‘‘Vâkı'a şu teşebbüsât iel berâber zât-ı mâddenin ehemmiyeti mülâhaza olunur ise, insâna biraz hayret gelürse de, vesâ'itin metânet ve maksadın husûlünce der-kâr olan kuvvet ü ehemmiyeti ve bundan âlem-i medeniyet ü insâniyyete hâsıl olacak olan fevâ'idin derecâtı ve sâ'ir-i devlet ü milletlerin bu yolda ihtiyâr etdikleri mesârif ü müşkilâtı, pîş-i nazar-ı im'âna alunur ise, buna muvaffakiyyet için elden gelen himmeti temâmıyla sarf etdikden başka, bir zemân sonra gelecek evlâd u ahfâdımızı bile bunun husûlüne himmet ü gayret nesâyihıyla terbiye etmeliyiz.’’⁹¹

Samimi ve cafa dolu bu çalışmalarla birlikte dünyevi isteklerin bir kenara bırakıldığı, vazü nasihatlerle tekrar birlikte olabilmek için yapılan bu çalışmaların

⁸⁸ Esad Efendi, a.g.e., s. 32.

⁸⁹ A.g.e., s. 23.

⁹⁰ A.g.e., s. 23.

⁹¹ A.g.e., s. 24.

bölgelerdeki kardeşlerimizin bilinçlenmesi adına neşr edilmesi ve yayınlanması hususunda Esad Efendi dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların süratle ve devamlı yapılmaması sonucunda siyaseten ayrı olan bu Müslüman topluluklarının zaman içerisinde mahvolup gideceği uyarısı yinelenmektedir. “Lâkin cihet-i câmi’ayı elden bırakmamalı. Zîrâ bunun için muhtâc olduğumuz tedbîrin a’zamı, râbîta-i dîniyyeye temâmıyla tevessüldür Ötede beride hâl-i bedeviyette kalan akvâm-ı Müslimeyi dâ’ire-i medeniyete da’vetin en mü’essir tarîkı, Hameyn-i Muhteremeyn’de Ehl-i İslâm’a bu yolda icrâ-yı va’z u nasîhatdir. Çünkü pertev-i ikbâlimiz, o havâlî-i mu’azzezeden intişâr ettiği cihetle, se’âdet ü medeniyet-i âtiyyemiz te’mîn-i bekâsıyçün, ziyâ-yı ittihâdın dahî yine o merkez-i celîlden ve merkez-i celîl-i hilâfet-i İslâmiyye olan Der-Se’âdet’den neşri lâzımdır. Zîrâ mü’essisân-ı dînimiz olan uzmâ-yı Arab’ın seyf-i ittihâd u celâlet ve hûn-ı şehâdetleriyle lezzet-i îmân ile şîrîn-dimâğ olan Asyâ ve havâlî-i sâ’ire ahâlî-i İslâmiyyesi’nin bu da’vete icâbetleri öyle bir sâ’ik-ı celîle mürâce’at ve şiddet-i tevessülümüze muhtâcdır. Mü’essisân-ı dînimiz, ekâlîm-i Arab’dan tâ aksâ-yı Hind’e kadar gidüp semend-i ihtimâm ü celâdetleriyle Türkistân sahrâlarını cevelân-gâh etdiler.”⁹²

İslam medeniyetini teşekkülü için çok cefalar çekildiğini belirten Esad Efendi, bu uğurda nice canlar verildiğini, nice meşakatlere göğüs gerildiğini şimdide bağımsız ve hür yaşamak aynı zamanda İslam âleminin refahı için bu yolda hizmetkâr olunması gereğini vurgulamış, alınacak tedbir ve vasıtalarla bu teşebbüslere kalkışılmasının zaruriyetini vurgulamıştır. “Dîn-i İslâm’ın neşriyle, muhassenât ü medeniyet-i İslâmiyyenin ta’mîmi için fidâ-yı cân ü cihân ederek milyonlarla nüfûsu belâ-yı cehlden halâs ve se’âdet-i İslâmiyye’den behre-yâb u müstefîd ederek ibkâ-yı nâm ü şân eylediler.

Ağsân-ı müteşâ’ibesinin husûl ü te’mîn ü te’yîd-i se’âdeti için dâ’ire-i ittihâda da’vet ettiğimiz şecere-i İslâmiyye, hadsiz hisâbsız hamiyet-perverân-ı ümmetin himmetleriyle meydâna geldi. Biz ise vaktiyle bu kadar zahmet ü külfetlerle meydâna gelmiş bir gül-zârın hıdmet-i hırâsetiyle husûl ve bekâ-yı medeniyet ü hürriyyet ü se’âdeti ârzûsundayız. Binâ’en aleyh, maksadın husûlü için bâlâda arz olunan vesâ’il-i kaviyye ve vesâ’it-ı mahsûsanın i’ânesine mürâce’at ü müsâre’atla, her nev’-i müşkilâta galebeye himmet eylemeliyiz.”⁹³

⁹² A.g.e., s. 24.

⁹³ A.g.e., s. 25.

“Şurası da müsellemdir ki, mühâcemât-ı hâriciyyeden ürkerek cenâh-ı re’fete gelenle selâmet-i ve[sâ’]iliyyesiyle se’âdet-i âtiyyesinin husûl ü te’mîni niyyet-i âkılâne ve dûr-endîşânesiyle hasebü’l-hamiyye öyle bir sâ’ik-ı mahsûsun önüne düşerek livâ-yı itâ’at ü ittihâd ve dâ’ire-i medeniyyete ilticâ edenin beyninde çok fark vardır. Bununla berâber vikâye-i izz ü hürriyyet için iktizâ eden himmetin fikdâni ve adem-i iktidâr beliiyyesiyle ekser-i düşman atlarının ayaklarını altlarında mahv olurlar giderler de reh-nümâ-yı se’âdetin fikdâni cihetiyle yine o melce’-i selâmeti idrâk edemez ve bulamazlar... Netekim pek çok emsâlini gördük ve kemâl-i te’essüfle hâlâ görerek dâğ-dâr oluyoruz.

Gelelim, teşebbüsât-ı sâ’ireye ki, anları îcâbât-ı zemânedan add ederek ihtiyâcımızı zarûrî biliriz.

Bâlâda arz olunan tedâbîr ile berâber bir taraftan da bu vâsıtalara teşebbüs olunması lâzımdır.”⁹⁴

İslam coğrafyasında yaşayan Müslüman toplumların en mühim sorunlarından birisi de bedevilik olarak değerlendirilmektedir. İttihad-ı İslam önünde engel olarak algılandığı için, bedevilik, bir sorun olarak ele alınmakta ve onunla başa çıkmak için çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Böylece İttihad-ı İslam bir siyaset kadar bir toplum projesi olarak da ortaya çıkabilmektedir.

3.2.8. MÜSLÜMANLARIN KARDEŞLİĞİ VE İTTİHAD-I İSLAM SÖYLEMİ

Bir önceki mevzularda zikredildiği üzere İttihad-ı İslam fikrinin en önemli temel taşı müminlerin kardeşliği ve bu istikamette çalışacak olmalarıydı. Esad Efendi müminlerin kardeşliği ve birlikteliği hususunda dini referanslardan yola çıkmış ve bunun zaruriyetini dini esaslara bağlamıştır. Birlik ve beraberlik rahmeti, ayrılık ve gayrılık gazabı doğuracağında emri ilahiye binayen Müslümanlar aralarındaki kardeşlik bağını güçlendirmeli ve bu emri ilahinin gereğini yapmalıdır.

"Şüphesiz ki müminler kardeştir. O halde iki kardeşinizin arasını bulun. Allah’tan korkun ki merhamet bulasınız."⁹⁵

"Ey Allah’ın kulları kardeş olun. Müslüman Müslüman’ın kardeşidir. Ona zülüm etmez. Ondan yardım elini çekmez ve onu küçük görmez. Takva işte buradadır. Kişiyе şer olarak Müslüman kardeşini hakir ve küçük görmesi yeter."⁹⁶

⁹⁴ A.g.e., s. 26.

⁹⁵ Kuran-ı Kerim, Hûcurat Suresi, 10. Ayet.

“İslâmiyyet da’vâsında bulunanlar için ülü’l-emre farîza-i itâ’atle berâber {İnne-me’l-mü’minûne ihvetün}⁹⁷ fermân-ı hikmet-beyânı bi’l-mütâle’a, düstûr-ı selâmet olmalıdır. İstihsâl ü istikmâli derece-i vücûba gelen işbu ittihad hakkında dîn [ü] devlet ü millette ve medeniyet ü insâniyyete âcizâne bir hizmet olmak üzere risâle kılıklı işbu vecîzayı tertîb etdim.”⁹⁸

Esad Efendi meselenin özünü Müslümanların anlaması babında üzerine düşen bu vazifeyi yaptığını, eksikliklerinin giderilmesini temenni ettiğini beyan etmiştir. “Hamîyyet-perverân-ı vatan, lütfen nekâyısını ikmâl ve sehv ü noksânını dahî mürüvveten ıslâh buyursunlar.”⁹⁹

3.2.8.1. MÜSLÜMANLAR ARASINDA SAADET İÇİN İTTİHAD-I İSLAM VE İNKİYAD

İttihad-ı İslam tezinin siyasi bir proje kadar sosyolojik bir yaklaşımı da ifade ettiğini yine burada müşahede etmekteyiz. Müslüman toplumlarda saadeti sağlayan bir araç olarak İttihad-ı İslam ele alınmaktadır.

Müminler arasında İttihad ve Emirel müminine inkıyad peşinden saadeti ve huzuru getirecektir. Bir zamanlar yakaladığımız medeniyet seviyesine tekrar kavuşmak mutlu bir cemiyetin inşasındada önem arz etmektedir. Esad Efendiye göre medeniyet dairesi ve birliktelik kuvvetli olmayı tetikleyecek ve Müminlerin ittihadı selamete yol verecektir. “Emri İlahi mucibince ittihad ve itaat, emirimize itaat beraberinde saadetimizde tesis edecektir. ‘Binâ’ en aleyh, hemân gaflet ü atâleti bırakup, Cenâb-ı Hakk’ın ve Hazret-i Peygamber’in fermân-ı vâcibü’l-itâ’aları mücebince, hulûs-ı kalb ile habl-i metîn-i inkıyâd u ittihâda yapışup¹⁰⁰, vezâ’if-i İslâmiyye ve insâniyyeyi icrâ ve envâr-ı medeniyet ü se’âdeti, hâl-i bedeviyetde kalan bi’l-cümle hem-dîn ve mezhebimize dahî neşr ü ta’âmim ile berâber, bir taraftan da sâ’ir-i ebnâ-yı vatanla dahî kemâliyle hüsn-i mu’âşeret ü i’tilâf ederek, efkâr-ı merâhim-düsâr-ı cenâb-ı şehri-yârîye tevfiğ-ı kudret ü hareketle, se’âdet-i dâhiliyyemizin esbâb-ı husûlünü istihsâle gayret ve mefrûz-ı zimmet-i ubûdiyyetimiz olan du’â-yı temâdî-i eyyâm-ı ömr ü şevket-i hazret-i

⁹⁶ “Müslim, İmâre” .

⁹⁷ Kur’an-ı Kerîm, Hucurât Sûresi, 10. Âyet-i Kerîmesi’nin başları: “Müminler ancak kardeşirler...”

⁹⁸ Esad Efendi, a.g.e., s. 13.

⁹⁹ A.g.e., s. 5.

¹⁰⁰ Esad Efendi, a.g.e., s: 34.

hilâfet-penâhîye muvâzabat edelim. {Fe'tebirû yâ ülü'l-epsâr.}¹⁰¹ *Ve'ntebihû yâ zevi'l-akli ve'l-efkâr!*¹⁰²

3.2.8.2. İSLAM BİRLİĞİNİN ZARURETİ

Mahv ve perişan olamamak için dâhilde ve hariçte İslam birliğinin inşası uğrunda her fert elinden geleni yapmalı, bugün ve istikbalde saadeti yakalayabilmek için bunun zaruriyetini bilmelidir. Esad Efendi ittihadın, müslümanların medeniyete ulaşmasında bir mecburiyet oluşturduğunu vurgulamıştır.. Birlikten rahmet, ayrılıktan gazap doğar nasihatini hiç akıldan çıkarmamalı, âlemde birliğini kaybetmiş, gerek Müslim, gerekse gayr-i müslim ahalinin sonlarının ne olacağını tahmin etmek hiçte zor olmayacaktır. Nifak kol gezmekte ve âlemi İslamın başına birçok belalar açmaktadır. Bu cereynlara kapılmamak için zaruriyet doğmuştur ki bu da biri ve beraber olmaktan geçmektedir. ‘İ’tilâ-yı şân-ı İslâm’ı müceb olan işbu ittihâd u ittifâka bir zemân sonra turyân eden halel, ümmet-i Muhammed arasında bir nifâk peydâ ederek, o sebeble Cenâb-ı {Fârûk-ı A’zam’la Hazret-i Osmân} ve mü’ahharan Sıffeyn ve Kerbelâ Vak’a-i cihân-sûz u cân-güdâzlarının ser-zede-i meydân-ı musîbet olup {Aliyyü'l-Mürtezâ ile nûr-ı çeşm-i Hazret-i Mustafâ, Hasen ve Hüseyin-i Müctebâ} “rıdvânullâhi te’âlâ aleyhim ecme’in”in ma’lûm olan ser-güzeşt-i zâhirîleri, kulûb-i ehl-i îmânda kıyâmete kadar nâ-pezirâ-yı devâ birtakım cerîha-i belâ açdı.”¹⁰³

‘Delâ’il-i mesrûdesiyle berâber tafsîlât-ı meşrûhadan dahî müstebân olur ki, husûlü hamiyet ü himmet ve tahsîl-i me’ârifeye mevkûf olan ittifâk u ittihâd, her milletin se’âdet ü selâmetini ve aksi ya’nî nifâk u teşettüt, mahv u perîşânîsini mûcibdir. Müslimânların ise imâmu’l-müslimîne itâ’atleriyle uhuvvet-i dîniyyeleri cihetiyle, bu ittihâd ve anın zımındaki medeniyete nâ’iliyyet için mecbûriyyet tahtında buldukları, bâlâda îrâd olunan edille-i müte’addide ile isbât olundu.”¹⁰⁴

3.2.8.3. İTTİHAD-I İSLAM’IN FAYDALARI VE MEDENİYETE KATKILARI

İttihad-ı İslam ile daha önce tatbik olunan medeniyet dairesi tesis edilip genişleyecek ve bu medeniyet dairesine girmekte ayak direyenler iaat eltına alınacaktır. Esad Efendi medeniyet dairesinin gelişebilmesi ittihadın gerekli olduğunu Arap

¹⁰¹ Kur’an-ı Kerîm, Haşr Süresi, 2. Âyet-i Kerîmesi’nin sonu: “Ey akıl sahipleri! İbret alın!”

¹⁰² “Ey akıl ve fikir sâhipleri! Uyanın!”

¹⁰³ A.g.e., s. 4.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 30.

yarımadasında İttihad-ı İslamla ayrı ayrı yaşayan memleketlerin iaat altına alınıp, emniyet ve güveninin tesis edileceğini belirtmiştir: “Başta Yemen, Necd ve Arap yarımadası yek vücüd hareket edecektir. ‘Şimdi de ittihâddan hâsıl olacak olan menâfi’ u fevâ’idle âlem-i medeniyete edilecek hıdmetin bir nebzesinden bahs edelim: Maksadın o cihetine şurû’dan evvel şurası arz olunur ki, Dîn-i İslâm ile, anın cümle-i mukteziyyâtından olan medeniyetin menşe’-i zuhûru, Cezîretü’l-Arab’dır. Cezîretü’l-Arab, âdetâ şu şimdiki âlem-i medeniyetin vâlididir. Hâl böyle iken, merkez-i Saltanat-ı Seniyye’ye bu’diyyetle berâber araya giren gavâ’il sebebiyle Devlet-i Aliyye şu asr-ı se’âdet-hasr-ı Azîz’e kadar oraları hakkıyla nazar-ı dikkat ü i’tinâyâ alamayup ve hele Yemen tarafları lâyıkıyla taht-ı inzibâta konulamayup bu cihetle menâfi’-i zâtiyyesini arayan birtakım ru’esâ-yı kabâ’il ü meşâyihin tesallutâtından kurtulamamışidi.”¹⁰⁵

Esad Efendi, özellikle Necd ve Yemen etrafındaki kabilelerin itaatinin gerçekleştirilmesi gerektiğini, kurulacak yeni birliklerle güvenlik zaafiyeti çıkarabilecek beldelerde emniyet ihdas edilebileceğini vurgulamıştır. “Rûz-i cülûs-i meyâmin-me’nûs-i şâhâneleri, hakikat-i mebd-e’-i terakkî vü se’âdet ve gıpta-fermâ-yı a’sâr-ı eslâf olan zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâd-şâhînin ihyâ-yı milk ü millet hakkında mebzûl olan efkâr-ı merâhim-düsâr ve kademât-ı se’âdet-âyât-ı cenâb-ı şehen-şâhîlerinin ziyâ-pâş-ı uyûn-ı umûm olan me’ser-i celîle ve muvaffakiyyât-ı cemîleleri cümle-i aliyyesinden olarak bundan mukaddem Yemen ve Necd kıt’alarınca iktizâ eden ıslâhât bi’l-icrâ, oraların idâresi dahî taht-ı inzibâta alınarak Yemen’de Yedinci Ordu nâmıyla bir de Ordû-yı Hümâyûn teşkîl ve bu sebeble etrâfda bulunan Kabâ’il-i Arab’ın istihsâl-i esbâb-ı medeniyet ü se’âdeti için merkez-i icrâ’ât olan Yemen kıt’a-i mühimmesinin mebnâ-yı âsâyîş ü emniyeti, hakikaten te’mîn ü tahkîm buyuruldu ki, bu muvaffakiyyet-i se’âdet-gâyet, mahzâ ikdâmât-ı mahsûsa-i cenâb-ı pâd-şâhile hâsıl olarak, devlet ü millete ve âlem-i İslâmiyyet ü medeniyete bir büyük ni’metdir.”¹⁰⁶

Burada İttihad-ı İslam siyaseti bir medeniyet tezi olarak yorumlanmaktadır. Müslüman toplumların bedevilikten, cehaletten ve gerilikten çıkarak medenileşmelerini sağlayan bir yol olarak görülmektedir.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 30.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 31.

3.2.9. ŞERİATIN EMİRLERİNİN İTTİHAD-I İSLAM PRENSİPLERİ OLARAK FORMÜLÜZE EDİLMESİNE DAİR SÖYLEM

İslam tarihi, medeniyet söylemi gibi mevzular İttihad-ı İslam ile temellendirildiği gibi şeriatla bu açıdan değerlendirilecektir. Şeriat ile İttihad-ı İslam'ın aynı anlama geldiği vurgulanacak ve şeriatın emirlerinin İttihad-ı İslâm'ı önerdiği ileri sürülecektir.

3.2.9.1. NAMAZIN ÖNEMİ

Hz. Muhammed Medine'ye hicret edince ilk iş olarak bir mescit bina etmiştir. Mescidin yapımı tamamlandıktan sonra Müslümanlar namazlarını camide cemaatle kılmışlardır. İmamlığı peygamberimizin bizzat kendisi yapmıştır. Peygamberimizin zamanında Mescid-i Nebevî'nin dışında mahallelere mescitler yapılmış ve peygamberimiz bu mescitlere namaz kıldırarak imamlar görevlendirmiştir. Bu mescitlerde vakit namazları kılınmış ancak cuma namazları hep Mescid-i Nebevî'de kılınmıştır. Özellikle dinimiz cemaatle namaz kılmanın derecesini daha yüksek olduğunu bildirmiş ve müminlerin bir arada olmasını öğütlemiştir. Namaz Allah ile buluşmaktır ve burada Müslümanlar bir arada gerçekleştirmekle bir bakıma birlik ve beraberliğin tesisinde önemli bir adım atmaktadırlar.

Gerek beş vakitte bir arada olmak gerekse Cuma salatında büyük kitleler halinde bu ibadeti ifa etmek, cümlesinin ittihad etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Cemaatle namazın fert ve toplum hayatına önemli katkıları vardır. Cemaatle namaz birlik ve beraberliğin pekişmesini, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı sağlar.¹⁰⁷

Esad Efendi namazla müminler arasında birlik ve beraberliğe dikkat çekmiş, Cuma namazında büyük bir kitlenin ittifakı gözler önüne sermiştir: "Bunun dahâ küçüğü ve esbâb-ı se'âdet-i ittihâdın en büyüğü ki salât-ı cum'a ile hergün beş vaktde, ifâsı farz-ı ayn olan salâtın cemâ'atle edâsına me'mûriyyetdir. Cemâ'at ki, ictimâ' demek olup, uhuvvet-i dîniyye cihetiyle, ittifâkı iltizâm eder."¹⁰⁸

3.2.9.2. HAC HUSUSUNUN ÖNEMİ

İslamın en önemli ibadetlerinden biriside Hac görevini ifadır. Gerek ayetlerde gerekse hadislerde bu önemli görevin ehemmiyeti ve tatbiki edilişi üzerinde durulmuş, Müslümanlar için hangi menfaatleri sağlayacağı hakkında malumat verilmiştir.

¹⁰⁷ <http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/cemaatle-namaz-kilmanin-hukmu-ve-onemi/5906>

¹⁰⁸ Esad Efendi, a.g.e., s. 15.

“İnsanları hacca çağır, yürüyerek veya incelmış binekler üstünde(uzak yollardan)her derin vadiyi aşarak sana gelsinler.”¹⁰⁹ ayeti celilesiyle, dünyâda ne kadar Müslimân var ise, hacc-ı şerîfi, farîza-i zimmet bilmişlerdir.

Hadislerde de Hac vazifesinin ve kutsal toprakların ziyaretindeki önem tafsilatıyla anlatılmış, Peygamberi Zışan efendimizin sözüne binayen (Kim benim kabrimi ziyâret ederse, ziyâret eden için şefâ’atim vâcib olur.) Müslümanlar hem Kabeyi hemde arkasından Resulu Ekremi ziyareti bir görev bilmişlerdir.

“Neyyir-i minber-i burc-ı risâlet (âlâ sâhibihî efdalü’s-salât ve ekmelü’t-tehiyyât) efendimiz hazretlerine inzâl buyurulup ümmet-i merhûme-i Muhammediyye’nin, dâreynde kâfil-i se’âdet ü selâmeti olan Kur’ân-ı Kerîm’de {Ve li’llâhi ale’n-nâsi}¹¹⁰ ilâ âhrihî, fermân-ı celîl-i İlâhîsiyle hôş-nişînân-ı Memâlik-i İslâm, ziyâfet-hâne-i amîmü’n-nevâl-i Haremeyn-i Muhteremeyn’e da’vet ve {Men dehale-hû kâne âminâ}¹¹¹ mâ’ide-i emânı, nihâde-i pîş-hân-ı inâyet ve ebr-i dürer-perver-i nâtika-i {Men zâra kabrî, vecebet le-hû şefâ’atî}¹¹² beşâret-i aliyyesiyle teşnîf-i sımâh-ı ümmet buyurulalıdan berü dünyâda ne kadar Müslimân var ise, hacc-ı şerîfi, farîza-i zimmet bilmişlerdir.

Bu fermân-ı Celîl-i Rabbânî ile irâde-i cenâb-ı peygamberîden haber-dâr olup da istitâ’at-i mâliyye ve bedeniyeyi hâ’iz bulunan ehl-i îmân, kâfile kâfile cânib-i Hicâz-ı se’âdet-tırâza azîmet eylemekde bulunmuşlardır.”¹¹³

Esad Efendi, risalesinde, böyle bir mekânda senede bir defa dünyanın dört bir yanından gelen Müslümanlar burada cem ettiklerini, farklı memleketlerden gelip farklı devletlerin itaati altında olan bu insanların hiç birisi arasında Hacda fark olmadığını vurgulamış, din kardeşliği hususuyla bir araya gelen müminler bir dairede ittihadı girecekelerini ve halifeye itaate devam edeceklerini belirtmiştir. Dünya saadeti ve âlemi İslamın bekası için buradaki ittihadı her haliyle büyütmenin ve sağlamının elzem olduğunu, bunun bizlerin yanı sıra başka milletlerin eserlerinde de ehemmiyetinin dile getirildiği ortaya koyan Esad Efendi’ye göre; ayet ve hadislerin tatbiki ve ittihad dairesinin gelişmesinde, Hac görevini yapanlar bu birlikteliği sağlamalada, dayanışmayı

¹⁰⁹ Kuran-ı Kerim, Hacc Suresi 22/27. Ayetler

¹¹⁰ Kur’an-ı Kerîm, Âl-i İmrân Süresi, 97.Âyet-i Kerîmesi’nin ortaları: “... Allâhü Teâlâ için, insanlar üzerine...”

¹¹¹ Kur’an-ı Kerîm, Âl-i İmrân süresi, 97. Âyet-i Kerîmesi’nin başları: “...Oraya giren emniyette olur...”

¹¹² Hadis-i Şerif: İmâm-ı Bezzâr:“Kim benim kabrimi ziyâret ederse, ziyâret eden için şefâ’atim vâcib olur.”

¹¹³ Esad Efendi, a.g.e., s. 14.

arttırmada önemli bir vazifeye sahiptiler. Ona göre; filhakika bu ibadet sosyal birlikteliğe ve uhuvviyete müsbet tesir edecektir.

“Ma'lûmdur ki böyle bir makâm-ı mübârekde senede bir def'a ictimâ'na fermân-ı İlâhîte'alluk eden ağniyâ-yı ehl-i îmânın kâffesi, bir memleket yâhûd bir kıt'a sekeneşi ve bir devlet teb'ası olmayup, herbiri diyâr-ı âhardan gelmişlerdir.

“Dîn-i İslâm, kâffe-i mu'âmelât-ı hukûkda müsâvât-ı mutlaka emr etdiği gibi, o sırada dahî beyne'l-huccâc bir derece müsâavât vardır ki, bir sâhib-servet ü yesârla bir dervîş-i hırka-pûşun aslâ farkı yoktur.”¹¹⁴

“İmdi, senede bir kerre bu kar Ehl-i İslâm'ın bu sûretle cem'inden maksûd-ı hikmet-nümûd-ı Rabbânî, beynlerindeki uhuvvet-i dîniyeleri sebebiyle bütün efrâd-ı Müslimîn'in bir dâ'ire-i ittihâda girmeleri ve böyle bir mahall-i mukaddesde, kâffesi mütesâviyen hem-hâl-i vifâk olarak te'âtî-i efkâr-ı ittifâk ve mahv-ı vücûd-ı şikâk u nifâk ederek, merkez-i celîl-i hilâfetin evâmirine itâ'atde devâm eylemeleridir.¹¹⁵ Hacc-ı şerîf ise, ihrâz olunacak ücûrât-ı ma'neviyyeden başka, se'âdet-i dünyeviyyenin medâr-ı husûl ü bekâsı olan ittihâd-ı Müslimînin büyük bir medâr-ı cemîl ve sebeb-i celîldir.”

Bu cihet bizce rehîn-i rütbe-i bedâhet olduğu gibi, her ciheti bir esâs-ı celîl-i hikmete mebnî olan ve se'âdet-i dâreynimizi taht-ı zımânına alan Dîn-i İslâm'ın ulüvv-i şân u şerefi, ba'z-ı Hıristiyân ukalâsının dahî müsellemidir.”¹¹⁶

Risalede Esad Efendi, müslümanlar için haccın önemini vurgulayan Fransız kâtip Mösyö Mismere sözlerine atf yapmış ve nitekim Mösyö Mismere* nâmında biri, hakâyık-ı Dîn-i İslâm'a dâ'ir te'lîf eylediği risâlede, “Dîn-i İslâm'ın cümle-i muhassenâtından biri de hacc-ı şerîf mâddesi olup, eğer Müslimânlar bunun hakîkatini lâyıkiyla bilüp de andan tevellüd edecek ittihâda nâ'il olurlar ise, o günden i'tibâren bütün devlet ve milletlere müsâbekat ederler.” demiştir.¹¹⁷

“İşte, Dîn-i İslâm'ın celâlet-i kadrini milel-i sâ'ire ukalâsı da i'tirâf ediyor. Biz de me'a't-teşekkür, beyân ederiz ki, dînimiz hakîkatem dünyevî ve uhrevî esbâb-ı se'âdet ü selâmetimizin kâffesini hâvî ve câmi'dir.”¹¹⁸

¹¹⁴ A.g.e., s. 14.

¹¹⁵ A.g.e., s. 15.

¹¹⁶ A.g.e., s. 15-16.

*Fransız Sefaretinde görev yapan Fransızca kâtabi olup, Girit meselesinde oluşturulan heyette görev almıştır.

¹¹⁷ A.g.e., s. 16.

¹¹⁸ A.g.e., s. 16.

3.2.10. İSLAM MEDENİYETİNİN KAYNAKLARI İLE BATI MEDENİYETİNİN KAYNAKLARI HUSUSUNDAKİ KARŞILAŞTIRMA

Avrupa medeniyeti denilen husus nice zahmetlerin ve hizmetlerin sonucunda vücuda gelirken, İslam, bu medeniyetin kaynağını oluşturuyordu. Endülüs başlı başına Avrupa kıtasını aydınlatacak kudrete sahipti ve Müslümanların payı burada büyüktü.

Esad Efendi risalesinde, İslam medeniyetinin bitmez tükenmez bir menba olup, menbainın medeniyet-ü insâniyye olduğunu, İslamın ilk emrini tatbik edenlerin hem siyasi, hem askeri hem de bilim ve medeniyette büyük mesafeler kat ettiklerini belirtmiştir. İslam medeniyetinin diğer medeniyet halkalarına kaynaklık ettiğine dikkat çekmiştir. “Avrupa kıtası zor ve meşakkatli senelerden sonra ancak inkişaf edebilmişlerdir. Âsârına gıpta olunan düvel-i mütemeddine, o medeniyeti nice yüz senelerde buldular. Ne kadar zahmetler çektiler, ne kadar fidâ-kârlıklar eylediler.”¹¹⁹

“Dîn-i İslâm ise medeniyetin menba’-ı aslî ve dâ’imîsidir. Hattâ bin humbâzlarla te’sîs ü terakkîsine mazhar oldukları Avrupa medeniyeti, evvelâ Cezîretü’l-Arab’dan ya’nî Müslümânlardan intişâr eyledi. Kuzey Afrika yoluyla Endülüste büyük bir medeniyet kuran Müslümanlar burada dini bilimlerin yanı sıra medeniyette ve bilimdede ileri gitmişler, Avrupa kıtasının inkişafında mühim katkıları olmuşlardır.

El-hâsıl İslâmiyyet, menba’-ı medeniyet ü insâniyyetdir. Hem öyle bir menba’-ı cezîl ki, andan dâ’imâ mâ’ü’l-hayât-ı se’âdet ü medeniyet cereyân ediyor.”¹²⁰

3.2.11. HRİSTİYANLAR ARASINDAKİ MEZHEP AYRILIĞI VE BAŞLARINA AÇTIKLARI GAİLELER

Tarihi vesikalardan ve yaşananlar bize gösterdiği toplumlarda birlik ve beraberlik tesis edilemediği vakit insanlar önce birbirini yemeye başlarlar. Bunuda birçok sebebe dayandırabilirler. İdeolojik, siyasi tezahürler, din ve mezhep ayrılıkları ve beraberinde getirdiği kavgalara herkes şahit olmuştur. Şöyleki Hristiyanlar arasındada hem siyaseten hem de mezhep kavgaları yaşanmıştır acımasızca birbirlerini katletmişlerdir. Kimi zamanda Müslümanlar hücum eylemişler, birçok sıkıntıya sebebiyet vermişlerdir.

---

¹¹⁹ A.g.e., s. 16.

¹²⁰ A.g.e., s. 17.

“Ta’rîhler mütâle’asından hâsıl olan ma’lûmâtındandır ki, bir zemân, Hıristiyânlar Ru’esâ-yı Rûhâniyyesi Roma’da cem’iyyetler akdiyle, bütün Hıristiyânı ittihâda da’vet etdiler. Birbirini müte’âkıb teşkîl etdikleri Ehl-i Salîb ordularıyla nihâyet Kudüs-i Şerîf’i, eyâdî-i İslâmiyân’dan zabt u nez hâl’ eylediler.

Bunun illeti, ol vakt mevcûd olan kuvve-i İslâmiyye’ye teşettüt ü nifâk taryân ederek, merkez-i vâhidden ayrılıp vücûb-ı ittihâdın lâyıkiyle derk ve muktezâsınca hareket olunmaması idi.

Lâkin yine çok geçmeksizin o mütegalibe, ol havâliden sürülüp çıkarıldı. Hikmeti dahî, tecceddüd eden ittihâda ilâve olunan gayret ü hamiyet idi.”¹²¹

“Avrupa Hıristiyanlarının ol vakt te’assubları ber-kemâl olduğundan, kuvve-i mevcûdelerini edyân-ı sâ’ire eshâbının ve husûsuyla cem’iyyet-i ehl-i îmânın mahv u tefrîkına hasr etdiler. Bi’d-defe’ât Müslimânlara hücûmlar eylediler.”¹²²

Esad Efendi Avrupada yaşanan büyük mezhep kavgalarına dikkat çekmiş, Hıristiyanların mezhep uğruna birbirlerini acımasızca kırdığını, lakin Müslümanların en kudretli dönemlerinde bile gayri Müslümlerin zarar görmediğini vurgulamıştır. “Katolikler ile Protestanlar birbirlerine düşüp, Avrupa, Protestan kanıyla lâle-zâra döndü. Nice cânlar, demir kafesler içinde diri diri âteşlere atıldı. Elleri, ayakları birer kazığa rabt olunarak, ortalarından yarıldı. Müslümanların ise kuvvet ü satvetleri bütün dünyâyı kendilerine râm ettiği vaktlerde bile bi-gayr-i hakkın, kimsenin burnu kanamadı.”¹²³

3.2.12. ORTAK LİSAN SÖYLEMİ

Esad Efendi İttihad-ı İslam için dünyadaki Müslümanların birbirini anlayabileceği bir ortak dile sahip olması gerektiğini vurgular ve bu dil sayede birliğin daha rahat gerçekleşebileceğini savunur. Özellikle İslam dünyasının lideri konumunda olan Devlet-i Ali Osmaniye’nin sınırları içinde konuşulan dile vurgu yapar. Hac ibadetinde bir araya gelen Müslümanlara âlim ve şeyhlerin, her birinin anlayabileceği bir dil ile vazü nasihat etmeleri gerektiğini söyler. Bu dilin Osmanlının dilidir, İslamın sancaktarlığını taşıyan Devleti Ali Osman aynı zaman da hadımül haremeyndir. Hac görevini ifa etmek için gelenler aynı zamanda Devleti Ali Osman’ın misafirleridir. Herkesin anlayabileceği bir lisan ile ahvalin paylaşılması, her taraftan gelen

¹²¹ A.g.e., s. 17.

¹²² A.g.e., s. 18.

¹²³ A.g.e., s. 18.

Müslümanların dertlerinin anlaşılabilmesine zemin hazırlayacağı gibi, kardeşlik hukukunda gelişmesine katkı sağlayabilecektir.

“İşte evvelâ bunun çâresine bakup kâffe-i kabâ’il ü aşâyire farîza-i itâ’at ve uhuvvet-i dîniyye ve kânûnumuzun bütün nev’-i beşerin kâfil-i se’âdeti Kânûn-ı İslâmiyye olan Şerî’at-i Muhammediyye olup, siyâsiyye ciheti dahî yine andan iktibâs ile vaz’ olunduğunu, zihnlere yerleştirmek için esnâ-yı hacc-ı şerîfde ulemâ ve fusahâdan ba’zıları bunlara anlayabilecekleri lisânla va’z u nasîhat ile Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye’nin İmâmü’l-mü’minîn ve Halîfe-i Rû-yı Zemîn olduğunu ve bu devlet-i ebed-müddetden başka kaviyyü’ş-şevket bir İslâm devleti olmadığını¹²⁴ vurgulamak icap eder.

Ortak bir lisan ile anlaşamadığımızdan ne biz sıkıntıları hakkında nede onlar bizim ahvalimiz hakkında bilgi sahibi olabiliyorlar. Aramıza asr-ı devletler nifak soktuklarında düşmanlıklar çıkıyor ve ortak bir lisan çözüp ile anlatabilmenin kabil olmadığını açıklayan Esad Efendi “İttihâd için zahmet ve ihtiyâr-ı külfete hîç hâcet yoktur. Çünkü pîş-vâ-yı se’âdet ü selâmetimiz olan Dîn-i Mübîn-i İslâm, kâffe-i Ehl-i İslâm’ın (İmâmü’l-Müslimîne) itâ’atini emr edip, bir taraftan da her sene birtakım ehl-i îmânı bir mahall-i akdesse cem’ ediyor. Binâ’en aleyh, bunun kadrini bi’l-mülâhaza, her sene mevsim-i hacc-ı şerîfde ictimâ’ edip ekserîsinin âdât ü ahlâk u lisânları mechûlümüz olan dîn kardâşlarımızın ahvâlinden bu ictimâ’ sâyesinde haber-dâr olarak farîza-i itâ’at ü ittihâd ve lezzet-i medeniyyeti anlara da izâka ve terkîn edip, anlar da bizim kânûn u ahvâlimizden haber-dâr olmalıdırlar”¹²⁵ sözleriyle vurgulamıştır.

Esad Efendi risalesinde halen ittihadı islamın önemini layıkıyla idrak edemediğimizi, sınırlarımız içinde yaşayan Müslüman tebaanın hem birbirlerine düşman nazarıyla baktıklarını ve gaflet içinde olduklarını belirtmiştir. “Ma’lûmdur ki, biz bir vatan içinde yaşadığımız hâlde, ittihâdın derece-i vücûbunu lâyıkiyle idrâk edemiyoruz. Etrâfımızda hayme-nişîn-i bedeviyet olan Urbân ve ba’z-ı aşâyir hâlâ ittihâd ile farîza-i itâ’at ve hüsn-i îtilâfı fehm edemediler. Afrika’da ve Yemen içerilerinde ve Haleb ve Şâm ve Bağdâd ve Basra taraflarında bâdiye-peymâ olan Urbân’ı ve ba’z-ı Ekrâd hâlâ bize ve birbirlerine düşman nazarıyla bakıyorlar. Tevhîdde müte’ahhid ü müttehid ve lisân ü nâmca muhâlîf ve dînen merkez-i celîl-i hilâfet-i

¹²⁴ A.g.e., s. 21.

¹²⁵ A.g.e., s. 19.

kübrâya itâ'ate mecbûr birçok akvâm, bu dekâyıktan ve yek-diğerlerinin ahvâl-i hakikiyyelerinden gaflet beliyyesiyle ittifâk edemiyorlar.”¹²⁶

3.2.13. MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE ALINACAK ÖNLEMLERE DAİR SÖYLEM

19.yy'da Osmanlı devleti içerisinde artan misyonerlik faaliyetleri devletin bekasını, siyasi ve sosyal yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Misyonerlik faaliyetleri kapsamında ve eğitim adı altında pek çok okul ve dernek kurulmuştur. Bu okullar ve dernekler vasıtasıyla Osmanlı devleti içerisinde yaşayan azınlıklara milli benlik ve ayrılıkçı düşünce tohumları ekilmiştir. Zaman içerisinde yapılan bu faaliyetlerin sonuçları hem siyasi iktidarı hemde Müslümanların arasındaki birlik ve kardeşliği yıkıcı manada etkileyecektir.

Zühtü Paşa'nın 1893 tarihinde II. Abdülhamid'e sunduğu raporda yabancı okulların Türkiye'de Hristiyanlığı yaymak, halkın Padişaha ve devlete bağlılığını sarsmak, azınlıkların dillerini ve milli duygularını uyandırarak devlete başkaldırmaya teşvik etmek, batılı Hristiyan devletlerinin güçlü ve üstün oldukları inancını pekiştirecek batı hayranlığı ve taklitçiliği yaratacak yabancı okulların peşi sıra açıldığını sunmuştur.¹²⁷

3.2.13.1. İSLAM ÜLKELERİNE ÂLİMLERİN GÖNDERİLMESİ

Misyonerlerin bu faaliyetlerine karşı ehl-i İslamı irşad edecek, dini mübini öğretip tatbik ettirecek, gönüllere su serpecek âlim ve şeyhlerin bu beldelere gönderilmesi zaruri hale gelmiştir. Asya, Kuzey Afrika, Fas ve Balkanlar Hristiyan mezheplerini yaymak için İslam beldelerini hedef seçen misyonerlerle doludur.

Misyonerlerin cirit attığı ve birliği bozma çabası güttükleri yerlerde bulunan İslam ahalisi merkezden gönderilecek bu âlimlere muhtaç olduğunu Esad Efendi risalesinde belirtmiştir. “İslav ittihâdıyla Katolik ve Protestan Mezhepleri'nin neşri için ba'z-ı taraflarda Ehl-i İslâm üzerine yağmur gibi misyonerler yağıyor. Bu yolda ihtiyâr etmedikleri fidâ-kârlıklar kalmıyor. Dâ'imâ sâde-dilân-ı İslâm'ı iğfâle sa'y ediyorlar. Anların yapıdıkları gibi olamaz ise de bârî bâlâda zıkr olunduğu üzre, merkezdeki cem'iyet ma'rifetiyle, Fâs taraflarıyla Asyâ ve sâ'ir-i kâffe-i hükûmât-ı müteferrika-i

¹²⁶ A.g.e., s. 19-20.

¹²⁷ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, 18.b., Ankara: Pegem Yayınevi, 2010, s. 247.

İslâmiyye ahâlîsine, vecîbe-i itâ'at ü ittihâdın telkîn ü neşri ve lezzet-i medeniyyetin izâkası için cesîmca şehirlerine ulemâdan muktedir zevât gönderilmeli ve o vâsıtalarla vazîfe-i da'vet icrâ olunmalıdır.’’¹²⁸

‘‘Çünkü anların dekâyıkı fehme kâfi kudret-i ilmiyyelerinin fikdânı cihetiyle merkezde bulunan hamîyyet-perverân-ı İslâm'ın nesâyihine muhtâcdırlar.’’¹²⁹

3.2.13.2. EĞİTİM KURUMLARININ AÇILMASI VE EĞİTİMİN ÖNEMİNİ

II. Abdülhamid devri aynı zamanda Tanzimat kararlarının uygulandığı bir devir özelliği taşır. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile modernleştirilmeye çalışılan eğitim sistemini düzene sokma ihtiyacı doğmuştur. Böylece Maarif Nezareti bünyesinde Rüşdiye ve İdadi müdürlükleri tesis edilmiştir. Bu dönemde kurulan diğer okullar şunlardır: Sultaniler, Galatasaray'da kurulan ilk liseye verilmiş olan Mekteb-i Sultani daha sonra orta öğretim basamağının üst sınıflarını teşkil etmek üzere vilayet merkezlerinde açılması düşünülen okullara denildi. Mülkiye Mektepleri, yönetim mekanizmalarını işletecek bilgi ve beceriye sahip kişiler yetiştirmek amacıyla oluşturulmuştu. Aşiret Mektepleri, bu dönemim kuruluşlarından birisidir. 1892'de Arap aşiret çocukları için İstanbul'da kurulmuş ve sonra Arnavut ve Kürt çocuklarında alındığı bir kuruluştur. 1878 yılında açılan öğretmen yetiştirmek maksadıyla kurulmuş okul ise Darül Muallimin'dir.¹³⁰

Esad Efendi de bu tarihi şartların ve bu eğitim hareketini başlatan siyaseti, benimseyen biridir. İttihad-ı İslam tezini de bunlarla bütünlüklü bir biçimle ele alır. Eğitimi teşvik eder ve ittihadın en mühim temellerinden biri olarak değerlendirir. Eğitim aracılığıyla Müslüman toplumlar arasında önemli bir bütünleşmenin sağlanabileceğine inanmaktadır.

Eğitimin ve bu eğitimi verecek olan ehli zevatın önemine değinen Esad Efendi ayrıca Lisan-ı Osmani üzerinde durmuş, Bosnadan tutunda Anadolu'ya, oradan Arabistan ve Kürt bölgelerinde bulunan okullarda bu Türkçe okutulduğunu ve açılacak okullar ile birlikte Lisan-ı Osmaniye'nin okutulmasının lisan-ı ittihadı katkısının bulunacağını beyan eylemiştir.

‘‘Demek oluyor ki, medeniyyet ve ittihâdın esbâb-ı esâsiyye-i husûlünden biri de me'ârif imiş. Burası, güneş gibi âşkârdır. Çünkü se'âdet-i mâddiyye ve ma'neviyyeyi

¹²⁸ Esad Efendi, a.g.e., s. 26-27.

¹²⁹ A.g.e., s. 27.

¹³⁰ Yaşar Baytal, a.g.e., s. 29-30.

mûcib olan medeniyet ü ittihâd, me'ârif sâyesinde olur. Bir taraftan da bu dakıkaya i'tinâ ister. Çünkü mâddî ve ma'nevî, dâhilî ve hâricî, hâsılı kâffe-i se'âdet ü selâmetin mevkûfun aleyhi, me'ârifdir.¹³¹ ‘‘İşte me'ârifin şu şiddet-i lüzûmuna mebnîdir ki, zât-ı hazret-i pâd-şâhî dâ'imâ terakkî-i se'âdet ve kuvvet-i devlet ve tezâyüd-i servet-i teb'a ve ma'mûriyyet-i memleket hakkında mebzûl olan efkâr-ı merâhim-düsâr-ı şehri-yârîleri iktizâ-yı celîlince, memâlik-i şâhânelerinde taraf taraf müte'addid mektebler güşâd olundu ve hâlâ da olunmaktadır. Der-Se'âdet'de bir de Dâru'l-Mu'allimîn-i Rüşdiyye nâmıyla bir mekteb güşâd olunarak, oradan muktedir mu'allimler yetişüp taşralarda açılan mekâtibe sevk u i'zâm buyuruluyor. Anlar, se'âdet-i mâddiyye ve ma'neviyyenin esbâb-ı esâsiyye-i husûlünden olan vücûb-ı me'ârif ü ittihâd-ı lisân kâ'idesine tevfiikan, buldukları mahallerde Lisân-ı Osmânî üzre ta'lîm ediyorlar. Meselâ Bosna'da bulunanlar Boşnak çocuklarına (Yedân) nokta okutmayup Türkçe okuduyorlar. Arabistan'da, Kürdistân'da hâsılı her yerde bu kâ'ide cereyân ediyor. İmdi, ahâlîmiz de devletimizin bu inâyetinin kadrini bilerek ve mefrûz-ı zimmetimiz olan du'â-yı devâm-ı eyyâm-ı ömr ü şevket-i hazret-i pâd-şâhîyi dâ'imâ tezkâr u tekrâr ile tezyîn-i lisân-ı sadâkat ederek mekteb olmayan mahallerde hemân lüzûmu kadar mektebler açup,¹³² Me'ârif-i Nezâret-i Celîlesi'nden mu'allimler talep etmeli ve hâricen, bâlâda arz olunan tedâbîre mürâce'atla berâber dâhilen dahî işbu vesâ'il-i se'âdete teşebbüs olunmalıdır.’’¹³³

---

¹³¹ Esad Efendi, a.g.e., s. 27.

¹³² A.g.e., s. 27-28.

¹³³ A.g.e., s. 28.

SONUÇ

Doğu dünyasının büyük sosyoloğu İbn-i Haldun ünlü eseri ‘Mukaddimesinde’ insan ile devlet kavramını özdeşleştirmiş, doğan insanlar gibi kurulan devletlerinde bir vakit sonra kudrete sahip olacağını, ama zaman içinde çıkan arızalarla bu kuvvetten eser kalmayıp tıpkı insanlar gibi ömrünün nihayete ereceğini, ‘Devletler Nazariyesi’ teorisinde vurgulamıştır. Hangi devlet olursa olsun ayakta kalabilmek için, dönem içerisinde vuku bulan arızaları giderebilmek adına devlet ricali ve mütefekkirler, birçok düşünceyi hayat geçirmek için büyük bir çaba sarf edeceklerdir. Medeniyet atılımları, günün koşullarına dayanan söylemler hep bir çare arayışıdır.

XVIII. ve XIX yüzyıllar Osmanlı Devleti için sancılı geçmiş, askeri, ekonomik ve siyasi alanda yapılan reformlar yeterince sonuç vermemiştir. Batı tarafından ‘Şark Meselesi’ adıyla hedefe oturtulan ve ‘Hasta Adam’ olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti aydınları, savunduğu fikirlerle, devletin istikbalini kurtarma derdine düşmüşlerdir. Lakin dış tazyik ve içeride yaşanan çekişmeler sorunların sağlıklı bir şekilde çözümüne engel olmuştur. Bünyesindeki ulusların birer birer kendisinden kopuşunu gören Osmanlı devleti, Müslümanlar için en önemli referans olan uhuvviyet ve İttihad kavramlarını hayata geçirecek, ama neticede yıllardır liderliğini yaptığı kardeş milletlerin kendisinden ayrılmasına önleyemeyecektir. II. Abdülhamid oynanan oyunu fark etmiş ama bugünümüzü bile etkileyen ayrılık ve nifak tohumlarına mani olamamıştır. Mezkûr zamanın tartışmalarını bugün bile rahatlıkla görmekteyiz. O dönem aydınları fikir ve icraatlarıyla tarihteki yerini almıştır. Başta II. Abdülhamid olmak üzere devlet bekası için kafa yoranların hedefi, devleti daim kılmaktı. Bunun için yapılanlara aslında bu perspektiften bakabilirsek daha iyi analiz edebiliriz. Çünkü hangi dönemde olursa olsun işin aslı, ahengi daha sonraki dönemlerde çıplaklığı ile ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde iş, bir bakıma görülen netice ile daha iyi anlaşılabilir. Her devirde politikalara yön verenler ve uygulayanlar kimi zaman acımasızca eliştirilirken yine aynı dönemde kurtarıcı ve yüce olarakta takdim edilebilirler. Abdulhamit dönemi bu tartışmanın alabildiğine yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

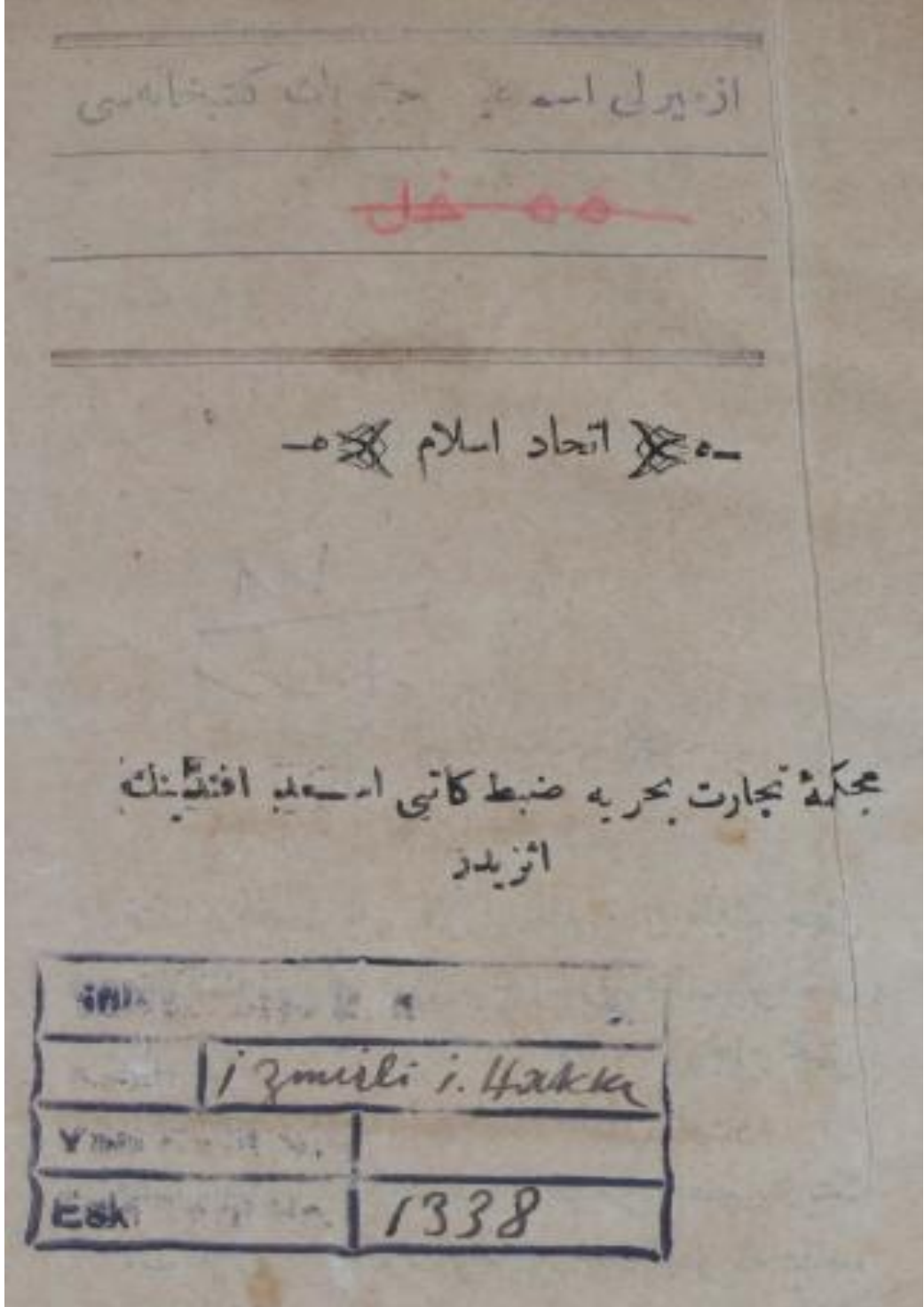
Tarih geçmiş ile bugün arasında bağ kurmaksa, sömürgeci devletlerin tuzağına düşen ve Devlet-i Ali Osmaniyyeden ayrılarak batı emperyalizminin baskısıyla gün be gün eriyen Müslüman toplumlar, belkide işin bu noktaya gelebileceğini

farketmemişlerdi. Çünkü en zor anlarında onlara yardım elini uzatan, kardeşlik hukukunu uygulamaya çalışan Osmanlı devletinin ardından, böyle sahipsiz kalabileceklerini belkide ummamışlardı. Çünkü işlediğimiz tez konusu, o dönem herkes adına bir şeyler yapmak istemenin diğer adıdır. Hazırladığımız tezimizde İttihad-ı İslam politikasının ortaya çıkışına etki eden sebepler, bu fikrin hayata geçirilmesine dair yöntemler, fikrin içeriği ve ilim adamlarının söylemleri üzerinde durulmuştur. Yine tezimizin ana bölümünü oluşturan Esad Efendinin İttihad-ı İslam adlı eserinde, yazarın İttihad-ı İslam ile ilgili söylemleri, analizleri, tespitleri, çözüm yolları o dönemde büyük ilgi gördüğü gibi, günümüzdede bu konu üzerinde kafa yoranlar için bir başucu kitabıdır.

Halen uluslararası politikada İslam ülkelerinin ahvali ve yaşadıkları sıkıntılar gün gibi ortadadır. Ortadoğu, Kuzey Afrika, Müslüman Güneydoğu Asya ülkeleri Balkanlar ve diğer coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar üzerinde uluslararası bir hegemonyanın derin bir baskısı bulunmaktadır. Dün ulus devlet fikriyle ayrılmış olan ülkeler, bugün mezhep ve cinisiyet kökenli daha küçük parçalara, daha önce kendilerine devlet kuranlar tarafından bölünmek istenmektedirler. Elleri bulunan bütün maddi imkânlar sömürülmekte ve ve kukla yönetimler ile terbiye olunmaktadırlar. Birlikten rahmet ayrılıktan gazap doğar sözü II. Abdülhamid döneminde ve tezimizde nasıl işlendiyse, bugün maalesef aynı serencamı izlemek hepimiz için olağan bir hale gelmiştir. İttihad-ı İslam fikri, belli bir tarihsel dönemde önemli bir siyaset olarak gündeme gelmiştir. İktidar, basın, aydınlar, kitaplar ve mecmualar etrafında önemli tartışmalara yol açmıştır. Günümüzde de İslamcılık bağlamında, bu fikir ve siyaset yine gündeme gelmekte ve yeni tartışmalara yol açmaya devam etmektedir.

Günümüzde halen önemli bir tartışma konusu olan İslamcılık ya da metinde ki orijinal ifadesiyle İttihad-ı İslam düşüncesinin tarihi temellerini ve düşünce temellerini anlamamız açısından Esad Efendi'nin bu risalesi halen en önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

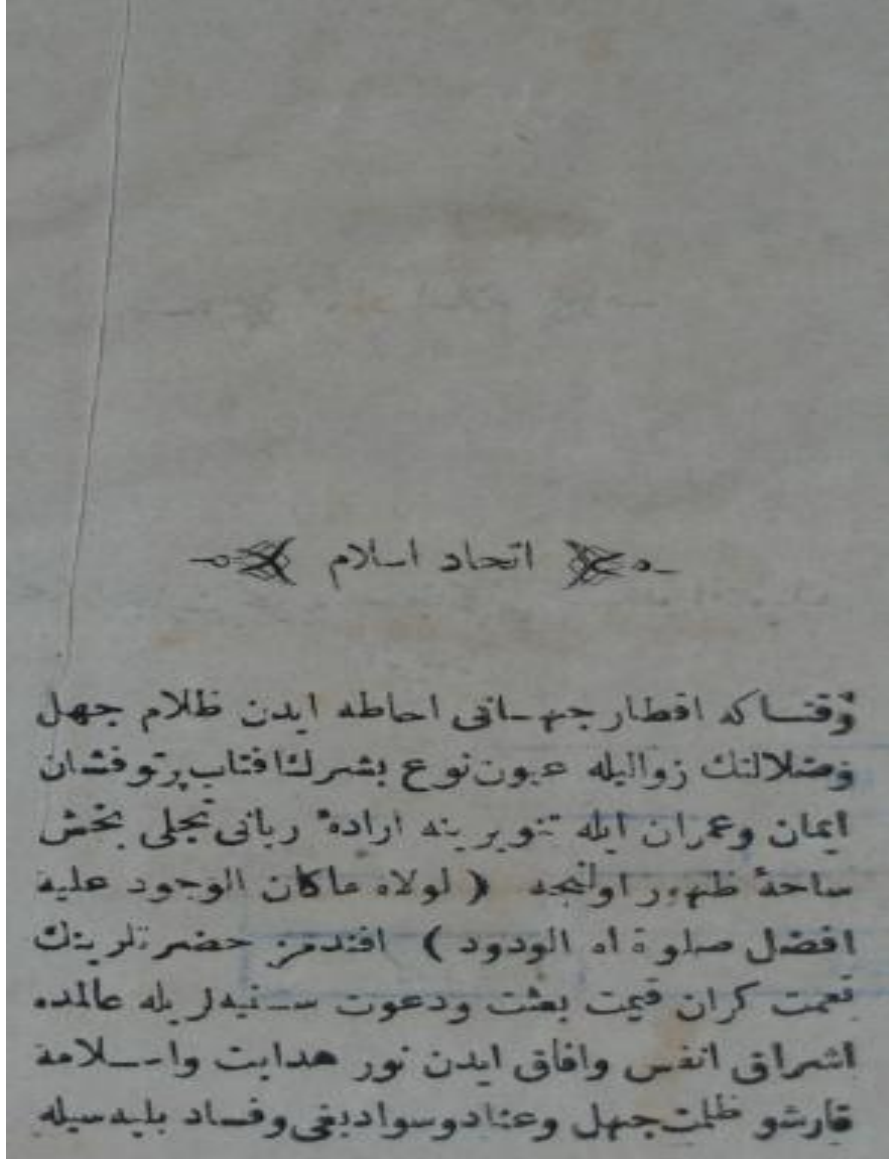
EKLER:

İZMİRLİ İSMÂ'ÎL HAKKÎ BEĞ KÜTÜB-HÂNESİ

İTTİHÂD-I İSLÂM

MAHKEME-İ TİCÂRET-İ BAHRIYYE ZABT KÂTİBİ ES'AD EFENDİ'NİN
ESERİDİR

İTTİHÂD-I İSLÂM

Vaktâ ki aktâr-ı cihâmı ihâta eden zalâm-ı cehl ü dalâletin zevâliyle uyûn-ı nev'-i beşerin âftâb-ı pertev-feşân-ı î mân ü 'umrân ile tenvîrine irâde-i Rabbânî tecellî-bahş-ı sâha-i zuhûr olunca, {*Lev lâ-hu mâ kâne'l-vücûd. Aleyhi efdalü salevâtu'llâhi'l-Vedûd*}¹³⁴ Efendimiz Hazretleri'nin ni'met-girân-ı kıymet-i bi'set ü da'vet-i seniyyeleriyle âlemde

¹³⁴ “Vedûd: Allâhü Te'âlâ'nın salâtı ve selâmı, bütün mahlûkâtın kendisi için yaratılana [Muhammed aleyhissalâtü vesselâm Hazretleri'ne] olsun!”

işrâk-ı enfûs ü âfâk eden nûr-ı hidâyet ü İslâm'a karşı zulmet-i cehl ü inâd ve sivâd-ı bağy u fesâd beliyesiyle

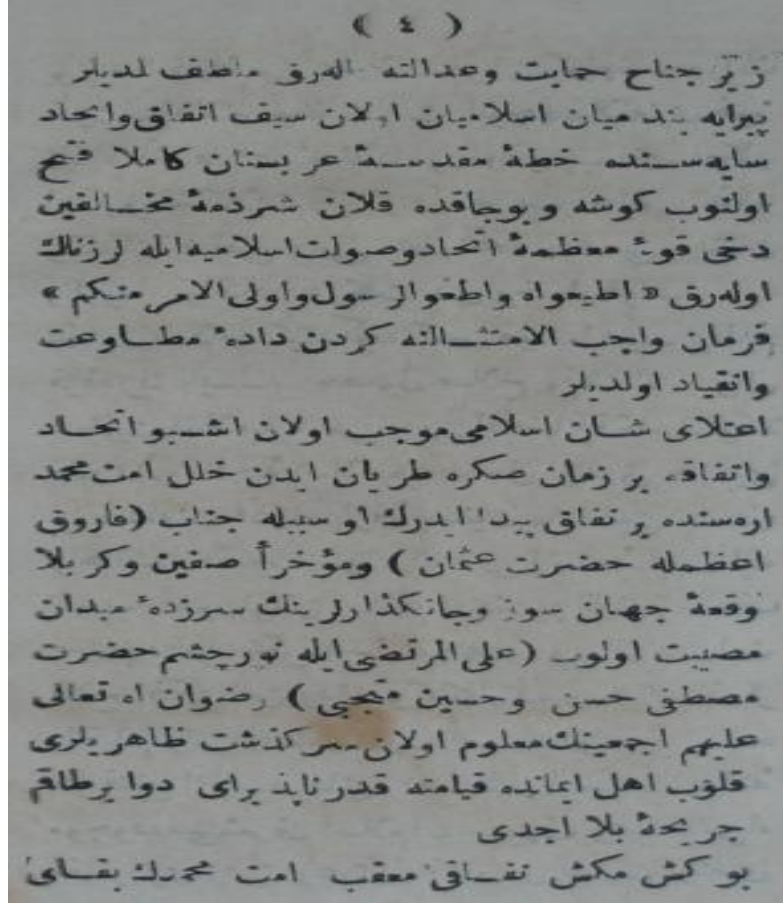
(۳)
پویندہ مغیلا نزار ضلالت اولان کوتہ۔ مورانک
خیرت جاہلانہ و مفسدت ابو جہلانہ لری قوہ
قادرہ اتحاد مسلمینہ تاب اور اولہ میوب انجامکار
او کرو ضلالت کردار « ضربت علیہم الذلۃ
والمسکنۃ » نص جلیلی منطوقجہ جہلہ سی پریشان
وتارومار وافتادہ درکات ذل و خمار اولدیلر
جمعیت اسلامیہ کیتد کجہ کسب قوت ایدوب برطاقم
فرقد رک ایسہ حصول صلاح ونظام احوالی
سطوت اسلامیہ مراجعتی اقتضا ایتکلہ او وقتہ
قدر دائرہ ناجیہ اسلامیہ داخل اولرق ہر بری
پر قطعہ نک فتحیہ بارقہ مدینت وانسانیتی تنسیرہ
واہالیستک قلوب سواد الودینی اشعۃ ایمان ایلہ
تنویرہ ما مور اولان اعظم امتک بر اللزندہ سیف
صارم دشمن شکن عدل وجہاد و بر اللزندہ رایت
فلاح افکن امن و داد و کوکلرندہ و دیلاستہ ذکر
وانقیاد او امر حضرت رب العباد اولدینی خالدہ
ہر قننی اقلیمہ ایاق با صدیلر ایسہ مسکنہ
موجودہ سنی شرف اسلام ایلہ مشرف و علی ما امرہ
مقدور لری نعمت رعیتلہ اکتفادن عبارت اولت لری

pûyende-i mugaylân-zâr-ı dalâlet olan kûteh-şu'ûrânın gayret-i câhilâne ve mefsedet-i Ebû Cehlâneleri kuvve-i kâdire-i ittihâd-ı Müslimîne tâb-âver olamayup, encâm-ı kâr, o gürûh-ı dalâlet-girdâr {Duribet aleyhimü'z-zilletü ve'l-meskenetü}¹³⁵ Nass-ı Celîli mantûkunca cümlesi perîşân ü târumâr ve üftâde-i derekât-ı züll ü hasâr oldular.

Cem'iyet-i İslâmiyye gitdikçe kisb-i kuvvet edip, birtakım fırkaların ise husûl-i salâh u nizâm-ı ahvâlî, satvet-i İslâmiyye'ye mürâce'atı iktizâ etmekle, ol vakte kadar dâ'ire-i nâciyye-i İslâmiyye'ye dâhil olarak herbiri birer kıt'anın fethiyle bârika-i medeniyyet ü insâniyyeti tenşîre ve ahâlîsinin kulûb-i sivâd-âlûdını eşi''a-i îmân ile tenvîre me'mûr olan e'âzım-ı ümmetin bir ellerinde seyf-i sârim-i düşmen-şiken-i adl ü cihâd ve bir ellerinde râyet-i felâh-efken-i emn ü dâd ve gönüllerinde ve dillerinde zikr ü inkıyâd-ı evâmir-i Hazret-i Rabbü'l-ibâd olduğu hâlde her kangı iklîme ayak basdılar

¹³⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 61. Âyet-i Kerîmesi'nin ortaları: "Onlara yoksulluk ve düşkünlük damgası vuruldu."

ise sekene-i mevcûdesini şeref-i İslâm ile müşerref ve alâ mâ emera'llâh, makdûrları ni'met-i rağbetle iktigâdan ibâret olanları

zîr-i cenâh-ı himâyet ü adâlete alarak multaf oldılar.

Pîrâye-bend-i miyân-ı İslâmiyân olan seyf-i ittifâk u ittihâd sâyesinde hutta-i mukaddese-i Arab-istân kâmilen feth olunup kûşe ve bucakda kalan şîrzime-i muhâlifîn dahî kuvve-i mu'azzama-i ittihâd ve savlet-i İslâmiyye ile lerze-nâk olarak {Etî'u'llâhe ve etî'u'r-rasûle ve üli'l-emri min-küm}¹³⁶ fermân-ı vâcibü'l-ımtisâline gerden-dâde-i mütâve'at ü inkıyâd oldılar.

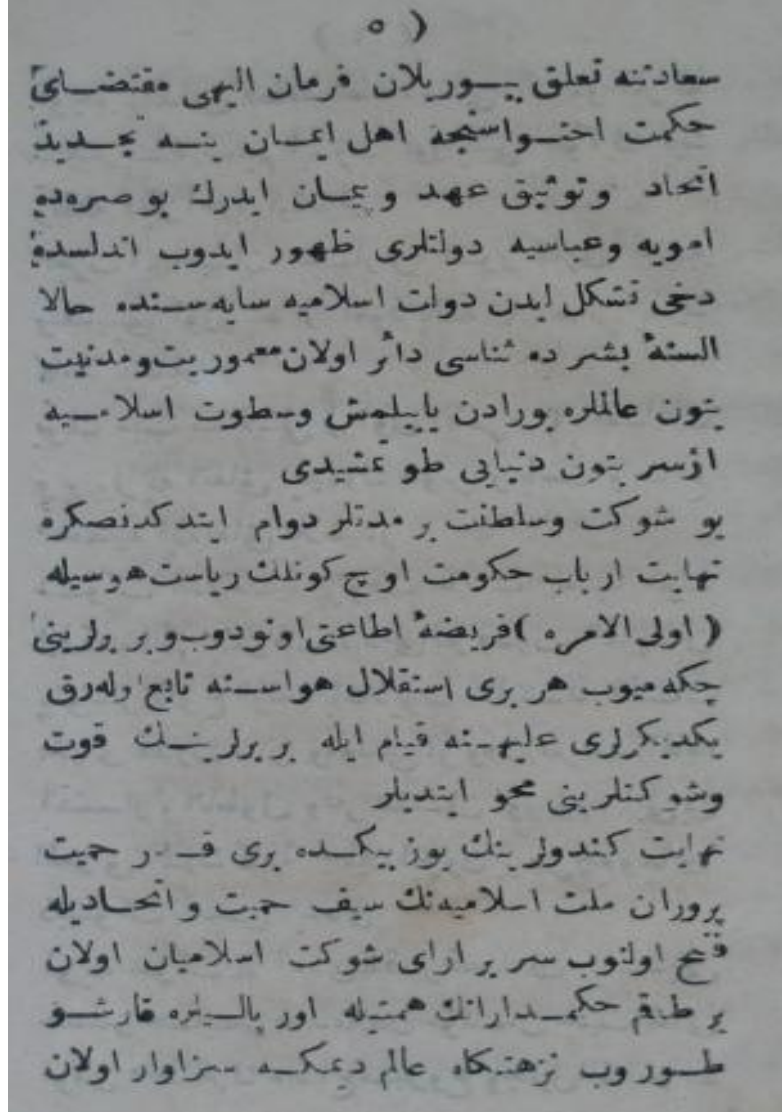
İ'tilâ-yı şân-ı İslâm'ı müceb olan işbu ittihâd u ittifâka bir zemân sonra turyân eden halel, ümmet-i Muhammed arasında bir nifâk peydâ ederek, o sebeble Cenâb-ı {Fârûk-ı A'zam'la Hazret-i Osmân} ve mü'ahharan Sıffeyn ve Kerbelâ Vak'a-i cihân-sûz u cân-güdâzlarının ser-zede-i meydân-ı musîbet olup {Aliyyü'l-Mürtezâ ile nûr-ı çeşm-i Hazret-i Mustafâ, Hasen ve Hüseyin-i Müctebâ} "rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim

¹³⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ Sûresi, 59. Âyet-i Kerîmesi'nin başları: "... Allâhü Te'âlâ'ya ve rasûlüne ve sizden olan âdil devlet başkanına itâat ediniz!..."

ecme'în"ın ma'lûm olan ser-güzeşt-i zâhirîleri, kulûb-i ehl-i îmânda kıyâmete kadar nâ-pezîrâ-yı devâ birtakım cerîha-i belâ açdı.

Bu keşmekeş-i nifâkı mu'akkıb, ümmet-i Muhammed'in bekâ-yı

se'âdetine te'alluk buyurulan fermân-ı İlâhî muktezâ-yı hikmet-ihativâsınca ehl-i îmân yine tecdîd-i ittihâd ve tevsîk-ı ahd ü peymân ederek, bu sırada Emeviyye ve Abbâsiyye Devletleri zuhûr edip, Endelüs'de dahî teşekkül eden Devlet-i İslâmiyye sâyesinde hâlâ elsine-i beşeriyede senâsı dâ'ir olan ma'mûriyyet ü medeniyyet, bütün âlemlere buradan yayılmış ve satvet-i İslâmiyye, ez-ser bütün dünyâyı tutmuşıdı.

Bu şevket ü saltanat bir müddetler devâm etdikden sonra, nihâyet erbâb-ı hikmet üç günlük riyâset hevesiyle {Üli'l-emr}e farîza-i itâ'ati unudup ve birbirlerini çekemeyüp, herbiri istiklâl hevâsına tâbi' olarak yek-diğerleri aleyhine kıyâm ile birbirlerinin kuvvet ü şevketlerini mahv etdiler.

Nihâyet kendülerinin yüz binde biri kadar hamiyet-perverân-ı Millet-i İslâmiyye'nin seyf-i hamiyet ü ittihâdıyla feth olunup serîr-ârâ-yı şevket-i İslâmiyân olan birtakım hükûm-dârânın himmetiyle Avrupalılara karşı durup nüzhet-gâh-ı âlem demeğe sezâ-vâr olan

koca bir Endelüs kıt'a-i latîfesini kendü elleriyle düşmanlarına teslim edip gözyaşı dökerek terk-i vatanla diyâr-ı âhara gitdiler.

Hicret edemeyen bî-çâreler, gördükleri cebr ü tazyîk üzerine (Ne'ûzü bi'llâh) tenassur ederek kâmilten bitdiler.

Bunun sebab-i müstekıllı {Üli'l-emr}e itâ'at ve birbirleriyle ittifâk etmeyerek, heves-i ri'yâset ve menâfi'-i şahsiyye ile nifâk belâsıdır.

Şevket-i İslâmiyye bir vakt Garb'da kisb-i kuvvet eylemekde iken, Şark'da dahî neyyir-i kudret-i Osmâniyân, pertev-nisâr-ı tulû' olmağa başlayup, mânend-i âftâb, ziyâ-yı kudret-i şân u ma'deleti az vakt zarfında âfâka intişâr ve Anadolu ve Arabistân

ve Rûmili'ye işrâk ederek, kâffe-i Müslimîn için bir merci' ü hâmî-i zî-şevket te'sîs etdi.

Öyle şevket ki, şimdiye kadar tesâdüf ettiği haddsiz, hisâbsız sademâtdan mü'essesân-ı hamîyyet-nişânı olan Müslimânların mütâ'-ı meşrû' u celfilü's-şânlarına

vecîbe-i itâ'at ü sadâkatde devâmlarıyla berâber rûkn-i a'zam-ı binâ-yı saltanat dahî 'adâlet ü merhamet üzerine mebnî olduğundan, hamd olsun, esâs-ı ademü'l-indirâsına kat'â tezelzül gelmedi.

Bu ise, ittihâd ile berâber, adâletin eser-i mahsûsı olduğına nazaran (İnşâallâh) kıyâmete kadar dâ'im ü bâkî ve bu ümîd-i se'âdetin el-yevm İmâmü'l-Müslimîn ve Hâmî-i Dîn-i Mübîn, Halîfe-i Peygamber-i Güzîn, Pâd-şâh-ı adâlet ve şevket-penâh u sheh-şâh-ı merâhim-iktinâh, veliyy-i ni'met-i beytimiz [bî-minnetimiz] ve veliyy-i cihâniyân Efendimiz Hazretleri'nin devlet ü milletin bekâ-yı se'âdet ü selâmetleri esbâbının mevkûfun aleyhi olan adâletle berâber, kuvve-i berriyye ve bahriyye gibi esbâb-ı mahsûsa-i satvetden olan vesâ'il-i selâmetimizin muhâfaza ve terakkîsi hakkındaki efkâr-ı merâhim-düsârları âsârından olarak bugünkü günde nazar-ı mefharet

ü şükranîyyetle görüp bi-hakkın mübâhât etmekde olduğımız muvaffakiyyât-ı se'âdet-âyât, Cenâb-ı Hilâfet-penâhîleri'yle günden güne kulûb-i hayr-hâhân-ı devlet ü milletde kisb-i kuvvet etdiği bedîhîdir. Kaldı ki, her devlet ü milletlerin husûl ü bekâ-yı se'âdeti,

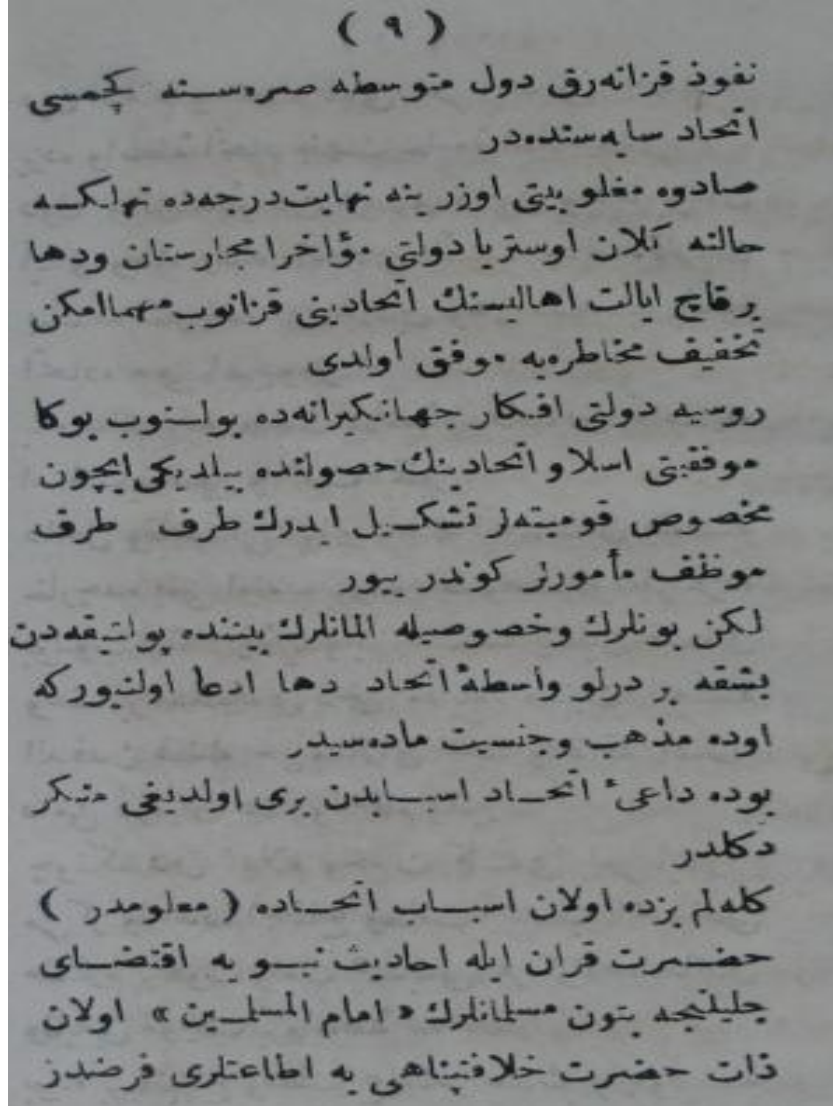

ittihâda muhtâcdır.

İttihâd-ı milel mâddesi, bir zemândan berü Avrupa devlet ve milletlerince nazar-ı i'tinâyâ alınup, hattâ bunlardan en evvel Amerika Hey'et-i Müttehidesi, işbu vifâk u ittihâd sâyesinde birinci dereceye vardı ve yakîn vaktde mes'ele-i ittihâdî esbâb-ı se'âdet ü selâmetin birincisi add ile, kâtıbe-i efkârını anın husûlüne hasr eden Prusya Devleti, Sadove Muzafferiyeti'yle Sidân ve Pâris Gâlibiyeti'ne muvaffak ve nâ'il olup, bu kadar kuvvet ü nüfûsa mâlik olarak Avrupa'nın göbeğinde Almanya İmparatorluğu'nu teşkil ve nihâyet-i derecede şânını tebcil eyledi.

Bir vaktler hâkim-i milel ü düvel da'vâsında iken mecmû'a-i ittihâhînin şîrâzesi mikrâz-ı nifâk ile pâre pâre olup el-yevm salâh u nizâm-ı hâlleriyile meşgûl bulunan Fransız Milleti, az zemânda böyle büyük bir felâkete nifâk sebebiyle uğradı.

Dahâ Kırım mes'elesinde adı Sardunya iken az müddet zarfında İtalya nâmını alup bugünkü günde Avrupa'da

nüfûz kazanarak düvel-i mütevessita sırasına geçmesi, ittihâd sâyesindedir.

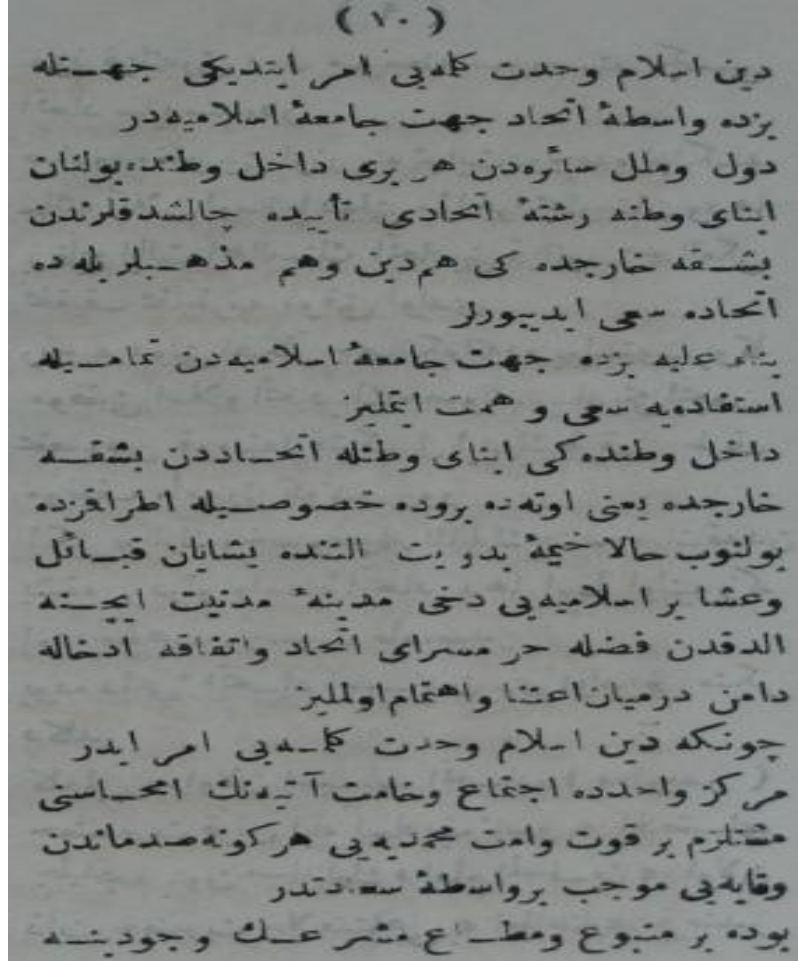
Sadova Mağlûbiyyeti üzerine nihâyet-i derecede tehluke hâline gelen Avusturya Devleti, mü'ahharan Macârîstân ve dahâ birkaç eyâlet ahâlîsinin ittihâdını kazanup, mehmâ emken, tahfif-i muhâtaraya muvaffak oldu.

Rûsya Devleti, efkâr-ı cihân-gîrânede bulunup, buna muvaffakiyyeti İslav ittihâdının husûlünde bildiği için, mahsûs komiteler teşkîl ederek, taraf taraf muvazzaf me'mûrlar gönderiyor.

Lâkin bunların ve husûsiyle Almanların beyinde politikadan başka bir dürlü vâsıta-i ittihâd dahâ iddi'â olunuyor ki, o da mezheb ve cinsiyet mâddesidir.

Bu da, dâ'î-i ittihâd esbâb[ın]dan biri olduğu münker değildir.

Gelelim bizde olan esbâb-ı ittihâda: Ma'lûmdur, Hazret-i Kur'ân ile Ehâdis-i Nebeviyye iktizâ-yı celîlince Müslimânların "İmâmü'l-Müslimîn" olan zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîye itâ'atleri farzdır.

Dîn-i İslâm, vahdet-i kelimeyi emr ettiği cihetle, bizde vâsıta-i ittihâd, cihet-i câmi'a-i İslâmiyye'dir. Düvel ü milel-i sâ'ireden herbiri, dâhil-i vatanda bulunan ebnâ-yı vatana, rişte-i ittihâdı te'yîde çalışdıklarından başka, hâricdeki hem dîn ve hem mezheblerile de ittihad sa'y ediyorlar.

Binâ'en aleyh, biz de cihet-i câmi'a-i İslâmiyye'den temâmıyla istifâdeye sa'y ü himmet etmeliyiz.

Dâhil-i vatandaki ebnâ-yı vatanla ittihâddan başka, hâricde ya'nî ötede berüde, husûsiyle etrâfımızda bulunup hâlâ hayme-i bedeviyyet altında yaşayan kabâ'il ü

‘aşâyir-i İslâmiyye’yi dahî medîne-i medeniyyet içine aldıktan fazla, harem-serây-ı ittihâd u ittifâkla idhâle, dâmen-i der-miyân-ı i’tinâ ve ihtimâm olmalıdır.

Çünkü Dîn-i İslâm, vahdet-i kelimeyi emr eder. Merkez-i vâhidde ictimâ’, vehâmet-i âtiyyenin imhâsını müstelzim bir kuvvet ve ümmet-i Muhammediyye’yi her gûne sademâtıdan vikâyeyi müceb bir vâsıta-i se’âdetdir.

Bu da bir metbû’ ve mutâ’-ı müşri’in vücûdına

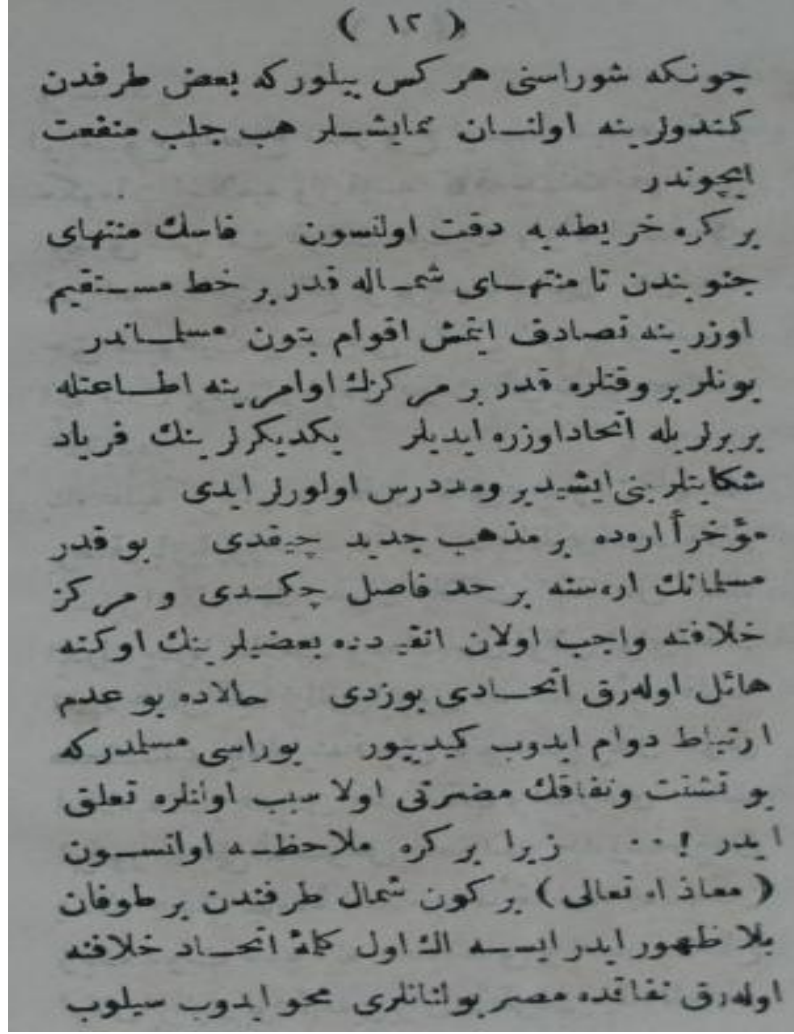

vâbestedir.

O metbû’ ve mutâ’-ı meşrû’ ise, dünyâda ne kadar Hükûmât-ı İslâmiyye var ise, kâffesinin kuvvetlisi olarak, Şerî’at-i Garrâ’nın ta’yîn ü irâ’e etdiği şerâ’it-ı hilâfeti câmi’ ve bu cihetle bütün ehl-i îmâna hakk-ı metbû’iyyet ü mütâve’ati delâ’il-i Şer’iyye ve ‘akliyye ile müsbet ü müsellemler olan Devlet-i zî-şevket-i Osmâniyye’dir.

Binâ’en aleyh, giriftâr olduğumuz nifâk ve bedeviyyet cihetiyle birtakım barbar ve vahşîlerin atlarının ayakları altında kalan aşâyir-i İslâmiyye’nin ahvâl-i felâket-iştimâlinden intibâh ederek çâre-i selâmet ü se’âdetleri olan livâ-yı ittihâd altına hemân

ilticâ eylemeleri için Asyâ'da ve sâ'ir-i taraflarda kendi başlarına te'ayyüş ü tevattun eden nüfûs-ı İslâmiyye'nin şimdiden nazar-ı dikkat ü basîretleri celb olunur. Ale'l-husûs, ittisâlât-ı hudûdiyyemizden başka, cihet-i câmi'a-i İslâmiyye sâ'ikasıyla cümleden ziyâde Devlet-i Aliyye ile akd-i ittifâk u ittihâda muhtâc olan İrânîler, bu dakîkayı bir ân hâtırdan çıkarmamalıdır.

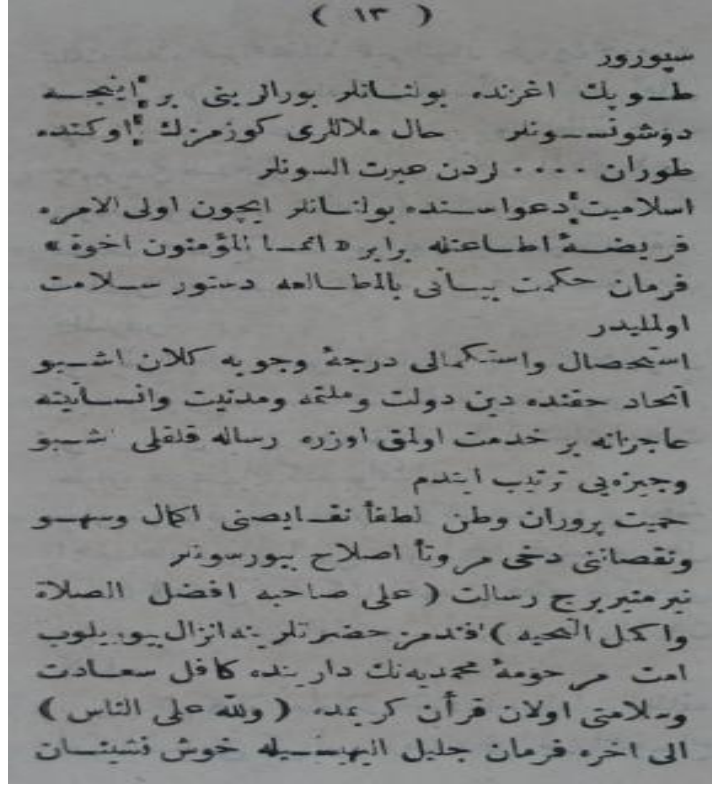
Çünkü şurasını herkes bilür ki, ba'z-ı taraftan kendülerine olunan nümâyişler, hep celb-i menfa'at içündür.

Bir kerre, harîtaya dikkat olunsun. Fâs'ın müntehâ-yı cenûbundan tâ müntehâ-yı şimâle kadar bir hatt-ı müstekîm üzerine tesâdüf etmiş akvâm bütün Müslimândır. Bunlar, bir vaktlere kadar bir merkezin evâmirine itâ'atle, birbirleriyle ittihâd üzre idiler. Yek-diğerlerinin feryâd [ü] şikâyetlerini işidir ve meded-res olurlar idi.

Mü'ahharan arada bir mezheb-i cedîd çıkdı. Bu kadar Müslimânın arasına bir hadd-i fâsıl çekdi ve merkez-i hilâfete vâcib olan inkıyâdda ba'zılarının önüne hâ'il olarak ittihâdı bozdu. Hâlâ da bu 'âdem-i irtibât devâm edüp gidiyor. Burası

müsellemdir ki, bu teşettüt ü tefâvükun mazarratı, evvelâ sebeb olanlara te'alluk eder!.. Zîrâ bir kerre mülâhaza olunsun, (ma'âza'llâhü te'âlâ) birgün şimâl tarafından bir tûfân-ı belâ zuhûr eder ise, en evvel kelime-i ittihâd hilâfına olarak nifâkda musır bulunanları mahv edip, silüp

Süpürür.

Topun ağzında bulunanlar, buralarını bir ince düşünsünler. Hâl-i melâlleri, gözümüzün önünde duranlardan¹³⁷ ibret alsunlar.

İslâmiyyet da'vâsında bulunanlar için ülü'l-emre farîza-i itâ'atle berâber {İnne-me'l-mü'minûne ihvetün}¹³⁸ fermân-ı hikmet-beyânı bi'l-mütâle'a, düstûr-ı selâmet olmalıdır.

İstihsâl ü istikmâli derece-i vücûba gelen işbu ittihâd hakkında dîn [ü] devlet ü milletime ve medeniyet ü insâniyyete âcizâne bir hıdmet olmak üzere risâle kılıklı işbu vecîzayi tertîb etdim.

Hamiyyet-perverân-ı vatan, lütfen nekâyısını ikmâl ve sehv ü noksânını dahî mürüvveten ıslâh buyursunlar.

Neyyir-i minber-i burc-ı risâlet (âlâ sâhibihî efdalü's-salât ve ekmelü't-tehiyyât) efendimiz hazretlerine inzâl buyurulup ümmet-i merhûme-i Muhammediyye'nin,

¹³⁷ Bu kısım, metinde boş bırakılmıştır.

¹³⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Hucurât Sûresi, 10. Âyet-i Kerîmesi'nin başları: "Mü'minler ancak kardeşirler..."

dâreynde kâfil-i se'âdet ü selâmeti olan Kur'ân-ı Kerîm'de {Ve li'llâhi ale'n-nâsi}¹³⁹ ilâ âhîrihî, fermân-ı celîl-i İlâhîsiyle hûş-nişînân-

Memâlik-i İslâm, ziyâfet-hâne-i amîmü'n-nevâl-i Harameyn-i Muhteremeyn'e da'vet ve {Men dehale-hû kâne âminâ}¹⁴⁰ mâ'ide-i emânı, nihâde-i pîş-hân-ı inâyet ve ebr-i dürer-perver-i nâtika-i {Men zâra kabrî, vecebet le-hû şefâ'atî}¹⁴¹ beşâret-i aliyyesiyle teşnîf-i simâh-ı ümmet buyurulalıdan berü dünyâda ne kadar Müslimân var ise, hacc-ı şerîfî, farîza-i zimmet bilmişlerdir.

Bu fermân-ı Celîl-i Rabbânî ile irâde-i cenâb-ı peygamberîden haber-dâr olup da istitâ't-ı mâliyye ve bedeniyeyi hâ'iz bulunan ehl-i îmân, kâfile kâfile cânib-i Hicâz-ı se'âdet-tırâza azîmet eylemekte bulunmuşlardır.

¹³⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân Sûresi, 97. Âyet-i Kerîmesi'nin ortaları: "... Allâhü Te'âlâ için, insanlar üzerine..."

¹⁴⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân Sûresi, 97. Âyet-i Kerîmesi'nin başları: "...Oraya giren emniyette olur..."

¹⁴¹ Hadîs-i Şerîf: "Kim benim kabrimi ziyâret ederse, ziyâret eden için şefâ'atim vâcib olur."

Ma'lûmdur ki böyle bir makâm-ı mübârekde senede bir def'a ictimâ'ına fermân-ı İlâhîte'alluk eden ağniyâ-yı ehl-i îmânın kâffesi, bir memleket yâhûd bir kıt'a sekenesi ve bir devlet teb'ası olmayup, herbiri diyâr-ı âhardan gelmişlerdir.

Dîn-i İslâm, kâffe-i mu'âmelât-ı hukûkda müsâvât-ı mutlaka emr etdiği gibi, o sırada dahî beyne'l-huccâc

(۱۵)
بر درجه مساوات وارد که بر صاحب ثروت
و یسار له بر درویش خرقة پوشک اصلا فرقی
یوقدر
ایمدی سنده بر کره یوقدر اهل اسلامک بوصورتله
جهندن مقصود حکمت نمود ریائی بینسلزنده کی
اخوت دینیهلری سببیه بتسون افراد مسلمینک بر
دائرة اتحاد کیرملری و یویله بر محل مقدسده
کافهسی متساویاً همحال وفاق اولهرق تعاضطی
افکار اتفاق و محو وجود شقاق و تفاق ایدرک
مرکز جلیل خلافتک اوامرینه اطاعتده دوام
ایلمر یدر
بونک دها کوچکی واسباب سعادت اتحادک ال
پیوکی که صلاة جمعه ایله هر کون بش وقتده
انفاسی فرض عین اولان صلاتک جماعتله اداسنه
مأمور یدر
جماعت که اجتمع دیمک اولوب اخوت دینیه
جهتیه اتفاق استلزام ایدر
حج شریف ایسه احراز اولنه حق اجورات
معنوبه دن بشقه سعادت دینو یهنگ مدار حصول

bir derece müsâvât vardır ki, bir sâhib-servet ü yesârla bir dervîş-i hırka-pûşun aslâ farkı yokdur.

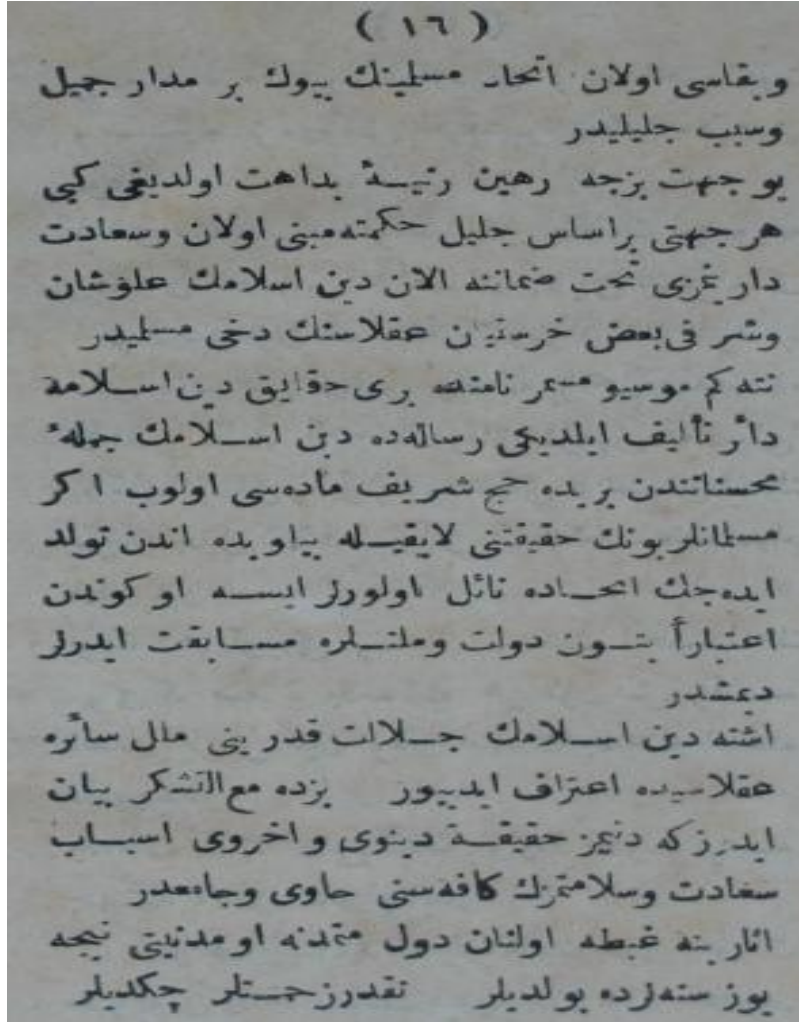
İmdi, senede bir kerre bu kar Ehl-i İslâm'ın bu sûretle cem'inden maksûd-ı hikmet-nümûd-ı Rabbânî, beynlerindeki uhuvvet-i dîniyyeleri sebebiyle bütün efrâd-ı Müslimîn'in bir dâ'ire-i ittihâda girmeleri ve böyle bir mahall-i mukaddesde, kâffesi mütesâviyen hem-hâl-i vifâk olarak te'âtî-i efkâr-ı ittifâk ve mahv-ı vücûd-ı şikâk u nifâk ederek, merkez-i celîl-i hilâfetin evâmirine itâ'atde devâm eylemeleridir.

Bunun dahâ küçüğü ve esbâb-ı se'âdet-i ittihâdın en büyüğü ki salât-ı cum'a ile hergün beş vaktde, îfâsı farz-ı ayn olan salâtın cemâ'atle edâsına me'mûriyyetdir.

Cemâ'at ki, ictimâ' demek olup, uhuvvet-i dîniyye cihetiyle, ittifâkı iltizâm eder.

Hacc-ı şerîf ise, ihrâz olunacak ücûrât-ı ma'nevîyyeden başka, se'âdet-i dünyeviyyenin medâr-ı

Husûl

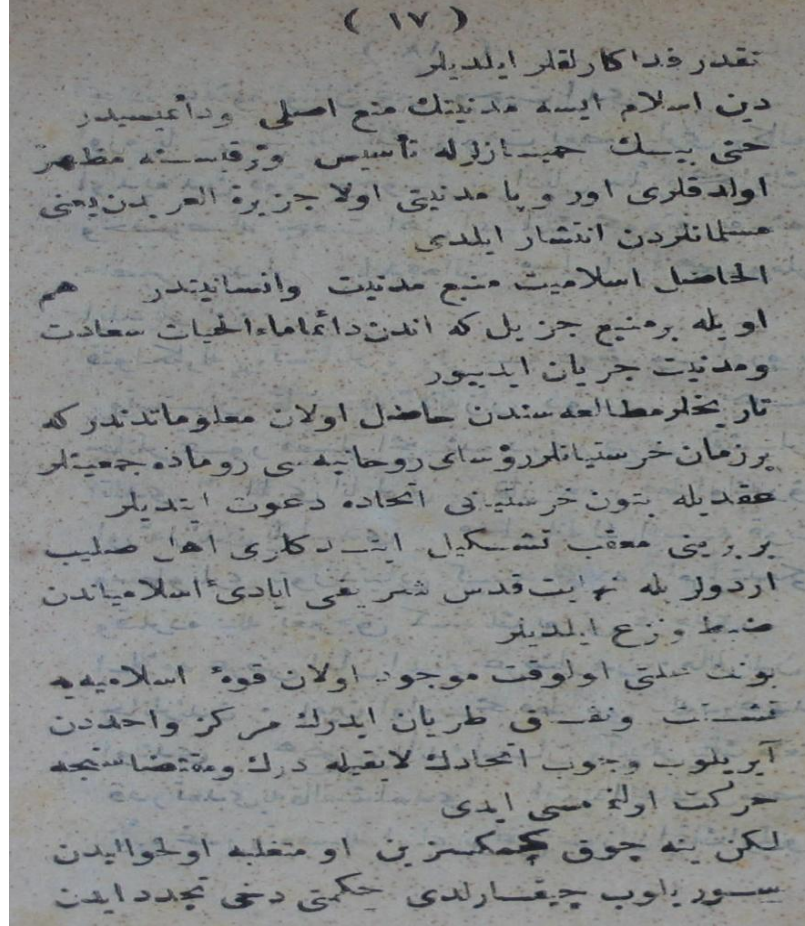
ü bekâsı olan ittihâd-ı Müslimînin büyük bir medâr-ı cemîl ve sebab-i celîldir.

Bu cihet bizce rehîn-i rütbe-i bedâhet olduğu gibi, her ciheti bir esâs-ı celîl-i hikmete mebnî olan ve se'âdet-i dâreynimizi taht-ı zımânına alan Dîn-i İslâm'ın ulüvv-i şân u şerefi, ba'z-ı Hıristiyân ukalâsının dahî müsellemidir.

Netekim, Mösyö Mismar nâmında biri, hakâyık-ı Dîn-i İslâm'a dâ'ir te'lîf eylediği risâlede, “Dîn-i İslâm'ın cümle-i muhassenâtından biri de hacc-ı şerîf mâddesi olup, eğer Müslimânlar bunun hakikatini lâyıkiyla bilüp de andan tevellüd edecek ittihâda nâ'il olurlar ise, o günden i'tibâren bütün devlet ve milletlere müsâbekat ederler.” demişdir.

İşte, Dîn-i İslâm'ın celâlet-i kadrini milel-i sâ'ire ukalâsı da i'tirâf ediyor. Biz de me'a't-teşekkür, beyân ederiz ki, dînimiz hakîkaten dünyevî ve uhrevî esbâb-ı se'âdet ü selâmetimizin kâffesini hâvî ve câmi'dir.

Âsârına gıpta olunan düvel-i mütemeddine, o medeniyyeti nice yüz senelerde buldular. Ne kadar zahmetler çekdiler,

ne kadar fidâ-kârlıklar eylediler.

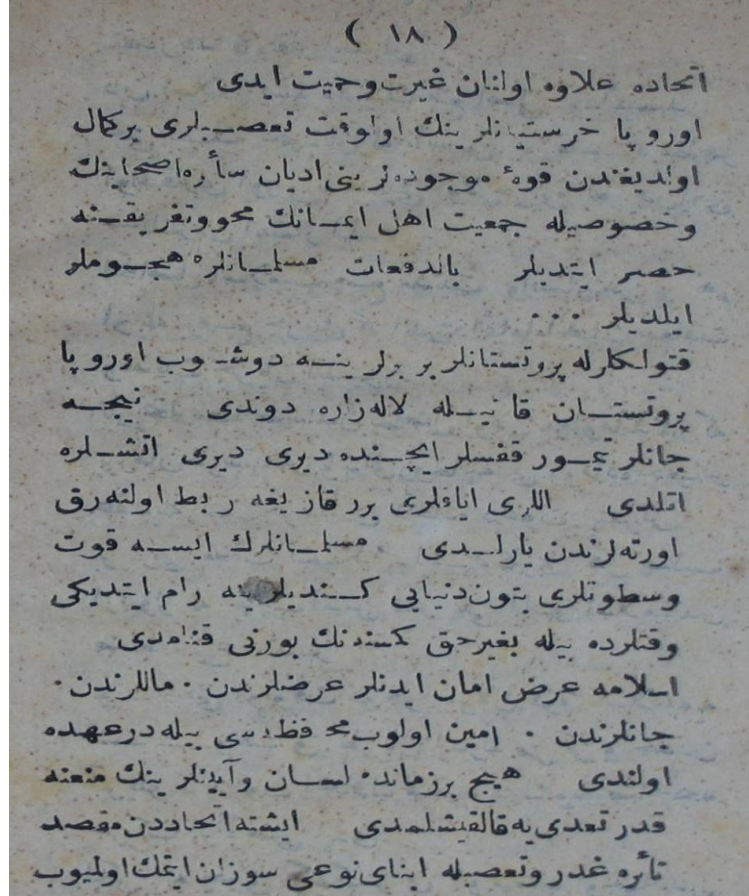
Dîn-i İslâm ise medeniyetin menba'-ı aslî ve dâ'imîsidir. Hattâ bin humbâzlarla te'sîs ü terakkîsine mazhar oldukları Avrupa medeniyeti, evvelâ Cezîretü'l-Arab'dan ya'nî Müslimânlardan intişâr eyledi.

El-hâsıl İslâmiyyet, menba'-ı medeniyet ü insâniyyetdir. Hem öyle bir menba'-ı cezîl ki, andan dâ'imâ mâ'ü'l-hayât-ı se'âdet ü medeniyet cereyân ediyor.

Ta'rîhler mütâle'asından hâsıl olan ma'lûmât dandır ki, bir zemân, Hıristiyânlar Ru'esâ-yı Rûhâniyyesi Roma'da cem'iyetler akdiyle, bütün Hıristiyânı ittihâda da'vet etdiler. Birbirini müte'âkıb teşkîl etdikleri Ehl-i Salîb ordularıyla nihâyet Kuds-i Şerîf'i, eyâdî-i İslâmiyân'dan zabt u nez' eylediler.

Bunun illeti, ol vakt mevcûd olan kuvve-i İslâmiyyey'ye teşettüt ü nifâk taryân ederek, merkez-i vâhidden ayrılıp vücûb-ı ittihâdın lâyıkıyla derk ve muktezâsınca hareket olunmaması idi.

Lâkin yine çok geçmeksizin o mütegalibe, ol havâlîden sürülüp çıkarıldı. Hikmeti dahî, teceddüd eden

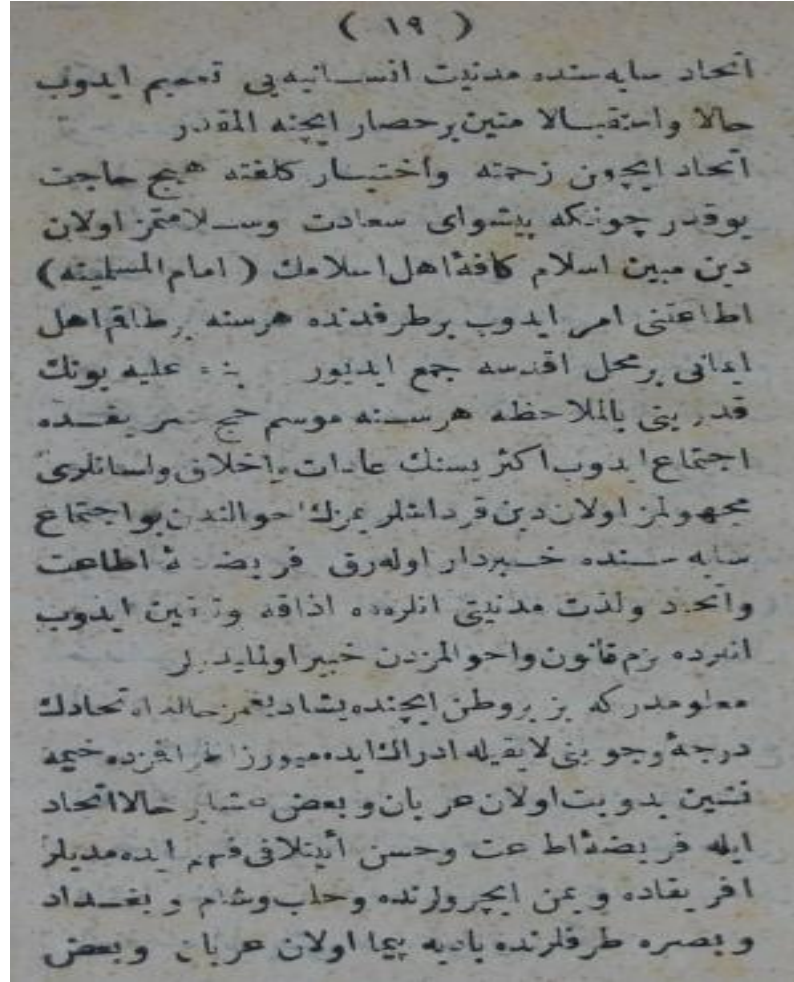
ittihâda ilâve olunan gayret ü hamıyyet idi.

Avrupa Hıristiyânları'nın ol vakt te'assubları ber-kemâl olduğundan, kuvve-i mevcûdelerini edyân-ı sâ'ire eshâbının ve husûsuyla cem'iyet-i ehl-i îmânın mahv u tefrîkına hasr etdiler. Bi'd-defe'ât Müslimânlara hücûmlar eylediler...

Katolikler ile Protestanlar birbirlerine düşüp, Avrupa, Protestan kanıyla lâle-zâra döndü. Nice cânlar, demir kafesler içinde diri diri âteşlere atıldı. Elleri, ayakları birer kazığa rabt olunarak, ortalarından yarıldı. Müslimânların ise kuvvet ü satvetleri bütün dünyâyı kendilerine râm etdiği vaktlerde bile bi-gayr-i hakkın, kimsenin burnu kanamadı.

İslâm'a arz-ı emân edenler ırzlarından, mâllarından, cânlarından emîn olup, muhâfazası bile der-uhde olundu. Hiçbir zemânda lisân ve âyînlerinin men'ine kadar

te'addîye kalkışılmadı. İşte, ittihâddan maksad, nâ'ire-i gadr u te'assubla ebnâ-yı nev'i sûzân etmek olmayup,

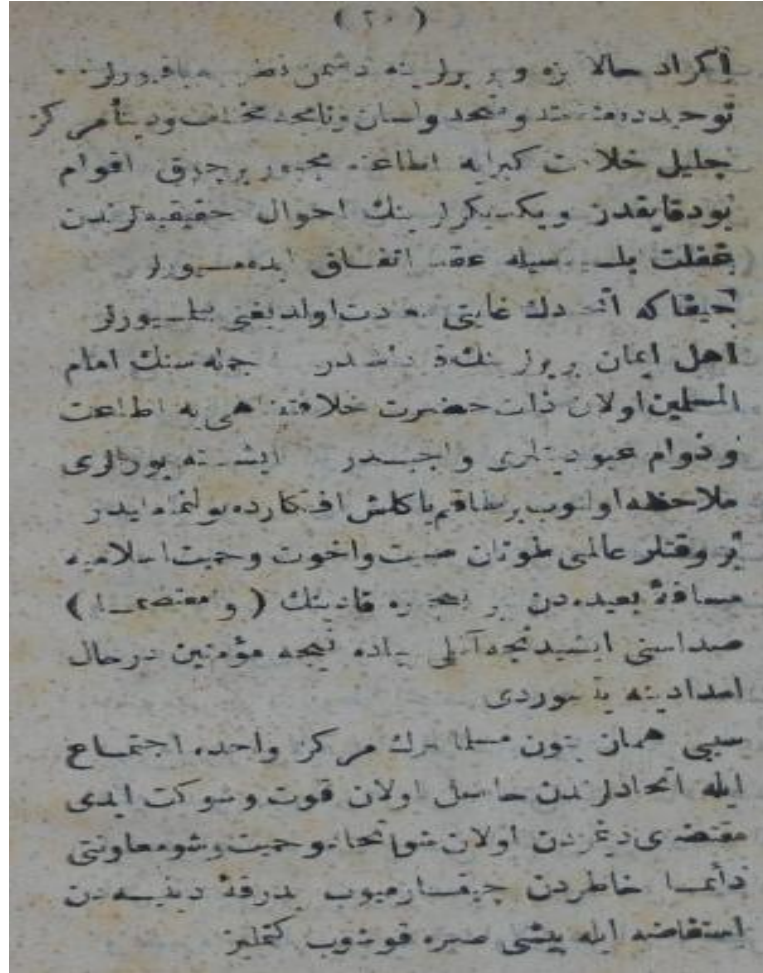

ittihâd sâyesinde, medeniyet-i insâniyyeyi ta'mîm edip hâlen ve istikbâlen metîn bir hisâr içine almaktır.

İttihâd için zahmet ve ihtiyâr-ı külfete hiç hâcet yokdur. Çünkü pîş-vâ-yı se'âdet ü selâmetimiz olan Dîn-i Mübîn-i İslâm, kâffe-i Ehl-i İslâm'ın (İmâmü'l-Müslimîne) itâ'atini emr edip, bir taraftan da her sene birtakım ehl-i îmânı bir mahall-i akdesce cem' ediyor. Binâ'en aleyh, bunun kadrini bi'l-mülâhaza, her sene mevsim-i hacc-ı şerîfde ictimâ' edip ekserîsinin âdât ü ahlâk u lisânları mechûlümüz olan dîn kardâşlarımızın ahvâlinden bu ictimâ' sâyesinde haber-dâr olarak farîza-i itâ'at ü ittihâd ve lezzet-i medeniyeti anlara da izâka ve terkîn edip, anlar da bizim kânûn u ahvâlimizden haber-dâr olmalıdırlar.

Ma'lûmdur ki, biz bir vatan içinde yaşadığımız hâlde, ittihâdın derece-i vücûbunu lâyıkiyle idrâk edemiyoruz. Etrâfımızda hayme-nişîn-i bedeviyet olan Urbân ve ba'z-ı aşâyir hâlâ ittihâd ile farîza-i itâ'at ve hüsn-i îtilâfı fehm edemediler. Afrika'da ve

Yemen içerilerinde ve Haleb ve Şâm ve Bağdâd ve Basra taraflarında bâdiye-peymâ olan Urbân'ı ve ba'z-

Ekrâd hâlâ bize ve birbirlerine düşman nazarıyla bakıyorlar. Tevhîdde müte'ahhid ü müttehid ve lisân ü nâmca muhâlif ve dînen merkez-i celîl-i hilâfet-i kübrâya itâ'ate mecbûr birçok akvâm, bu dekâyıkdan ve yek-diğerlerinin ahvâl-i hakîkiyyelerinden gaflet beliyyesiyle ittifâk edemiyorlar.

Hayfâ ki, ittihâdın gâyeti se'âdet olduğunu bilmiyorlar. Ehl-i îmân birbirlerinin kardeşidir. Cümlesinin İmâmü'l-Müslimîn olan Zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî'ye itâ'at ve devâm-ı ubûdiyyetleri vâcibdir. İşte buraları mülâhaza olunup birtakım yanlış efkârda bulunmamalıdır. Bir vaktler âlemi tutan samîmiyyet ü uhuvvet ü hamiyyet-i İslâmiyye, mesâfe-i ba'ideden bir bî-çâre kadının (*Vâ Mu'tesimâ!*) sadâsını işidince atlı, piyâde nice mü'minîn der-hâl imdâdına yetişirdi.

Sebebi, hemân bütün Müslimânların merkez-i vâhide ictimâ' ile ittihâdlarından hâsıl olan kuvvet ü şevket idi. Muktezâ-yı dînimizden olan şu ittihâd u hamiyyet ve şu

mu'âveneti dâ'imâ hâtırdan çıkarmayup bedreka-i dîniyyeden istifâza ile peşısıra koşup gitmeliyiz.

Tekrâr olunur ki, İmâmü'l-mü'minîne itâ'ate farîza-i ittihâdı bir ân hâtırdan çıkarmamalıyız.

İşte evvelâ bunun çâresine bakup kâffe-i kabâ'il ü aşâyire farîza-i itâ'at ve uhuvvet-i dîniyye ve kânûnumuzun bütün nev'-i beşerin kâfil-i se'âdeti Kânûn-ı İslâmiyye olan Şerî'at-i Muhammediyye olup, siyâsiyye ciheti dahî yine andan iktibâs ile vaz' olunduğunu, zihnlere yerleştirmek için esnâ-yı hacc-ı şerîfde ulemâ ve fusahâdan ba'zıları bunlara anlayabilecekleri lisânla va'z u nasîhat ile Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin İmâmü'l-mü'minîn ve Halîfe-i Rû-yı Zemîn olduğunu ve bu devlet-i ebed-müddetden başka kaviyyü's-şevket bir İslâm devleti olmadığı ve kavânîn-i münîfesi umûm-ı nev'-i beşerin ve husûsan cemî-i ehl-i îmânın mûcib-i felâh u se'âdeti olan ve ana mütâbe'at vâcibeden bulunan Şerî'at-i Muhammediyye olarak kâffe-i ehl-i îmânın mutâ'-ı meşrû'u "Sultân İbnü's-Sultânü's-Sultân Abdülazîz Hân dâme

devletühû ilâ âhiri'z-zemân" olup, hasebü'l-İslâm'a itâ'at, vâcibeden bulunduğunu anladiverseler, ahd-i karîbde

(۲۲)
لذت و مدنیت اتحاد نمایدش طادوب کلارار و هله
در سعادتیه ارباب حیت و معلوماتدن مرکب بر
جغرافیا جمعیتی تشکل ایدرک اهل اسلام حقیقه
اقتضا ایدن حقیقه تی اجرا ایدرکدن وانلرک مهیما
امکن احوال ولسان و اخلاقنه معلومات حاصل
ایلد کدنصکر. علماین و طلاق اسان اصحابدن
لزومی قدر دوات تدارک اولته رق و جوب اطاعت و اتحای
و لزوم مدنیتی امر آیات جليلة واحادیث نبویه ایله کوزل
و مؤثر نصایح و وصایای جاری. رساله و موعظه. ترتیب
و او واسطه لرله نلره ایصال و تسریب اولنق
و اول امرده انلرک علما و عقلاستک قوی جمع
اولوب حوام شریقه ملزومه و عطف و نصیحت
اجرائی کی تدابیره همت یوراسه مقصد سعادت
مرصد اتحایک سرعت و سهولتله حاصل اولور.
چونکه اسلامیت ادعاینده یولدن که کافه سی
آیات جليلة واحادیث نبویه احکام. شیفته سنه اطاعتله
مقتضای عالیسی اوزره حرکتیه اکثریتیه
مجبور اولدق لرندن اوود یعد مأموریت یعنی (شرف
اسلامیت) سه نقه فائقه سیله امر اولی الامر.

lezzet ve medeniyet-i ittihâd ne imiş tadup anlarlar ve hele Der-Se'âdet'de erbâb-ı hamiyet ü ma'lûmâtдан mürekkeb bir coğrâfiyyâ cem'iiyeti teşekkül ederek Ehl-i İslâm hakkında iktizâ eden tahkîkâtı icrâ etdikden ve anların mehmâ emken ahvâl ü lisân u ahlâkına ma'lûmât hâsıl eyledikden sonra, ulemâdan ve talâkat-i lisân eshâbından lüzûmu kadar zevât tedârük olunarak, vücûb-ı itâ'at ü ittihâdı ve lüzûm-ı medeniyeti âmir Âyât-i Celîle ve Ehâdis-i Nebeviyye ile güzel ve mü'essir nesâyih u vesâyâyı hâvî risâle ve mev'izeler tertîb ve o vâsitalarla anlara îsâl ü tesrîb olunmak ve evvel-i emrde anların ulemâ ve ukalâsının kulûbü cem' olunup cevâmi'-i şerîfelerinde va'z u nasîhat icrâsı gibi tedâbîre himmet buyurulsa, maksad-ı se'âdet-i mersad-ı ittihâd pek sür'at ü sühûletle hâsıl olur. Çünkü İslâmiyyet iddi'âsında bulunan kesânın kâffesi, Âyât-i Celîle ve Ehâdis-i Nebeviyye ahkâm-ı münîfesine itâ'atle, muktezâ-yı âlîsi üzre

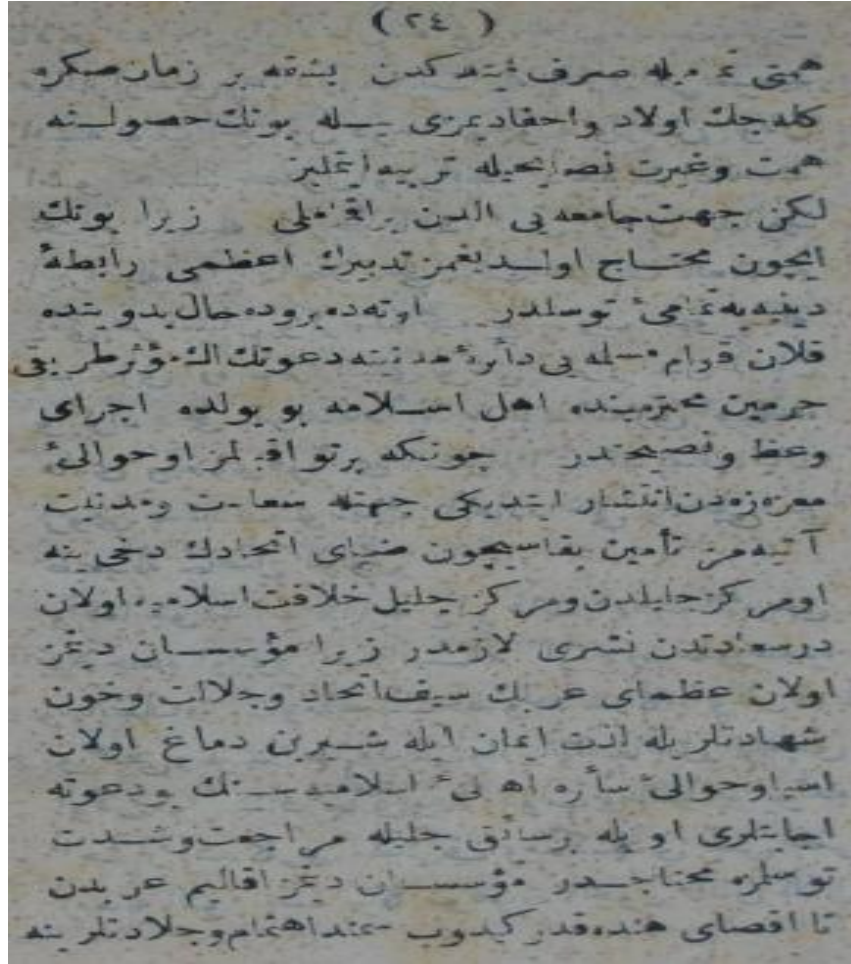
hareketle, iktisâd-ı medeniyete mecbûr olduklarından, o vedî'a-i me'mûriyyet ya'nî (şeref-i İslâmiyyet) sâ'ika-i fâ'ikasıyla emr-i ülü'l-emre

bi'l-inkiyâd, dâhil-i dâru'l-emân-ı ittifâk u ittihâd ü medeniyet ve târik-i mugaylân-zâr-ı irtifâk ve inâd ü bedeviyet olacakları, emr-i tabî'îdir. İşte bunun için derece-i vücûba varmış olan işbu ittihâdın husûlü, evvelâ râbıta-i dîniyyenin i'ânesine muhtâc olmasıyla, hâricen bâlâda beyân olunan tedâbirin icrâsıyla berâber, dâhilen dahî Devlet-i Aliyye'nin tâbi'iyetine ya'nî Arabistân ve Kür[d]istân'da bulunup bedeviyetle yaşayarak ara sıra ebnâ-yı nev'ini ızrâr eden Urbân u Ekrâd dahî sür'atle dâ'ire-i medeniyete alınarak o hâlde mâddî ve ma'nedî fevâ'idi istilzâm etdikden başka, isbât-ı lüzûmu sadedinde bulunduğumuz ittihâd-ı dâhilî ve samîmî dahî tabî'atıyla hâsıl olur.

Vâkı'a şu teşebbüsât iel berâber zât-ı mâddenin ehemmiyeti mülâhaza olunur ise, insâna biraz hayret gelürse de, vesâ'itın metânet ve maksadın husûlünce der-kâr olan kuvvet ü ehemmiyeti ve bundan âlem-i medeniyet ü insâniyyete hâsıl olacak

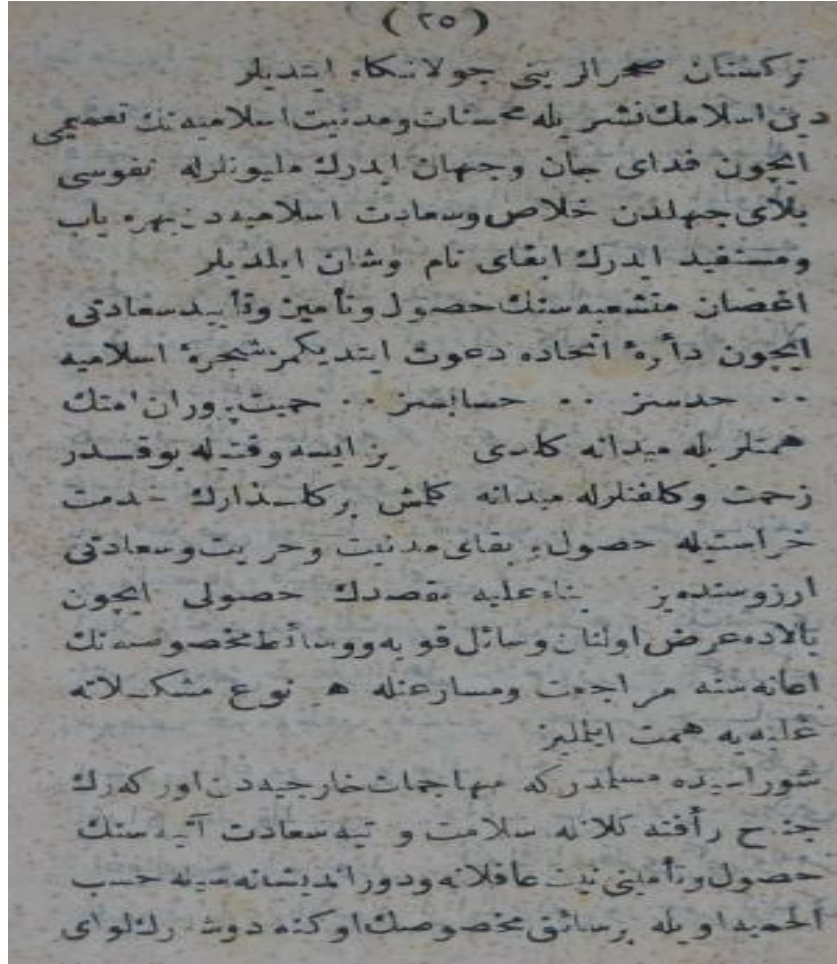
olan fevâ'idin derecâtı ve sâ'ir-i devlet ü milletlerin bu yolda ihtiyâr etdikleri mesârif ü müşkilâtı, pîş-i nazar-ı im'âna alınur ise, buna muvaffakiyyet için elden gelen

himmeti temâmıyla sarf etdikden başka, bir zemân sonra gelecek evlâd u ahfâdımızı bile bunun husûlüne himmet ü gayret nesâyihıyla terbiye etmeliyiz.

Lâkin cihet-i câmi'ayı elden bırakmamalı. Zîrâ bunun için muhtâc olduğumuz tedbîrin a'zamı, râbita-i dîniyyeye temâmıyla tevessüldür. Ötede beride hâl-i bedeviyette kalan akvâm-ı Müslimeyi dâ'ire-i medeniyyete da'vetin en mü'essir tarîkı, Harameyn-i Muhteremeyn'de Ehl-i İslâm'a bu yolda icrâ-yı va'z u nasîhatdır. Çünkü pertev-i ikbâlimiz, o havâl-i mu'azzezeden intişâr ettiği cihetle, se'âdet ü medeniyyet-i âtiyyemiz te'mîn-i bekâsiyçün, ziyâ-yı ittihâdın dahî yine o merkez-i celîlden ve merkez-i celîl-i hilâfet-i İslâmiyye olan Der-Se'âdet'den neşri lâzımdır. Zîrâ mü'essisân-ı dînimiz olan uzmâ-yı Arab'ın seyf-i ittihâd u celâlet ve hûn-ı şehâdetleriyle lezzet-i îmân ile şîrîn-dimâğ olan Asyâ ve havâl-i sâ'ire ahâlî-i İslâmiyyesi'nin bu da'vete icâbetleri öyle bir sâ'ik-ı celîle mürâce'at ve şiddet-i

tevessülümüze muhtâcdır. Mü'essisân-ı dînimiz, ekâlîm-i Arab'dan tâ aksâ-yı Hind'e kadar gidüp semend-i ihtimâm ü celâdetleriyle

Türkistân sahrâlarını cevelân-gâh etdiler.

Dîn-i İslâm'ın neşriyle, muhassenât ü medeniyet-i İslâmiyyenin ta'mîmi için fidâ-yı cân ü cihân ederek milyonlarla nüfûsu belâ-yı cehlden halâs ve se'âdet-i İslâmiyye'den behre-yâb u müstefid ederek ibkâ-yı nâm ü şân eylediler.

Ağsân-ı müteşâ'ibesinin husûl ü te'mîn ü te'yîd-i se'âdeti için dâ'ire-i ittihâda da'vet etdiğimiz şecere-i İslâmiyye, hadsiz hisâbsız hamiyet-perverân-ı ümmetin himmetleriyle meydâna geldi. Biz ise vaktiyle bu kadar zahmet ü külfetlerle meydâna gelmiş bir gül-zârın hıdmet-i hırâsetiyle husûl ve bekâ-yı medeniyet ü hürriyyet ü se'âdeti ârzûsundayız. Binâ'en aleyh, maksadın husûlü için bâlâda arz olunan vesâ'il-i kaviyye ve vesâ'it-ı mahsûsanın i'ânesine mürâce'at ü müsâre'atla, her nev'-i müşkilâta galebeye himmet eylemeliyiz.

Şurası da müsellemdir ki, mühâcemât-ı hâriciyyeden ürkerek cenâh-ı re'fete gelenle selâmet-i ve[sâ']liyyesiyle se'âdet-i âtiyyesinin husûl ü te'mîni niyyet-i âkılâne ve dûr-endîşânesiyle hasebü'l-hamiyye öyle bir sâ'ik-ı mahsûsun önüne düşerek livâ-yı

itâ't ü ittihâd ve dâ'ire-i medeniyyete ilticâ edenin beyninde çok fark vardır. Bununla berâber vikâye-i izz ü hürriyyet için iktizâ eden himmetin fîkdânı ve adem-i iktidâr beliiyesiyle ekser-i düşman atlarının ayaklarını altlarında mahv olurlar giderler de reh-nümâ-yı se'âdetin fîkdânı cihetiyle yine o melce'-i selâmeti idrâk edemez ve bulamazlar... Netekim pek çok emsâlini gördük ve kemâl-i te'essüfle hâlâ görerek dâğ-dâr oluyoruz.

Gelelim, teşebbüsât-ı sâ'ireye ki, anları icâbât-ı zemânedan add ederek ihtiyâcımızı zarûrî biliriz.

Bâlâda arz olunan tedâbîr ile berâber bir taraftan da bu vâsıtalara teşebbüs olunması lâzımdır.

İslav ittihâdıyla Katolik ve Protestan Mezhepleri'nin neşri için ba'z-ı taraflarda Ehl-i İslâm üzerine yağmur gibi misyonerler yağıyor. Bu yolda ihtiyâr etmedikleri fidâ-

kârlıklar kalmıyor. Dâ'imâ sâde-dilân-ı İslâm'ı iğfâle sa'y ediyorlar. Anların yaptıkları gibi olamaz ise de bârî bâlâda zikr olunduğu üzre, merkezdeki

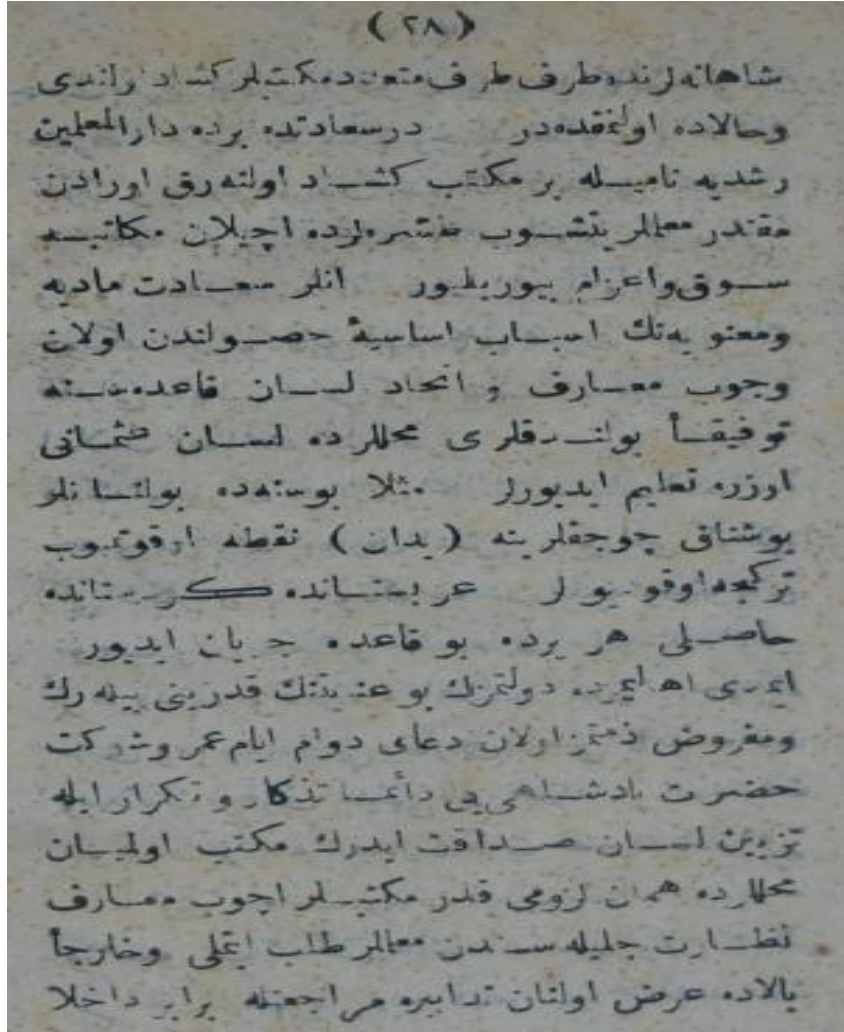

cem'iyet ma'rifetiyle, Fâs taraflarıyla Asyâ ve sâ'ir-i kâffe-i hükûmât-ı müteferrika-i İslâmiyye ahâlîsine, vecîbe-i itâ'at ü ittihâdın telkîn ü neşri ve lezzet-i medeniyyetin izâkası için cesîmca şehrlere ulemâdan muktedir zevât gönderilmeli ve o vâsıtalarla vazîfe-i da'vet icrâ olunmalıdır.

Çünkü anların dekâyıkı fehme kâfî kudret-i ilmiyyelerinin fikdânı cihetiyle merkezde bulunan hamiyet-perverân-ı İslâm'ın nesâyihine muhtâcdırlar.

Demek oluyor ki, medeniyyet ve ittihâdın esbâb-ı esâsiyye-i husûlünden biri de me'ârif imiş. Burası, güneş gibi âşkârdır. Çünkü se'âdet-i mâddiyye ve ma'neviyyeyi mûcib olan medeniyyet ü ittihâd, me'ârif sâyesinde olur. Bir taraftan da bu dakıkaya i'tinâ ister. Çünkü mâddî ve ma'nevî, dâhilî ve hâricî, hâsılı kâffe-i se'âdet ü selâmetin mevkûfun aleyhi, me'ârifdir. İşte me'ârifin şu şiddet-i lüzûmuna mebnîdir ki, zât-ı hazret-i pâd-şâhî dâ'imâ terakkî-i se'âdet ve kuvvet-i devlet ve tezâyüd-i servet-i teb'a

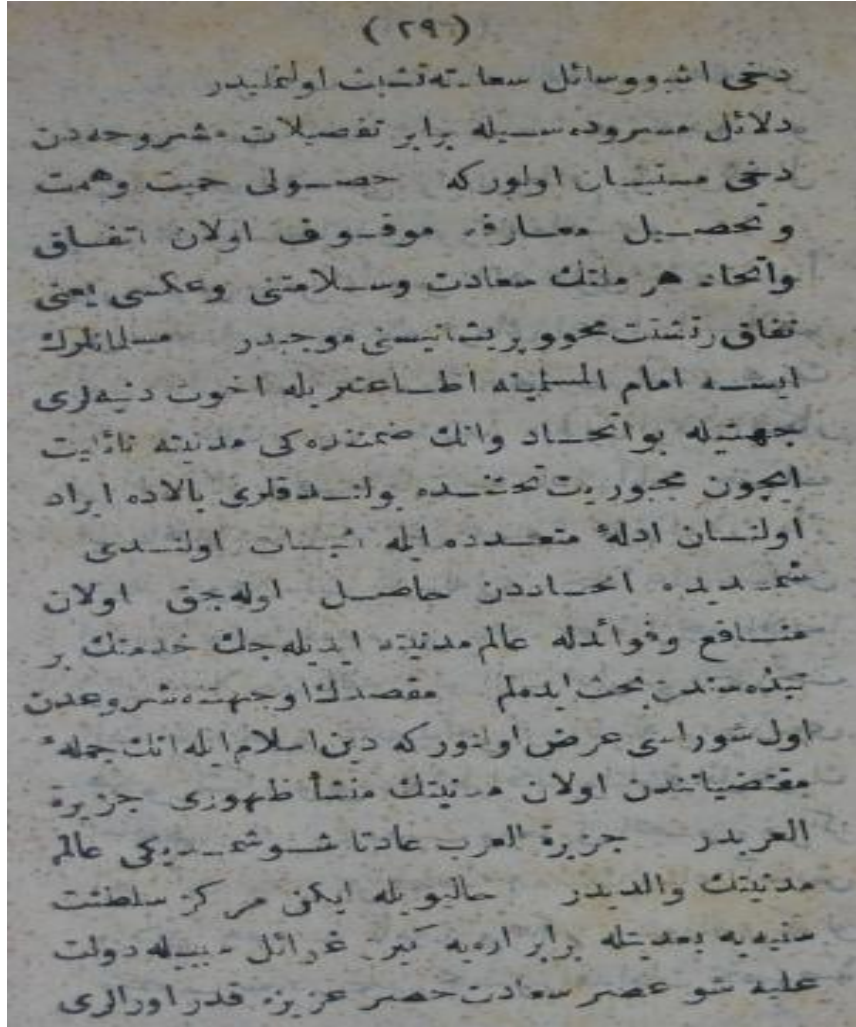
ve ma'mûriyyet-i memleket hakkında mebzûl olan efkâr-ı merâhim-düsâr-ı şeh-r-yârîleri
iktizâ-yı celîlince, memâlik-i

şâhânelerinde taraf taraf müte'addid mektebler güşâd olundu ve hâlâ da olunmaktadır. Der-Se'âdet'de bir de Dâru'l-Mu'allimîn-i Rüşdiyye nâmıyla bir mekteb güşâd olunarak, oradan muktedir mu'allimler yetişüp taşralarda açılan mekâtibe sevk u i'zâm buyuruluyor. Anlar, se'âdet-i mâddiyye ve ma'neviyyenin esbâb-ı esâsiyye-i husûlünden olan vücûb-ı me'ârif ü ittihâd-ı lisân kâ'idesine tevfiikan, buldukları mahallerde Lisân-ı Osmânî üzre ta'lîm ediyorlar. Meselâ Bosna'da bulunanlar Boşnak çocuklarına (Yedân) nokta okutmayup Türkçe okuduyorlar. Arabistân'da, Kürdistân'da hâsılı her yerde bu kâ'ide cereyân ediyor. İmdi, ahâlîmiz de devletimizin bu inâyetinin kadrini bilerek ve mefrûz-ı zimmetimiz olan du'â-yı devâm-ı eyyâm-ı ömr ü şevket-i hazret-i pâd-şâhîyi dâ'imâ tezkâr u tekrâr ile tezyîn-i lisân-ı sadâkat ederek mekteb olmayan mahallerde hemân lüzûmu kadar mektebler açup, Me'ârif-i Nezâret-i

Celîlesi'nden mu'allimler taleb etmeli ve hâricen, bâlâda arz olunan tedâbîre mürâce'atla berâber dâhilen

dahî işbu vesâ'il-i se'âdete teşebbüs olunmalıdır.

Delâ'il-i mesrûdesiyle berâber tafsîlât-ı meşrûhadan dahî müstebân olur ki, husûlü hamîyyet ü himmet ve tahsîl-i me'ârife mevkûf olan ittifâk u ittihâd, her milletin se'âdet ü selâmetini ve aksi ya'nî nifâk u teşettüt, mahv u perîşânîsini mûcibdir. Müslimânların ise imâmu'l-müslimîne itâ'atleriyle uhuvvet-i dîniyyeleri cihetiyle, bu ittihâd ve anın zımındaki medeniyete nâ'iliyyet için mecbûriyyet tahtında buldukları, bâlâda îrâd olunan edille-i müte'addide ile isbât olundu.

Şimdi de ittihâddan hâsıl olacak olan menâfi' u fevâ'idle âlem-i medeniyete edilecek hıdmetin bir nebzesinden bahs edelim: Maksadın o cihetine şurû'dan evvel şurası arz olunur ki, Dîn-i İslâm ile anın cümle-i muktezıyyâtından olan medeniyetin menşe'-i zuhûru, Cezîretü'l-Arab'dır. Cezîretü'l-Arab, âdetâ şu şimdiki âlem-i medeniyetin vâlididir. Hâl böyle iken, merkez-i Saltanat-ı Seniyye'ye bu'diyyetle

berâber araya giren gavâ'il sebebiyle Devlet-i Aliyye şu asr-ı se'âdet-hasr-ı Azîz'e kadar oraları

(۳۰)
حقیقه نظر دقت و اعتدایه اله میوب و هله یمن
طرفبری لایقوله تحت انضباط . قونبله میوب بو
جهتله منافع ذاتیه سنی ارایان برطاقم رؤسای قبائل
و مشایخک تسلطاتندن قورتیله مامشیدی
روز جلوس میامن . آنوس شاهانه لری حقیقت مبدأ
ترقی و سعادت و غبطه فرمای اعصار اسلاف
اولان ذات شوکتسمات حضرت پادشاهینک
ای بی ملک و مات حقنده مبدول اولان افکار
مر احم دثار و قدامات سعادت آیات جناب
شهنشاهیلرینک ضیا پاش عیون عموم اولان مآثر
جليله و موفقیات جیلله لری جله علیه سندن
اوله رقی بوندن مقدم یمن و نجر قطع لر نجه اقتضا
ایدن اصلاحات بالاجرا اورازک اداره سی دخی تحت
انضباطه انهرقی بنده دینچی ار و نایله برده اردوی
همایون تشکیل و بو بیلله اطرافنده بولتان قبائل عربک
استحصال اسباب مدنیت و سعادت ایچون مرکز
اجرا ات اولان یمن قطعده مهمه سنک مبنای آسایش
وامنیتی حقیقه تأمین و تحکیم یورلدی که بو
موفقیت سعادت غایت محضاً اقدامات مخصوصه

hakkıyla nazar-ı dikkat ü i'tinâyâ alamayup ve hele Yemen tarafları lâyıkiyla taht-ı inzıbâta konulamayup bu cihetle menâfi'-i zâtiiyesini arayan birtakım ru'esâ-yı kabâ'il ü meşâyihin tesallutâtından kurtulamamışidi.

Rûz-i cülûs-i meyâmin-me'nûs-i şâhâneleri, hakikat-i mebde'-i terakkî vü se'âdet ve gıpta-fermâ-yı a'sâr-ı eslâf olan zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâd-şâhînin ihyâ-yı milk ü millet hakkında mebzûl olan efkâr-ı merâhim-düsâr ve kademât-ı se'âdet-âyât-ı cenâb-ı şehen-şâhîlerinin ziyâ-pâş-ı uyûn-ı umûm olan me'ser-i celîle ve muvaffakiyyât-ı cemîleleri cümle-i aliyyesinden olarak bundan mukaddem Yemen ve Necd kıt'alarınca iktizâ eden ıslâhât bi'l-icrâ, oraların idâresi dahî taht-ı inzıbâta alınarak Yemen'de Yedinci Ordu nâmıyla bir de Ordû-yı Hümâyûn teşkil ve bu sebeble etrâfda bulunan Kabâ'il-i Arab'ın istihsâl-i esbâb-ı medeniyyet ü se'âdeti içün merkez-i icrâ'ât olan Yemen kıt'a-i mühimmesinin mebnâ-yı âsâyiş ü emniyyeti, hakikaten te'mîn ü tahkîm buyuruldu ki, bu muvaffakiyyet-i se'âdet-gâyet, mahzâ ikdâmât-ı mahsûsa-i

(۳۱)

جناب پاشاہیلہ حاصل اولہرق دولت وماتہ وعالم
اسلامیت ومدنیته بریوک نعمتدر
ثانیا دائرہ اتحاد ومدنیته دعوتلہ بذاید مدینہ بی
طاندیرق نیت خیر یہ سئدہ بولند یغیر مسلمانک بولند قاری
مواقعی دوشونہلم معلومدر کہ اوروپا قطعہ سئدہ
بحر سیاہک جہت شرقیہ سئدن وطونہ نرندن
استانبول لیمانہ و بورادن تا آسیا قطعہ سئدن
بحر سیاہک بتون جنوب سواحلہیلہ بحر سفیدک
شرق جہتی و بتون جنوب سواحلہ کی کہ مصر
وطرابلس غرب وتونس اهل اسلام ایلہ مملویدر
بولندن بشقہ فاس و جزایر (وامید برونی) و بحر
احمرک ایکی جہتی و آسیانک جہت شرقیہ سئدک
ہمان کافہ سی و قطعہ مذکورہ نک جنوبی ہندستانہ
(بونک ٹنڈنی . اسلامدر) صومالیہ و جاوہ و سائر
جزایر اهل اسلام ایلہ مسکوندر
اسیای وسطانک شامل اولدیغی تاتارستان و بخارا
وافغانستان و عجمستان و بلوچستان و چین
مالکندہ برچہ وق اهل ایمان اولوب بولنک
طوغریدن طوغری بہ امام المسلمین و خلیفہ روی

cenâb-ı pâd-şâhile hâsıl olarak, devlet ü millete ve âlem-i İslâmiyyet ü medeniyyete bir büyük ni'metdir.

Sâniyen, dâ'ire-i ittihâd u medeniyyete da'vetle, lezâyiz-i medeniyyeyi tatdırmak niyyet-i hayriyyesinde bulunduğumuz, Müslimânların buldukları mevâkı'ı düşünelim: Ma'lûmdur ki, Avrupa kıt'asında Bahr-i Siyâh'ın cihet-i şarkıyyesinden ve Tuna Nehri'nden İstanbul Limanı'na ve buradan tâ Asyâ Kıt'ası'ndan Bahr-i Siyâh'ın bütün cenûb sevâhiliyle Bahr-i Sefîd'in şark ciheti ve bütün cenûb sevâhili ki, Mısr ve Trablus-ı Garb ve Tûnus Ehl-i İslâm ile memlûdur. Bunlardan başka Fâs ve Cezâyir (ve Ümîd Burnu) ve Bahr-i Ahmer'in iki ciheti ve Asyâ'nın cihet-i şarkıyyesinin hemân kâffesi ve kıta'ât-ı mezkûrenin cenûbu Hindistân'la (bunun sülûsânı İslâm'dır.) Sumatra ve Câva ve sâ'ir-i cezâyir, Ehl-i İslâm ile meskûndur.

Asyâ-yı Vustâ'nın şâmil olduğu Tâtâristân ve Buhârâ ve Afgânistân ve Acemistân ve Belûcistân ve Çîn Memâlikî'nde birçok ehl-i îmân olup, bunların doğrudan doğruya imâmü'l-müslimîn ve halîfe-i rû-yı

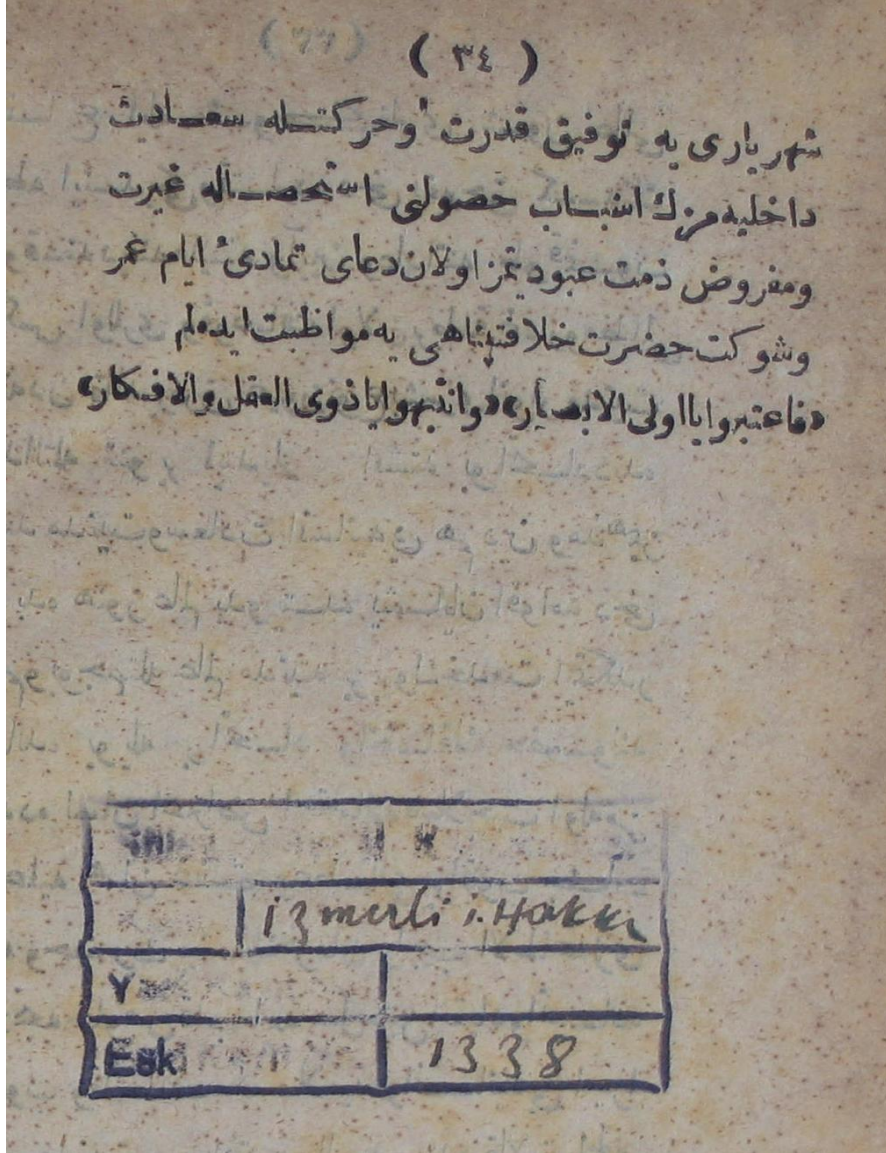
(۳۲)

زمن اولان ذات حضرت خلافتنا هینک تحت
اطاعت و اداره نیه و عادلہ سنده بولنا نلردن و دول
متمدنه تابعیتندہ اولس نلردن ماعداسی بر حال اسف
اشمالده او اوب بدویت و وحشتله یسایورلر
بعضیلر یه اثر قتلیم و اعتساف کور یورلر
بالاده عرض اولنان تدابیرہ کمال خلوص و متانتله
مراجعت و تشبث و دوام اوانور ایسه کندی حال
و عالم بدویت و وحشتندہ بولتوبده یزہ یقین اولانلری
از وقتده و اوزاق بولانلری یه ایلروده دائرہ مدنیت
و اتحادہ کیروب شمدیکی بدویت و حال وحشتندن
خلاص اولورلر او حالده مدنیت و انسانیتندہ
پک بیک خدمت ایلمس اولور شورا سنده
مسلمدر که حال بدویتندہ بولنن مسلمانلرک مرکز
خلافتک او امر جایله سنه انقیاد و دائرہ مدنیت
دخات اتمری ایچسون او نه جوق دعوتہ اجابتلری
آیات قرآنیہ و احادیث نبویہ یه توسلہ محتاجدر
چونکہ اقوام بدویہ مسلمک دائرہ مدنیتہ سرعت
دخوللری بشقه درلور اوله من برده معلومدر که
مسلمانلرک هبسی کلمه واحدہ یه

zemîn olan zât-ı hazret-i hilâfet-penâhînin taht-ı itâ'at ve irâde-i seniyye vü âdilesinde bulunanlardan ve düvel-i mütemeddine tâbi'yyetinde olanlardan mâ-adâsı, bir hâl-i eser-i iştimâlde olup, bedeviyyet ü vahşetle yaşıyorlar. Ba'zıları da ekser-i vakt, zulm ü i'tisâf görüyorlar. Bâlâda arz olunan tedâbîre kemâl-i hulûs u metânentle mürâce'at ü teşebbüs ü devâm olunur ise, kendi hâl ü âlem-i bedeviyyet ü vahşetinde bulunup da bize yakîn olanları az vaktde ve uzak bulunanları da ilerüde dâ'ire-i medeniyyet ü ittihâda girüp şimdiki bedeviyyet ü hâl-i vahşetden halâs olurlar. O hâlde, medeniyyet ü insâniyyete de pek büyük hıdmet edilmiş olur. Şurası da müsellemdir ki, hâl-i bedeviyyetde bulunan Müslimânların merkez-i hilâfetin evâmîr-i celîlesine inkıyâd ve dâ'ire-i medeniyyete dehâlet etmeleri için olunacak da'vete icâbetleri, Âyât-i Kur'âniyye ve Ehâdîs-i Nebeviyye'ye tevessüle muhtâcdır. Çünkü akvâm-ı bedeviyye-i Müslimenin dâ'ire-i medeniyyete sür'at-i duhûlleri, başka dürlü olamaz. Bir de ma'lûmdur ki, Müslimânların hepsi, kelime-i vâhideye

اجتماع ایله شوکتلری بتون عالی
 احاطه ایتدیکی وقتلرده دخی بغیرحق کسه نیک
 حقوقنه دیننه ملیتته و آیین و عاداتنه طوقنم یوب
 بالعکس اولاری وقوعی یافته اولان برطاقم غدر و مظالمی
 اورته دن قالدیره رق عیون نوع بشری انوار مدنیت
 و عدالتله تنویر ایتدیلر ایشته بو اتحاد دنده
 مقصد مدنیت و سعادت انسانیه بی هم دین و مذهب
 اولو بده هنوز عالم بدویتده یشایان اقوامه دخی
 تعمیم و بوجهتله عالم مدنیتیه بر یوک خدمت ایتکدر
 او حالده بویله بر اتحاد و اتفاقک حصولنه
 کسنده لسان اعتراض استعمالنه صلاحیت اوله من
 بناء علیه همان غفلت و عطالتی بر اقوب جناب
 حقک و حضرت پیغمبرک فرمان واجب اطاعه لری
 موجبه خلوص قلب ایله جبل متین انقیاد و اتحاد
 یاپیشوب وظائف اسلامیة و انسانیة بی اجرا
 و انوار مدنیت و سعادتلی حال بدویتده قالان بالجمله
 هم دین و مذهبده دخی نشر و تعمیم ایله برابر بر طرف دنده
 سایر اینای وطنله دخی کالیله حسن معاشرت
 و اتلاف ایدرک افکار مر احم دثار جناب

ictimâ' ile, şevketleri bütün âlemi ihâta etdiği vaktlerde dahî bi-gayr-i hakkın kimsenin hukûkuna, dînine, milliyetine ve âyîn ü âdâtına dokunmayup, bi'l-aks, evvelleri vukû'-yâfte olan birtakım gadr u mezâlîmi ortadan kaldırmak, uyûn-ı nev'-i beşeri envâr-ı medeniyet ü adâletle tenvîr etdiler. İşte bu ittihâddan da maksad, medeniyet ü se'âdet-i insâniyyeyi hem-dîn ve hem-mezhebimiz olup da henüzâlem-i bedeviyette yaşayan akvâma dahî ta'mîm ve bu cihetle âlem-i medeniyete bir büyük hıdmet etmektedir. O hâlde, böyle bir ittihâd uittifâkın husûlüne, kimsede lisân-ı i'tirâz isti'mâline salâhiyyet olamaz. Binâ'en aleyh, hemân gaflet ü atâleti bırakup, Cenâb-ı Hakk'ın ve Hazret-i Peygamber'in fermân-ı vâcibü'l-itâ'aları mücebince, hulûs-ı kalb ile habl-i metîn-i inkıyâd u ittihâda yapışup, vezâ'if-i İslâmiyye ve insâniyyeyi icrâ ve envâr-ı medeniyet ü se'âdeti, hâl-i bedeviyette kalan bi'l-cümle hem-dîn ve mezhebimize dahî neşr ü ta'mîm ile berâber, bir taraftan da sâ'ir-i ebnâ-yı vatanla dahî kemâliyle hüsn-i mu'âşeret ü i'tilâf ederek, efkâr-ı merâhim-düsâr-ı cenâb-ı

şehr-yârîye tevfk-ı kudret ü hareketle, se'âdet-i dâhiliyyemizin esbâb-ı husûlünü istihsâle gayret ve mefrûz-ı zimmet-i ubûdiyyetimiz olan du'â-yı temâdî-i eyyâm-ı ömr ü şevket-i hazret-i hilâfet-penâhiye muvâzabat edelim. {Fe'tebirû yâ ülü'l-epsâr.}¹⁴²
*Ve 'ntebihû yâ zevi'l-akli ve'l-efkâr!*¹⁴³

¹⁴² Kur'ân-ı Kerîm, Haşr Sûresi, 2. Âyet-i Kerîmesi' nin sonu: "Ey akıl sahipleri! İbret alın!"

¹⁴³ "Ey akıl ve fikir sâhipleri! Uyanın!"

KAYNAKÇA

1. AHMED BİN HAMBEL, El- Müsned. I. cilt.
2. AKÇURA, Yusuf. Üç Tarz-ı Siyaset. Ankara. TTK Yayınları.7. Dizi. 1976.
3. AKYÜZ, Yahya. Türk Eğitim Tarihi, Ankara: Pegem Yayınevi, 18.b. 2010.
4. ALBAYRAK, Hakan. İslam Birliği'nin Nüvesi Olarak Türkiye Suriye Birliği. 2.b. Ankara. Vadi Yayınları. 2007.
5. BAYTAL, Yaşar. Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. Ankara Üniversitesi. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. Sayı:11, Ayıbasım, ss. 29-30
6. BEYHÂKİ.
7. BİLGE, Mustafa. II. Abdülhamid ve Dönemin Sempozyum Bildirileri. Hazırlayan; Coşkun YILMAZ, İstanbul. Seha Yayınları. 1992.
8. BİLMEN, Ömer Nasuh. Kuran-ı Kerim Meali ve Âlisi ve Tefsiri, 7.c. İstanbul. İpek Yayınları.
9. BUHÂRİ. Fiten.
10. BULAÇ, Ali. "İslamcılık Nedir?" İslamcılık Öldü Mü?. Hazırlayan; Seyfullah ÖZKURT. Ufuk Yayınları. 2012.
11. BURRY, G.Wyman. Çev. Mert AKÇANBAŞ. Pan-İslam veya İslam İmparatorluğu. 1.b. İstanbul: Destek Yayınları. 2011,
12. Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri. 2.C. İstanbul.1923.
13. EBU DAVUD. Edep.
14. ERASLAN, Cezmi. II. Abdülhamid Sempozyum Bildirileri. Hazırlayan; Coşkun YILMAZ. İstanbul. Seha Yayınları, 1992.
15. ERASLAN, Cezmi. II. Abdülhamid ve İslam Birliği. İstanbul. Ötüken Yayınları. 1992.
16. EROL, Kemal. Mehmet Akif'in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime:'Cehalet' ve 'Kavmiyet'. Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 7.c. s.32.
17. ERSOY, Mehmet Akif. Mehmet Akif Külliyyatı 2. Haz: İsmail Hakkı ŞENGÜLER. İstanbul. Hikmet Neşriyat Yayınları.
18. ESAD EFENDİ, İttihad-ı İslam Risalesi. İstanbul. 1873.

19. EYÜPOĞLU, Yılmaz. II. Abdülhamid Ve Dönem Sempozyum Bildirileri. İstanbul: Seha Neşriyat.1992.
20. FAYDA, Mustafa. TDV İslam Ansiklopedisi. 5.C.
21. GÖKALP, Ziya. Kültür ve Medeniyet Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. İstanbul. Gençlik Kitabevi. 2010.
22. HANİOĞLU, Şükrü. ‘‘Osmanlıcılık’’.
m.friendfeed-media.com/6ebca1b27e7fa5d509da715e785da873b5024bca
(Erişim Tarihi: 12.04.2015).
23. HURÇ, Ramazan. ‘‘Osmanlılarda Son Dönem Fikir Hareketleri’’. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, S. 2.
24. <http://www.diyamet.gov.tr>.
25. İNALCIK Halil. Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet. İstanbul. Eren Yayıncılık. 2005.
26. KALYON, Abuzer. ‘‘Bediüzzaman Said Nursi ve Mehmet Akif Ersoy’da İttihad Düşüncesi’’.
www.iikv.org/academy/index.php/conferences/article/download/.../3035 (Erişim Tarihi: 10.04.2015).
27. KARA, İsmail. Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, 1.b. İstanbul. Dergâh Yayınları. 2011.
28. KARAMAN, Hayreddin. İslami Hareket Öncüleri. 2.b. İstanbul. İz Yayıncılık. 2013.
29. KARPAT, Kemal H. İslam’ın Siyasallaşması. 4.b. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2010.
30. KODAMAN, Bayram. Sultan II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası. İstanbul. Orkun Yayınları. 1983.
31. KUR’AN-I KERİM, 5.b. Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayıncılık. 2000.
32. KÜÇÜK, Cevdet. ‘‘Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat’’. Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. 4.c. İstanbul. İlteşim Yayınları. 1985.
33. MÜSLİM, İmâre.
34. SAFA, Peyami. Türk İnkılâbına Bakışlar. Ankara. AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi. 2010.
35. SAİD HALİM PAŞA. İslamlaşmak.

36. SARIKAYA, Mehmet Saffet. Osmanlıcılık Türkiye'sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış. Arayışlar, 1/1, Isparta 1999.
37. SATAN, Ali. Halifeliğin Kaldırılması. İstanbul. Gökkuşbu Yayınları. 2008.
38. SIRMA, İhsan Süreyya. II. Abdülhamid 'in İslam Birliği Siyaseti. İstanbul. Beyan Yayınları. 2007.
39. ŞAHİN, Köksal. "Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik".
<http://www.akademikbakis.org/eskisite/12/makale/ksahin.pdf>
(Erişim Tarihi:05.05.2015).
40. TOPRAK, Zafer. "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1.c., (1985).
41. TÜRKÖNE, Mümtaz'Er. Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu. İstanbul. Nesil Yayınları. 2011.
42. Vedahutbesi.gen.tr.
43. VARLIK, Bülent. "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri". Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
44. VAROL, Muharrem. "II. Abdülhamid'in Danışmanı Ebu'l Hüda Sayyadî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri". Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Türk Tarihi Anabilim Dalı. Yüksek lisans Tezi. İstanbul. 2004.
45. YERLİKAYA, İlhan. Basiret Gazetesi. Van. Yüzüncüyıl Üniversitesi Yayınları. 1994.
46. YILDIRIM, Ergün. Hayali Modernlik Türk Modernliğinin İcadı. 2.b. İstanbul. Doğu Kitabevi. 2012.
47. YILDIRIM, Ergün. Plural İslamism in Plural Modernities"/ Çoğul Modernlikte Çoğul İslamcılık. Insight Turkey. Vol.14. No.4. 2012.